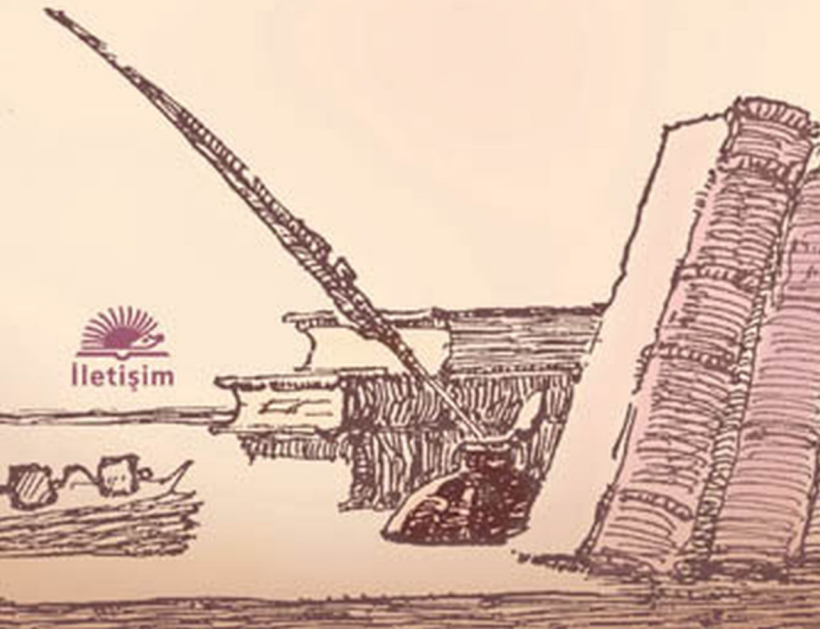
DERLEYENLER
Ozan İşler - Feridun Yılmaz

İktisadı Felsefeyle Düşünmek

İletişim

Derleyenler
OZAN İŞLER - FERİDUN YILMAZ

İktisadı Felsefeyle Düşünmek

İletişim Yayınları 1614 • Araştırma-İnceleme Dizisi 266
ISBN-13: 978-975-05-0906-3
© 2011 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2011, İstanbul

EDİTÖR Levent Cantek
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Canan Güzel
DİZİN Burca Tunakan
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyenler
OZAN İŞLER
FERİDUN YILMAZ

İktisadı Felsefeyle Düşünmek

iletişim

İçindekiler

Giriş *7*

I.

İktisat ve Felsefe

(Kurumsal) İktisat-Felsefe İlişkisi: Ne Seninle Ne Sensiz?
Eyüp Özveren *17*

Düşünceden Kaçış Çabasının Öyküsü: İktisadın Felsefeden Kopuşu
Feridun Yılmaz *39*

II.

Kökenlerin Sorgulanması

İktisadi Okulların Felsefi Kökenleri ve Çoğulculuk
Metin Arslan *59*

Anaakım İktisadın Temelden Eleştirisine Doğru: Gizli Felsefi Varsayımların Somutlaşması Üzerine Bir Deneme
Ozan İşler *69*

Tersinmez Zaman, Kompleksite ve İktisat
Kaan Öğüt *93*

III.

İktisatçı Düşünürler

Friedrich A. Hayek'in Descartes'ı Okuması
Ragıp Ege *115*

L. Walras'ın İktisadi Düşüncesi ve Yansımaları: "Fransa'nın K. Marx'ı mı, Kapitalizmin Savunucusu mu?"
Ercan Eren *137*

Veblen'de Yabancılaşma Olgusu
Bahar Araz Takay *155*

Bir Bilim Felsefesi Olarak Pragmatizmin Veblen'in Bilimsel Bilgi Anlayışındaki Yeri
Gülenay Baş Dinar *171*

Schumpeter'de Denge-Dengesizlik İkilemi: Walrascı ve Marxçı Vizyonlar
Derya Güler Aydın *189*

Yazarlar *205*
Kaynakça *209*
Dizin *225*

Giriş

İktisat ile felsefe arasındaki "aşk/nefret" ilişkisini irdeleyen bu kitap, *İktisadi Düşünce Girişimi*'nin (İDG) Nisan 2010'da Uludağ Üniversitesi'nde düzenlediği "İktisadı Felsefeyle Düşünmek" adlı çalıştayı sonucunda ortaya çıkan metinlerden derlenmiştir. Bu giriş yazısında, önce kısaca İDG'den bahsetmeyi, felsefenin iktisat bilimindeki önemine işaret ettikten sonra da kitaptaki makaleleri tanıtmayı amaçlıyoruz.

İktisadi Düşünce Girişimi

İDG, iktisadi düşünce tarihi, iktisat felsefesi ve yöntembilimi (metodolojisi) alanlarında uzmanlaşan sosyal bilimcilerin oluşturduğu bir ortak çalışma ve tartışma platformudur; dünyanın çeşitli üniversitelerinden ellinin üzerinde akademisyenin katılımıyla giderek güçlenen İDG, kendini belirli bir iktisadi düşünce sistemi veya siyasi bakış açısı ile değil, kalıplaşmış iktisat bilgisine eleştirel yaklaşımı, disiplinler arası sınırları zorlama çabası ve hem yöntemsel hem de kuramsal çoğulculuk arzusu ile tanımlar. Amacı, uzmanlaştığı alanların gelişimini ve önemini artıracak araştırmalar yapmak ve bunları geniş kitleler ile paylaşmaktır.

İDG kolektifi, amaçları doğrultusunda kısa sürede önemli mesafeler kat etmektedir: Şu ana kadar, "Smith Bu Meçhul", "İktisatta Yeni Yaklaşımlar" ve "İktisadı Felsefeyle Düşünmek" adlı çalıştayları başarıyla gerçekleştirmiş, bu toplantılarda sunulan metinleri yayınlamaya *Görünmez Adam Smith* adlı kitabın Eylül 2010'da yine İletişim Yayınları tarafından basılmasıyla başlamıştır. Son olarak "Karl Marx" temalı dördüncü çalıştayını Nisan 2011'de gerçekleştiren İDG'nin planlarında bu etkinlik ve yayınlara yenilerini eklemek var. Bu sürecin bir parçası olan elinizdeki bu kitap, hem konusunun tarihsel derinliği ve giderek artan güncel önemi bakımından hem de iktisat literatürüne bu alandaki ilk Türkçe katkılardan sayılabileceğinden, İDG'nin projeleri arasında ön saflarda yer alıyor.

Felsefenin iktisat için önemi

19. yüzyılın sonlarına kadar uzanan, iktisat disiplininin diğer sosyal bilimlerden henüz net sınırlarla ayrılmadığı, iktisadi bilginin daha halen "politik iktisat" içinden çıktığı dönemde, iktisat ile felsefe iç içe geçmiş bulunuyordu. Öyle ki, Adam Smith, Karl Marx ve John Stuart Mill gibi dönemin önemli iktisat kuramcıları aynı zamanda Batı felsefesine yön veren düşünürlerdi. Bu dönem sonrasında iktisat bilimi, diğer sosyal bilimlere benzer ama daha şiddetli bir şekilde, kendisine ait varlık alanını felsefeden bağımsızlaşarak açmış, günümüze kadar uzanan bu tarihsel süreç içerisinde bazen felsefeden uzaklaşan bazen de felsefeye yaklaşan bir ilişki seyri göstermiştir.

İktisat ile felsefe arasındaki mesafenin açılma nedenleri, 19. yüzyılın son çeyreğinde başlayan, inişli çıkışlı bir yolda günümüze kadar etkinliğini sürdüren ve bu süre boyunca iktisat disiplininin sınırlarını kendine has bir söylem etrafında yeniden çizen neoklasik dönem ile ilgilidir. İktisadi söyleme kendine özgü bir bilimsellik kazandırma amacını taşıyan neoklasik düşünce, felsefi yaklaşımları spekülatif, metafizik ve öznel olarak nitelendirmiş; diğer bir değişle, taşıdığı bilimsellik kaygısıyla felsefeyi "pozitif" olanın zıddı olarak görmüş; bu yüzden de,

kendini felsefenin şüpheciliği ve eleştirel yaklaşımından olabildiğince uzak tutmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca giderek güçlenen bu "bilimselleşme" ve uzmanlaşma eğilimi sonucunda, egemen iktisat söylemi kendini felsefeden koparmış, Batı felsefesine yön veren düşünürler arasında iktisatçılar kendilerine yer bulamaz olmuşlardır.

Yerleşik iktisadın neoklasik temelleri, 20. yüzyılın ikinci yarısında da felsefi bilgiden arınmaya ve felsefi eleştirilerden büyük ölçüde uzak durmaya devam etmiş, örneğin, faydacılık felsefesinin ilham verdiği akılcı seçim modeli bu dönem boyunca giderek soyutlaşmış, fayda kavramının içi kişiye özgü tercihler ile doldurulacak şekilde tamamıyla boşaltılmıştır. İktisadın geneline hâkim olan bu "gelişmelere" rağmen, yine aynı dönemde, iktisadın felsefe ile birçok farklı noktada yenilikçi diyaloglara girerek çeşitlendiğini ve zenginleştiğini de görüyoruz. Örnek olarak üç önemli alandan bahsedersek, öncelikle, bilimsel ile bilimsel olmayan bilgi arasında kesin ayrımlar yapma uğraşında olan pozitivizmden uzaklaşmaya başlayan doğa bilimleri felsefesindeki yeni gelişmeler, her ne kadar geç ve etkisiz de olsa, iktisada da yansımış, iktisat metodolojisi alt disiplinine yenilikçi ve eleştirel bir hava kazandırmış, bu alan üzerinden iktisatla felsefe arasında yeni diyaloglar kurmaya başlamıştır. Dahası, doğru bilgiyi yanlıştan kesim çizgilerle ayırma saplantısından, yani yerleşik epistemolojinin sığlığından kurtulmuş, bilgiyi şekillendiren kuramsal varsayımları ve bilginin sosyal kullanım değerini irdelemek için bilginin ontolojik boyutuna yönelmiş ve iktisat yöntembilimindeki bu yenilikçi hava ile birlikte, retorik, söylem, pragmatizm, hermeneutik ve eleştirel gerçekçilik gibi çok çeşitli felsefi eğilimler iktisat alanında karşılık bulmaya başlamıştır.

İktisatla felsefe arasındaki düşünce ve söylem alışverişinin gerçekleştiği ikinci nokta refah iktisadı alt disiplinin gelişmesiyle başlayıp genişleyen iktisat ve etik ortak alanıdır. Her ne kadar bu diyalog daha çok Anglo-Amerikan felsefi söylemi üzerinden kurulmuş da olsa, etkilenme karşılıklı olduğu için özel bir konum kazanmış, özellikle Amartya Sen'in bu alana kattı-

ğı ivme sonucunda zaman zaman yerleşik iktisadı eleştirebilecek güçte bağımsız bir düşünce alanı yaratılmış ve iktisat bilimi, etik tartışması aracılığıyla felsefi tartışma geleneğini yeniden hatırlamıştır.

Üçüncü diyalog alanı, yerleşik iktisada alternatif olan kurumsal iktisat, radikal politik iktisat, Avusturya İktisat Okulu, feminist iktisat, Post-Keynesyen iktisat gibi yaklaşımları çoğulcu bir yaklaşımla bir arada barındırma ve geliştirme amacı güden "heterodoks" iktisadın söylemleriyle ortaya çıkmıştır. Heterodoks iktisat okulları, egemen iktisadın iktisat bilimini bu denli tekil, soyut ve tarihsiz bir dile mahkûm etmesine ve bunun sonucunda da iktisadı "sosyal boyutu düşünemeyen bir sosyal bilim" haline getirmesine itiraz eden çeşitli eğilimlerden oluşmaktadır. Giderek güçlenen bu yaklaşımlar birlikteliği, bir yandan Marx, Veblen ve Polanyi gibi felsefe kökenli iktisadi düşünürleri tartışmalarına dahil edip güncelleştirirken, diğer yandan da, egemen neoklasik iktisada yaptıkları muhalefetin temellerini güçlendirmek için felsefeden destek alır.

İktisat ile felsefe arasındaki bütün bu olumlu gelişmelere rağmen, neoklasik temellere dayalı yerleşik iktisadi bilgi ve eğitimin felsefeyi küçümsemeye ve dışlamaya devam ettiğine ve bu tavrın yarattığı sosyal sorunların giderek büyüdüğüne şahit oluyoruz. Dünya genelinde egemenliğini sürdüren yerleşik iktisat, her yıl milyonlarca öğrencinin fikirlerini tek tip, kesin, felsefesiz ve tarihsiz bir eğitimle şekillendirmekle birlikte kullandığı dilin bilimselliğine toplumu da inandırmış ve sonuçta, özellikle de "neoliberalizm" yapılanması altında, kendine geniş uygulama alanları bulmuştur; ancak, 2008'de ABD'de başlayıp tüm dünyayı halen etkileyen "Büyük Durgunluk" örneğinde de görebileceğimiz gibi, farklı bakış açılarına ve temelden eleştirilere uzun süre kapalı kalan ve bakış açısını belirleyen felsefi varsayımları gizli tutan iktisat bilimi, sebep olabildiği toplumsal zararları öngöremez ve nedenlerini anlayamaz olmuştur.

İDG'nin yola çıkış amaçları, özellikle de iktisadın felsefe ile olan ilişkisinin irdelenmesi, bu güncel bağlamda özel bir önem ve ivedilik kazanmıştır; felsefenin iktisat bilimine getireceği

yapıcı eleştiri hem iktisadi bilgide gizlenen felsefi varsayımları görmemizi sağlayacak hem de bu bilgiyi çeşitlendirerek iktisadi sorunları anlama kabiliyetimizi artıracaktır. Bugün, "iktisatta felsefe yapmak" sadece iktisat biliminin akademik sınırları içinde gerekli olan bir değişimi hızlandırmakla kalmayacak, aynı zamanda da, bu değişim aracılığıyla, toplumsal faydaya önemli katkılar yapabilecektir.

Makaleler

İktisat bilimini felsefeyle düşünmeyi amaçlayan bu kitap üç bölümden oluşuyor:

1) İktisat ve Felsefe
2) Kökenlerin Sorgulanması
3) İktisatçı düşünürler.

"İktisat ve Felsefe" başlıklı ilk bölümdeki makaleler, iktisadın felsefe ile olan ilişkisinin genel hatlarını tarihsel bir bakış açısıyla önümüze seriyor. Eyüp Özveren, yazısının ilk bölümünde, iktisadın antikçağ felsefesine gömülü kavramlarla başlayan tarihsel yolculuğunu Adam Smith, klasik politik iktisat, Karl Marx ve neoklasik iktisat üzerinden geçen bir yolda izleyip, iktisadın kendini felsefeden uzaklaştırarak tanımlamasını anlatıyor; yazısının ikinci bölümünde kurumsal iktisadın pragmacılık felsefesiyle olan ilişkisi üzerinde yoğunlaşan Özveren, "İktisat için felsefe gerekli mi?" sorusuna çoğulcu bir bakış açısından alternatif yanıtlar veriyor. Feridun Yılmaz, iktisat biliminin felsefeden bağımsızlaşma mücadelesini eleştirel bir dille anlattığı makalesinde, sosyal bilimlerin kendi yapıları ve ortaya çıkış şekilleri hakkında bilinçli düşünme imkânı sunan hermeneutik ve bilim felsefesi alanlarının iktisat üzerindeki etkilerini inceliyor. Yılmaz, iktisat biliminin felsefeden bağımsızlaşma mücadelesinde hayli başarılı olduğunu ama bu başarının bedelinin düşünmekten uzaklaşmak anlamına geldiğini dile getiriyor.

Kitabın "Kökenlerin Sorgulanması" adlı ikinci bölümü, kendini felsefeden uzaklaştırarak tanımlamaya çalışan iktisat bili-

minin aslında felsefi köklerini hiçbir zaman tam olarak kesip atamadığını, bu kökenlerin içten içe iktisadi bilgiyi belirlemeye devam ettiğini anlatıyor. Bölümün ilk makalesinde, Metin Arslan, Adam Smith'in yazılarında belirginleşen ve iktisadi düşünce okulları arasındaki ayrımları oluşturan sosyal uyum/sosyal çatışma ikileminin felsefi kökenlerini araştırıyor; bu felsefi temellerin liberalizm/sosyalizm gibi tarihî siyasi ayrımları yaratmasından iktisatta çoğulculuğu engellemesine kadar geniş bir yelpazede önemli etkileri olduğunu anlatıyor. Ozan İşler, anaakım iktisat bilincinin felsefeden arınmasının iktisadi bilginin felsefenin etkilerinden kurtulmuş olduğu anlamına gelmediğini savunduğu bölümün ikinci makalesinde, bu bilinçsizliğin sonucunda, anaakım iktisadi bilginin "ideolojik" bir yapı kazanabildiğini anlatıyor; İşler'e göre, yerleşik iktisadı bir arada tutan neoklasik temeller, örneğin rasyonalite hakkındaki mantıksal varsayımlar, modernist kültür ve bilgi felsefesinin gizli varsayımlarıyla bir arada bulunuyor ve neoklasik temeller üzerine inşa edilen anaakım iktisadi söylem içinde "somutlaşarak" iktisadi bilgiyi gizliden gizliye sınırlayıp şekillendiriyor. İşler, bu gizli varsayımlara örnek olarak matematiksel dilin gerçeği mutlak, verimli ve tarafsız bir şekilde temsil etme kabiliyeti olduğu düşüncesini gösteriyor, bu gizli varsayımın yerleşik iktisadi söylem içinde somutlaşması sonucunda da dilin iktisadi tercihler ve seçimler üzerindeki yapıcı ve belirsiz etkisinin göz ardı edildiğini öne sürüyor. Bölümün son makalesinde, Kaan Öğüt, iktisadın termodinamik ve biyoloji gibi doğa bilimleriyle olan ilişkisinin tarihini gözden geçirip, değiştirilemez zaman ve kompleksite kavramlarının ortaya çıkışını ve iktisada yayılışını anlatıyor, bu fikirlerin felsefi kökenlerinin özellikle Hayek ve Keynes gibi düşünürler aracılığıyla iktisatta çok eskilerden beri var olduğunu savunuyor.

Kitabın son bölümü, iktisat biliminde önemli yerler edinmiş düşünürlerin felsefeden nasıl yararlandıklarına dair somut örnekler içeriyor. "İktisatçı Düşünürler" adlı bu bölümün ilk makalesinde, Ragıp Ege, Friedrich A. von Hayek'in Descartes'ı özgür liberal toplumun en büyük düşmanlarından biri olarak

gösterebilmek için nasıl bilinçli bir şekilde yanlış okuduğunu gözler önüne seriyor ve iktisatçıların felsefeyi kendi görüşlerini desteklemek uğruna ideolojik bir şekilde kullanabildiğini savunuyor. Ercan Eren, bölümün ikinci makalesinde, Leon Walras'ın temel yapıtlarını etkileyen denge kavramı ve piyasa sosyalizmi gibi felsefi ve yöntemsel tartışmaları inceleyip, Walras'ın asıl amacının, sanılanın aksine piyasa ekonomisini savunmak değil eşit bir toplum için çalışmak olduğunu gösteriyor. Bahar Araz Takay, Thorstein Veblen'deki yabancılaşma olgusunun özel konumunu anlattığı yazısında, bu önemli felsefi kavramın tarihini inceledikten sonra Karl Marx ile Veblen'in bu konudaki düşünce farklarını gösteriyor. Bu bölümün Veblen hakkında olan bir diğer metninde Gülenay Baş Dinar, pragmatistik bilim felsefesinin Veblen'in bilgi anlayışını nasıl etkilediğini açıklıyor, bu etkileşimin Veblen'in insan içgüdü ve alışkanlıkları hakkındaki düşüncelerini nasıl şekillendirdiğini gösteriyor. Derya Güler Aydın, üçüncü bölümü ve kitabı tamamlayan yazısında, Joseph A. Schumpeter'in bilim anlayışını ve bilimsel araştırmalarını etkileyen "vizyonun" ne olduğu ve zaman içinde değişip değişmediği sorularını yanıtlamak için Schumpeter'in temel eserlerini Walras ve Marx'ın bu vizyona katkılarını karşılaştırarak okuyor.

OZAN İŞLER - FERIDUN YILMAZ

I.

İktisat ve Felsefe

(Kurumsal) İktisat-Felsefe İlişkisi: Ne Seninle Ne Sensiz?

EYÜP ÖZVEREN

Kuşbakışı iktisat-felsefe ilişkileri

İktisadın felsefe ile ilişkisinin kendisi değilse de kökenleri çok eski çağlara uzanmaktadır. Her ne kadar kimi iktisadi düşünce tarihi kitapları (Ekelund Jr. ve Hébert, 1990: 14-24; Sandelin, Trautwein, ve Wundrak, 2002: 11-14) iktisadın felsefe denli eski olduğunu varsaysa da aslında bir bilimsel söylem olarak iktisat modern zamanların bir ürünü olduğuna göre felsefeyle ilişkisinin kendisinden daha eski olması mümkün değildir. Bu nedenle, iktisadın sonradan yeni bir anlam yüklediği kimi kavramların antik felsefede mevcut olduğu doğru olmakla birlikte, bir bilimsel etkinlik ve söylem alanı olarak iktisat 18. yüzyıl sonrasının ürünüdür. Antikçağ felsefesinde, iktisadın adı da dahil olmak üzere kimi kavramlarının felsefeye "gömülü" olarak varlıklarını sürdürdüğünü söylemek daha doğru olacaktır. Kısacası, antikçağ felsefesinde iktisadi kavramlar, felsefenin söylemine göre belirlenen bir işlevi yükleniyorlardı. Bu da o dönemde belirleyici olanın felsefe, belirlenenin ise iktisat değil, kimi sonradan iktisadi olarak nitelenecek kavramlar olduğunu gösterir.

Yukarıda ana hatları çizilen resim 18. yüzyıl sonlarına kadar üç aşağı beş yukarı bu şekilde kalmıştır. Merkantilist dönem-

de iktisat politikası bağlamında pratiğe dayalı bir söylem filizlenmişse de, bilimsel bir söylem olarak iktisadın doğuşu Adam Smith'in bir anlamda ebeliğini yaptığı bir süreçle gerçekleşmiştir. Şöyle ki, Smith'in genel olarak kendi düşüncesinde ve özellikle de pek çok iktisadi düşünce tarihi kitabına göre modern iktisadın başlangıcı sayılan olgunluk eseri *Ulusların Zenginliği*'nde bile henüz iktisat ayrı ve bağımsız bir alan olarak doğmuş değildir. Smith'in düşüncesinde felsefeye "gömülü" bir iktisadın nüvelerinden söz etmek yerinde olur. Smith'in olgunluk eserinde iktisadın nasıl bir bağlamda algılandığını en iyi Karl Polanyi betimlemiştir:

> Doğru, Adam Smith maddi zenginliği ayrı bir çalışma alanı olarak ele almıştı; bunu büyük bir *gerçekçilik* duygusuyla başarmış olması, onu yeni bir bilimin, iktisadın kurucusu yaptı. *Bütün bunlara karşın, onun için zenginlik toplumun, amaçlarına baş eğdiği toplumun, yalnızca bir yönüydü; tarihte var oluşlarını sürdürebilmek için çabalayan ulusların bir parçasıydı zenginlik ve onlardan ayrılamazdı.* Bu görüşe göre, ulusların zenginliğini belirleyen koşuların bir bölümü bir bütün olarak ülkenin gelişen, durağan veya gerileyen konumundan kaynaklanıyordu; diğer bir bölümü ise, güvenliğin taşıdığı önemden ve güç dengesine bağlı ihtiyaçlardan kaynaklanıyordu; gene başka bir bölümü de, hükümet politikasının şehirlere veya köylere, tarıma veya sanayie tanıdığı önceliklere göre, bu politika tarafından belirleniyordu; yani *Adam Smith zenginlik sorununun ancak belirli bir siyasal çerçeve içinde ortaya konulabileceğine inanıyor* ve buna "büyük halk kitlesinin" maddi zenginliği anlamını veriyordu. Çalışmasında kapitalistlerin ekonomik çıkarlarının toplum yasalarını belirlediğini ima eden hiçbir şey yok, onların ekonomi dünyasını ayrı bir birim olarak yöneten ilahî gücün dünyevi sözcüleri olduklarına dair de bir ima yok. *Ona göre, ekonomi alanı henüz bir iyilik ve kötülük ölçütü sağlayabilecek kendine özgü yasalara bağlı değil.*
>
> [...] Smith ulusların zenginliğini fiziksel ve ahlakî yönleriyle ulusal yaşama bağlı olarak ele almak istedi; ... *Onun görüşle-*

rinde, ahlâkî yasa ve politik yükümlülüğün kaynağını oluşturabilecek, toplum içinde ayrışmış bir ekonomik alanın varlığına işaret eden hiçbir şeye rastlamıyoruz [...]. Doğal olan insan aklındaki ilkelerle uyumlu olandır, doğal düzen de bu ilkelerle uyumlu olan. Smith fiziksel anlamda doğayı bilinçli bir biçimde zenginlik sorununun dışında bırakmıştır. [...] Doğal olanlar değil, yalnızca insanî unsurlar ele alınır. [...] *Politik iktisat bir insan bilimi olmalıydı; doğayla değil, insan için doğal olanla ilgilenmeliydi.* (Polanyi, 2008: 168-70; vurgu benim)

Bu bakımdan, Smith yenilerin ilki olmaktan çok eskilerin sonuncusu (Schumpeter, 1954: 184-5, 194), ya da en doğrusu, eski ile yeni arasında sağlam bir köprü işlevi görmektedir. Çünkü Smith, bir yandan felsefenin "kuramsallaşarak" yenilenmesini gerçekleştirdiği için Smith'te felsefe artık o eski felsefe olmaktan çıkmış, diğer yandan iktisat ise 19. yüzyıla özgü kopuşunu henüz gerçekleştirmemiştir. Smith'te gözlemlediğimiz bu felsefeye gömülü iktisadın ömrü pek uzun sürmemiş ve iktisat zamanla ayrı bir bilimsel etkinlik ve söylem alanı olarak bağımsızlığını ilan etmiştir. Öte yandan felsefeye gömülü bir iktisat düşüncesi de hiçbir zaman tümüyle gündemden düşmemiştir. John Stuart Mill, Karl Marx ve Max Weber'in düşünceleri bu yaklaşımın bir karşı akım olarak varlığını sürdüregeldiğinin en güçlü kantlarıdır.

İktisadın felsefe ile çetrefil ilişkilerinin tarihinde Smith önemli bir köşe taşı olduğuna göre, Smith'in felsefesinin ana noktalarına kısaca değinmekte yarar vardır. Öncelikle, Smith "bilimsel" bir felsefe arayışındadır. Bu durum, Smith'in bilimselleşmeye en elverişsiz olan ahlak felsefesi alanında bile "kuramsal" bir yaklaşımı yeğlemesinden anlaşılmaktadır (Smith, 1976). Smith'in anlayışında felsefe, ayağı yere basan bir etkinlik alanı olarak belirginleşmektedir. Özelikle Smith'in ahlak felsefesine yakından bir bakış, onun aynı zamanda "sağduyu" etkinliğine yüklediği yaşamsal önemi göstermektedir. Smith için, felsefe, bir sağduyu etkinliğidir. Smith için felsefe, aynı zamanda, "yarar"a yönelik bir etkinliktir. Gündelik hayatta sonuçla-

rı somutlaştığı ölçüde felsefe önemlidir. Ancak aynı Smith, o dönemde hızla yayılmakta olan yararcılık (*utilitarianism*) felsefesinden özenle uzak durmuştur (Schumpeter, 1956: 180). Bu durumda, Smith felsefeyi yararlı olması gereken bir etkinlik olarak görmekte, ancak Jeremy Bentham gibi "yarar" güdüsünü insan davranışlarının açıklanmasında yerçekimi merkezine yerleştirmekten bilinçli olarak kaçınmaktadır. Kısacası, Smith yararlı bir felsefeden yanadır, ama yararcı değildir. Bütün bunlara bakarak, Smith'in 20. yüzyıl başında gelişen pragmacı felsefeyle güçlü benzerlikleri olduğunu en azından araştırılmaya değer bir konu olarak gündeme getirmekte yarar vardır.

Smith'den sonra kurumsallaşan klasik politik iktisadın felsefe ile ilişkisi, üzerinde durulmaya değer bir nitelik sergilemektedir. Klasik politik iktisadın altın çağı 19. yüzyılın ilk yarısı, anayurdu ise İngiltere'dir. Bu coğrafyada özellikle bu dönemde Bentham'ın öncülüğünü ettiği yararcılık felsefesinin etkisi hızla yayılmıştır. Yararcı felsefenin yalnız düşün dünyasında değil, kamu politikası üzerinde de önemli bir etkisi olmuştur (Ekelund, Jr. ve Hébert, 1990: 208-24). Bu durumda, pek çok klasik politik iktisatçının da bu felsefe ile içli dışlı olmalarının şaşılacak bir yanı yoktur. Bununla birlikte, daha önce değindiğimiz gibi Smith bu yaklaşıma uzak durduğu gibi, klasik politik iktisadın dev ismi David Ricardo da hiçbir zaman bu felsefenin bir izleyicisi olmamıştır. Babası James Mill'den etkilenen John Stuart Mill de felsefeyle her zaman ilgilenmiştir. Buna karşılık iktisat için öngördüğü tümdengelimciliği tümevarımcı gözlemle bir ölçüde dizginleyen yaklaşımı aslında Ricardo'nun pratikte uyguladığı yöntemin yöntembilimsel bir savunusundan çok da farklı değildir. Mill'in genel olarak felsefe, özellikle de yöntem üzerinde çok kafa yormuş olması sonuçta iktisadın felsefe ile ilişkisinde önemli bir değişikliğe yol açmamıştır.

Özetle, klasik politik iktisat için bu felsefe hiçbir zaman olmazsa olmaz bir önkoşul ya da çekirdek unsur özelliği taşımamıştır. Başka bir deyişle, klasik politik iktisattan yararcı felsefeyi çıkaracak olsak, geriye koskoca bir klasik politik iktisat kalır. Nitekim Piero Sraffa'nın Ricardo'dan yola çıkarak 20. yüzyılda

geliştirdiği yaklaşım, klasik politik iktisadın asıl özgün iskeletini açığa çıkarmıştır. Sraffa'ya göre klasik politik iktisadın gıpta edilmesi gereken özelliği, "yarar" gibi öznel değil, tam tersine nesnel, gözlemlenebilir, ölçülebilir fiziksel miktarlar üzerinden kuramsal kurgusunu ve çıkarsamalarını gerçekleştirebilmesiydi (Sraffa, 1960: v, 93). Bu gözlemden yola çıkarak, kimi klasik politik iktisatçıların değilse de klasik politik iktisadın kendisinin felsefe ile "mesafeli" bir ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Zaman içinde bakıldığında, Smith'e göre bu dönemde iktisat ile felsefenin arası daha da açılmıştır. Bu durumu daha iyi anlayabilmek için bir de aykırı bir örneğe bakmakta yarar var. Karl Marx, Hegel ve Hegel sonrası felsefeden yola çıkarak klasik politik iktisadın eleştirisini kendine görev edinmiştir (Marx, 1975: 280-400). Marx iktisadın sığlığını felsefenin derinliği ile ve eleştiri yoluyla aşmak istemiştir. Bir bakıma politik iktisadı dönüştürerek çok daha geniş ve bütüncül bir sosyal felsefe içinde eritmek amacıyla hareket eden Marx, bu doğrultuda bir ilk adım olarak iktisadı felsefeyle çarpıştırmaya yeltenmiştir. Eğer Marx'ın arzusu gerçekleşseydi, iktisat yeniden bu kez dönüştürülmüş bir sosyal felsefeye "gömülmüş" olacaktı. Ancak Marx bu konuda izleyicilerince de yalnız bırakılmış, felsefe donanımı da eksik ya da sınırlı olan Marksistler, politik iktisadın eleştirisinden geri adım atarak hızla Marksist bir politik iktisat tasarımı ile yetinir olmuşlardır. Bu aykırı örnek bile iktisadın felsefeden uzaklaşma dinamiğinin ne kadar baskın olduğunun iyi bir göstergesidir. Sonuçta, klasik politik iktisat, Marx'ın felsefe çıkışlı eleştirisine boyun eğmemiştir.

Marx'a direnen klasik politik iktisat, neoklasik iktisadın doğuşuyla sonuçlanan marjinalist devrim karşısında bir çırpıda çökmüştür. Aslında Marjinalist Devrim'i başarıya taşıyan yolda yöntem tartışmasının önemli bir yeri vardır. Üç Marjinalist devrimden ikisi, İngiliz ve Fransız örnekleri yöntembilim tartışması bakımından oldukça zayıf kalmışlardır. Buna karşılık, klasik politik iktisatla değil de asıl Alman Tarihsel Okulu ile vuruşarak ilerleyen Avusturya marjinalizmi yöntembilim konusuna büyük ağırlık vermek zorunda kalmıştır (Screpan-

ti ve Zamagni, 1995: 170-3). Alman Tarihsel Okulu'nun yöntembilim duyarlılığı ve klasik politik iktisadı eleştirirken bu silahı iyi kullanmış olması, Avusturya iktisadını da yöntem konusunda güçlü ve özgün olmaya zorlamıştır. Bu nedenle, felsefe boyutu en zengin olan marjinalizm Avusturya iktisadıdır. Ancak bu felsefe boyutunun da artık çok daha yöntembilim ile sınırlı bir biçimde ortaya çıktığını gözden kaçırmamak gerekir. Neoklasik iktisat İngiltere'de William Stanley Jevons ve ardından Alfred Marshall, Fransa'da Leon Walras ve Avusturya'da Carl Menger'in öncülüğünde 1870'lerden başlayarak biçimlenmiştir. Jevons istatistiğe özel ilgi duyan ve çeşitli katkılarda bulunmuş birisi olarak olguculuğa en yakın düşen öncüydü. Marshall da gözleme önem veren, tartışmalarını örneklerle desteklemeyi alışkanlık edinmiş bir iktisatçıydı. Buna karşılık, özellikle Alman dilinin konuşulduğu coğrafyada çok güçlü olup gözlemciliği, olguculuğu, ve tümevarımcılığı savunan Tarihsel Okul'un etkisi nedeniyle, Menger yöntembilime en çok kafa yoran öncü olmak zorunda kaldı. Menger'in Alman Tarihsel Okulu'nun ikinci kuşağının önderi Gustav von Schmoller ile girdiği yöntembilim tartışması (*Methödenstreit*), hem iktisadın tarihinde önemli bir yer edindi hem de Menger'in yöntem üzerinde yoğunlaşarak diğer öncülerden ayrışmasını sağladı. Bunun sonucunda Menger'den kaynaklanan Avusturya iktisadı, akılcılık ve tümdengelimciliği yeğleyen bir yöntemle yoğrulmuştur. Burada söylemek istediğimiz şudur: İlk aşamada neoklasik iktisat içinde barındırdığı birbirinden çok değişik yöntemlere karşın rahatlıkla gelişebilmiştir.

Kendisi bir istisna olan Avusturya iktisadını bir yana bırakacak olursak, iktisat ve felsefenin zamanla bir kopmanın eşiğine geldiklerini görürüz. 20. yüzyılın başında iktisat ve felsefenin yollarının artık ayrıldığını söylememek için iyi bir neden kalmamıştı. Eğer 1929 Buhranı, neoklasik iktisadın egemenliğine ağır bir darbe indirmeseydi, anaakım iktisadının yöntembilimle hiç ilgileneceği yoktu. Kendini savunma gereksinimi ile hareket eden Lionel Robbins (1935) ve Milton Friedman (1953) gibi neoklasik iktisat yanlıları, bir dizi yöntembilimsel yayı-

na imza atmışlar ve neoklasik iktisat ancak bu yolla olguculuğu (pozitivizm) keşfetmiştir. Böylelikle olguculuk, artık yararcılıkla tarihsel bağlarını gevşeten anaakım iktisadının resmi felsefesi ve yöntemine dönüşmüştür.

Kurumsal iktisat-felsefe ilişkisi mercek altında

19. yüzyılda iktisadın ve felsefenin öyküsü Batı Avrupa ile sınırlıydı. Ancak yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Amerikan üniversiteleri ve düşün dünyası Avrupa'nın etkilerine çok açık bir "çevre" unsuru olmaktan hızla uzaklaşarak kendilerine özgü önemli özellikler kazanmışlardır. Oldum olası doğal bilimlere en yakın sosyal bilim sayılan iktisat alanında Amerikalılar Kıta Avrupası'ndan ve özellikle Alman Tarihsel Okulu'ndan aldıkları derslerle egemen iktisat anlayışına bir tepki olarak Kurumsal İktisat'ı özgün bir yaklaşım olarak biçimlendirdiler. Kurumsal İktisat ile o zamanki neoklasik iktisat arasındaki temel fark, iktisadın kapsam ve yönteminin ne olacağı konusunda belirginleşmektedir. Öncelikle Kurumsal İktisat yerleşik iktisada göre kapsamı daha geniş bir iktisat anlayışı öngörmektedir. Bu kapsam farkı hem kurumsal iktisatçıların iktisattan, piyasadan daha geniş bir alanı anlamalarından hem de iktisadı aynı zamanda ona tarihsel derinlik kazandıran bir zaman boyutu içinde algılamalarından kaynaklanmaktadır. Kurumsal İktisat, yerleşik iktisat geleneğinin piyasaya yönelik miyopluğunu reddetmiştir. Kurumsal İktisat'a göre piyasa kendiliğinden gelişen "doğal" bir yapı olmayıp iktisadî alanın yalnızca bir kısmını oluşturan, bilinçli ya da bilinçsiz ama kesinlikle toplumsal olarak kurgulanmış bir "kurum"dur. Piyasa bu biçimde algılanınca, onun oluşum sürecinin kendisi de piyasanın her an toplumsal olarak yeniden üretilmesiyle birlikte süreklilik kazanmakta ve bilimsel çalışmanın nesnesine dönüşmektedir. Buna karşılık, bireysel etkileşmelerden oluşan piyasa düzeneğine odaklanan yerleşik iktisat, bu gerçeği ve onun ötesindeki piyasayı çerçeveleyen alanı göz ardı etmektedir (Özveren, 1998: 469-76). Yerleşik iktisadın piyasaya çok yakından odaklanmasının bir

sonucu benimsediği yöntemde ortaya çıkmaktadır. Yerleşik iktisat olgulara, ve gözleme kendini kaptırmış; başka bir şey göremez olmuştur. Yukarıda gördüğümüz gibi, yerleşik iktisat, özellikle 1930'lardan sonra ana çizgileriyle olgucu diye tanımlanan bir yöntemle özdeşleşmiştir.[1]

Anglo-Amerikan dünyasında sivrilen Marshall karşısında bir seçenek oluşturma savıyla ortaya çıkan Thorstein Veblen ise Marshall'cı iktisadın eskinin "biraz" yenisi olduğunu vurgulamak amacıyla "neo-klasik" deyimini ortaya atan kişidir. Veblen sonradan iki kurucusundan biri[2] kabul edileceği Kurumsal İktisat'ın neoklasik iktisattan farklılığını özellikle düşünsel bir temele dayandırmak ve yöntem konusunda temel bir görüş ayrılığına bağlamak istemiştir. Bu nedenle, farklı bir felsefi zemin arayışına girmiş ve bu bağlamda yolu yine o sıralarda Amerika'da gelişmekte olan pragmacılıkla kesişmiştir. Pragmacılıktan aldığı destekle Veblen Kurumsal İktisat'ı neoklasik iktisattan daha keskin çizgilerle ayırabilmeyi başarmıştır.

Kurumsal İktisat, ABD.'de doğan ilk ve tek özgün iktisat okuludur (Ekelund & Hébert, 1990: 449). Öte yandan felsefi pragmacılık da pek çok Amerikalı'nın Amerikalılığıyla övündüğü bir yaklaşımdır (Gordon ve Adams, 1989: viii).[3] Pragmacı felsefenin sorgusuz benimsenen ortak özellikleri, bir bakı-

1 Yazının bu bölümü değişikliklerle (Özveren, 2006: 121-9) künyeli yayının "Bir Zamanlar Amerika'da: Kurumsal İktisat ve Pragmacı Felsefe" kısmından alınmıştır.

2 Diğer kurucu sayılan John R. Commons çekirdekten yetişme bir iktisatçıydı. İşçi olarak çalışmış, sendikal örgütlenmede rol almış, akademik dünyaya geçtiği zaman da yaptığı işlerin uygulamaya dönük niteliğini hiç gözden kaçırmamış ve iktisat kurum ve politikalarının belirlenmesinde öncü rol oynamıştı (Commons, 1934). Bu bakımdan, sapına kadar reformcu bir kişiliği vardı ve kuram için kuram yapmak yerine reform için kuram geliştirmeyi yeğliyordu. Kendi yaşam öyküsüne yaraşır biçimde uygulamanın içinden kaynaklanan bir bilimsellik anlayışı taşıyordu ve bu nedenle pragmacılığı kendine bir çeşit doğal çıkış noktası edinmişti. Reformculuğu Commons'ı insan istencini vurgularken ister istemez Veblen'in vurguladığı "alışkanlık" kavramından uzaklaştırmıştır. Commons bu alandaki geniş bilimsel yazınla çok geç (1934) tanışmış ve ondan ancak üstünkörü bir biçimde yararlanabilmiştir (Hodgson, 2004: 289-95).

3 Bu felsefeye her ne kadar adını Charles Sanders Peirce vermişse de esin kaynağı Immanuel Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* adlı yapıtında belli bir insan amacıyla ilişki anlamında kullandığı "*pragmatisch*" sıfatı olmuştur (Morris, 1970: 9).

ma çıkış noktasındaki dört varsayımı, 19. yüzyıl uygarlığının bir sonucu olarak bilimsel yönteme bağlılık, felsefi görgücülük (ampirisizm), biyolojik evrim savını benimseme, ve Amerikan demokrasisinin ülkülerine bağlılık olarak özetlenebilir (Morris, 1970: 5). Bu felsefenin öncülerinden George Herbert Mead'e göre, pragmacılık kafalarda John Dewey ile özdeşleşen bir felsefi kuram (Morris, 1970: 82, 150-52) olmaktan öte Amerikan kimliğinin iliklerine kadar işlemiş, "Amerika'nın ulusal felsefesi" olmuştur (Novack, 1975: 15). Dewey, Bertrand Russell'in pragmacılığı aşağılayıp Amerikan "ticariliği" (*commercialism*) ile ilişkilendirdiği bir yazısına 1922'de verdiği yanıtta pragmacı felsefenin Amerikalılığını kabul etmekle birlikte, ABD'nin pragmacılık yolunda alması gereken daha çok yol olduğunu söylemiştir. Dewey, bu ülkede görülen hemen her şeyi sanki pragmacılığın bir dışavurumu gibi değerlendirmenin yanlışlığını dile getirmiştir. Dewey, bu yazısında ticaretin bir etkileşim, değişim, iletişim, bölüşüm ve özel ve saklı olanı başkalarıyla paylaşmak olduğunu, bu nedenle de soylu bir uğraş olduğunu savunmuştur. Buna karşılık, Dewey, ticariliğin başka bütün "-izm"ler gibi kötülüğünü dile getirmiş ve ABD'de henüz ticaretin özel çıkarların boyunduruğundan kurtarılamamış olmasını da Avrupa'dan edindikleri eski kötü alışkanlıkların gücüne bağlamıştır. Dewey bu yüzden pragmacı inancın doğar doğmaz zincire vurulmuş, beli bükük bir ilerlemeye mahkum oluşundan söz etmiştir. Dewey, yasallık saplantısının (*legalism*) feodalleştirilmiş bir ticarilik ile birlikte Amerika'da pragmacılığın elini kolunu bağlayan katı bir çerçeve oluşturduğunu vurgulamıştır (Dewey, 1970: 546-47).

Bugün bir kurumsal iktisatçı, yukarıda özetlediğimiz satırları okur okumaz Kurumsal İktisat'ın kurucusu Veblen'den beri vurgulanan ve değişimin tetikleyicisi "dinamik teknolojik kurumlar" (*dynamic technological institutions*) ile onları engelleyen durağan "törensel kurumlar" (*ceremonial institutions*) arasındaki çelişkiyi düşünmeden edemez. Veblen'in modern sanayinin üretim olanaklarının özel mülkiyet, parasal öncelik gibi var olan kurumsal düzenlemelerle dizginlendiğine ilişkin sa-

vı bunun en güzel örneğidir. Birinci ve ikinci kuşak kurumsal iktisatçılar arasında bir köprü görevini üstlenen Clarence E. Ayres bu karşıtlığı büsbütün öne çıkarmış ve bu bağlamda Dewey'nin Veblen'den etkilendiğini kendisinin de dile getirdiğini birincil kaynaklara dayanarak kendinden sonra gelenlere aktarmıştır (Ayres, 1962: 99). Bu durumda, aşağı yukarı aynı köklü değişim döneminde ortaya çıkan ve ilerici halk hareketi ile yakın düşen, Amerikalılık niteliği baskın bu iki akımın güçlü bir alışveriş içine girmesi ve bu yolla gitgide benzeşmesi (Kilpinen, 2003) şaşırtıcı değildir. Veblen, 1881 yılında bir süre devam ettiği Johns Hopkins Üniversitesi'nde kendisini etkileyen Peirce'in (Dewey ile birlikte) öğrencisi (Seckler, 1975: 28), sonradan çalıştığı Chicago Üniversitesi'nde Mead ve Dewey'nin meslektaşıydı. Ayrıca, Dewey ile bir süre de New York'ta New School for Social Research'te birlikte olmuş, William James'in çalışmalarını da yakından izlemişti. Burada, Peirce'da bilimsel yöntemin, James'de felsefi görgücülüğün, Mead'de biyolojik evrimciliğin ve Dewey'de değer yargıları ve demokrasi düzeneğinin öne çıktığını anımsamamız yararlı olacak (Morris, 1970: 6, 81).[4]

İlk bakışta Veblen en çok Peirce ve James'den etkilenmiş görünmektedir (Hodgson, 2004: 131). Veblen'in Peirce'dan tam olarak nasıl ve ne ölçüde etkilendiği süregelen bir tartışmanın konusunudur (Mirowski, 1987). Bununla birlikte, Veblen'in Peirce'dan toplumsal bir mantık kuramı aldığı söylenebilir. Buna göre, insanın akıl yürütme yeteneği ilkel toplumlarda görülen katı bir inanç alışkanlığından modern bilimin tutum ve yöntemlerinin eğitim yoluyla edinimine doğru bir gelişme izlemiştir. Veblen, bu bağlamda Peirce'dan bir adım daha ileri giderek gelişmiş toplumlarda da çeşitli sınıf ve katmanların çıkarları doğrultusunda bir farklılaşmanın söz konusu olduğunu, bu yüzden eski alışkanlıkların modern bilimsel düşünce-

4 Ayrıca bu isimlerin birbirinden etkilendikleri hiç kuşku götürmez. Örneğin, Dewey, James'in bir metnini çıkış noktası olarak alıp pragmacılık kavramını tartışmaya açarken, James'in evreni olmuş bitmiş ve son halinde gören akılcılık ile evreni oluşum halinde algılayan pragmacılık arasında kurduğu ayrımın tanımsal önemini paylaşıyor (Dewey, 1908: 86).

nin yanı sıra varlığını sürdürebildiğini savunmuştur (Griffin, 1998). Hem Peirce hem Dewey, Kurumsal İktisat'a yöntemsel bir temel sağlamışlardır. Peirce, inanç-kuşku çatışmasının bir çeşit düşünce değişikliği sürekliliği yarattığını, Dewey de sorgulama ilkesinin sürekliliğiyle "gözle görülür amaçlara" (*ends-in-view*) yönelimin gerçekleştiğini söylemiştir. Her iki süreç de kendi kendini düzelten, ileriye dönük ve evrimsel nitelikleri bakımından Kurumsal İktisat için son derece elverişlidir (Liebhafsky, 1993).

Veblen iyi bildiği pragmacılıkla ilgili yazından etkilendiyse de, onu olduğu gibi benimsemek yerine kendi düşüncesinin evrimi içinde yoğurmayı yeğlemiştir. "Pragmatik" kavramını yoğun biçimde kullandığı ve 1906 yılında yayımlanan bir yazısında bu kavramı çağdaş psikologların Pragmatik Okulu'ndan daha farklı algıladığını söylemiştir (Veblen, 1961: 8-9). Aynı yazısında modern bilimsel düşüncenin ve eğitimin pragmacı olmak şöyle dursun, alışıldık anlamda pragmacılıktan uzaklaşıp farklılaştığı ölçüde önem kazandığını savunmuştur (Veblen, 1908: 28). Bununla birlikte, Veblen'in hem Johns Hopkins Üniversitesi hem de daha sonra Chicago Üniversitesi'nde (1894-1902) ve New School for Social Research'te yolunun kesiştiği ancak ilk bakışta pek fazla etkilenmediği Dewey ile (Hodgson, 2004: 129) benzer sonuçlara ayrı yollardan ulaştığı, zamanla birçok bakımdan benzeştiği açıktır. Gerçi bu iki ismin siyasal konulardaki duruşları ve siyasal pratiğe yönelik tutumları çok önemli farklılıklar taşımış (Tilman, 1984) ama düşünsel koşutlukları buna baskın çıkmıştır. Her ikisi de önce Kant'ın felsefesi üzerine doktora tezlerini yazmışlar sonra da yine Kant üzerine aynı dergide peş peşe yayın yapmışlardır (Dewey, 1884; Veblen, 1884).

Dewey'nin kaleme aldığı sayısız yazı arasında Türkiye, Meksika, Rusya, Çin ve Japonya gibi iktisadi kalkınma ve toplumsal değişimin eşiğindeki ülkelerle (1919-21) ilgili değerlendirmeleri de var. Dewey özellikle Japonya'daki bürokrat-asker ittifakının gücünü, iş çevreleriyle bağlantısını ve yetkeci devlet yapısını vurgulamıştı (Dewey, 1970: 149-84). Ama Dewey'nin

bir vurgusu daha var ki burada yinelemeden geçemeyeceğiz: Japonya bir yandan dünyadan bilim ve sanayi teknolojisiyle ilgili her şeyi ödünç alırken bir yandan da feodal ve barbarca özellikler taşıyan kendine özgü "savaşçıl" ahlak ve siyasetini büyük bir kıskançlıkla koruyagelmiş (Dewey, 1970: 154). Bu gözleminden hemen sonra, Dewey, Japonya'nın Almanya'nın bir izleyicisi olarak iktisadi kalkınma konusunda çıkarması gereken dersler olduğunu söylemeden edememiştir (Dewey, 1970: 156, 164). Üstelik son kertede, eğer dünyada genel bir demokrasiden sapma gerçekleşmezse, Japonya'nın doğal kaynaklarının kıtlığı nedeniyle çok gereksindiği serbest ticaret ile hızla dış dünyaya açılacağını ve uzun süre kültürel olarak içe kapalı kalamayacağını, hatta ister istemez kültürünün de değişeceğini öngörmüştür (Dewey, 1970: 169). Dewey'nin bu görüşleri üzerinde durmamızın bir nedeni var. Veblen, kalkınma iktisadı açısından en önemli kitabı sayılan "İmparatorluk Almanya'sı ve Sanayi Devrimi" (*Imperial Germany and the Industrial Revolution*, 1915 [1990]) adlı yapıtını kaleme aldıktan hemen sonra, bu kitabında geliştirdiği özgün tezi Japonya'ya uygulamak üzere bir yazı daha yazmıştır. Bu yazıyı da Dewey'nin de yakından izlediği ve yayın yaptığı bir dergide Dewey'nin yazısından birkaç yıl önce (Veblen, 1915) yayımlamıştır. Veblen'in özgün savı, yeni teknolojiyi dışarıdan alarak kendi sanayisini hızla geliştiren ülkelerin bu süreçte yetkeci geleneksel devlet yapılarını koruyarak hiç olmazsa orta vadede iktisadi artığı büyüttükleri gibi onu toplumsal refah için harcamak yerine askeri silahlanmaya aktarabilecekleri biçiminde özetlenebilir. Bu durumda tıpkı Dewey'nin de vurguladığı gibi hem hızlı bir iktisadi gelişme sağlanmasının hem de geleneksel devlet yapısının büsbütün merkezileşerek gücünü artırmasının şaşılacak bir yanı yoktur. Bu bakımdan, Dewey'nin Japonya ile ilgili satırlarında Veblen'in izlerine rastlamamak olanaksızdır. Ancak, Dewey ile Veblen arasındaki düşünce koşutluğu bunun gibi o zaman için güncel bir sorunun açıklanmasıyla sınırlı kalmamıştır.

Kurumsal İktisat ile pragmacı felsefenin Veblen ve Dewey

aracılığıyla yollarının kesiştiği[5] bir başka alan da "insan" anlayışıdır. Her şeyden önce, Dewey için her meslekten sıradan insanın (*men and women of good will, drawn from every useful calling*, her meslekten iyi niyetli kadın erkek, herkes; Dewey, 1957b: xxxv) önemi büyüktür. Veblen de tıpkı Dewey gibi, genel olarak kapitalistler diye tanımlanabilecek egemen ama azınlık sınıfın ya da özellikle girişimci (*entrepreneur*) ya da iktisadi insan (*homo economicus*) gibi kurguların değil, bir kitabının adına kadar taşıdığı egemen sınıfların karşısındaki "sıradan insan"ın (*common man*) iktisadi durumuna odaklanmıştır (Veblen, 1919: 162-63). Bunun ötesinde, Veblen'in neoklasik iktisada yönelik eleştirilerinin arasında onun "yararcı" felsefeden edinilmiş mekanik bir insan anlayışına saplanıp kalışı, kendi deyişiyle iktisadi insanı gerçek dışı, "şimşek çakan bir hesap makinesi" (*lightning calculator of pleasure and pains*) (Veblen, 1898: 389) olarak kavramsallaştırması başta gelmektedir. Neoklasik iktisat yalnızca insanları kendi kendine yeterli görmekle kalmaz aynı zamanda onların eylemlerini bilimsel çözümleme açısından yeterli bir çıkış noktası sayar. Bunun sonucunda, insanlarla nesneler arasındaki ilişkiler bağlamından soyutlanıp teker teker ele alınmış oluyor. Burada bir başka pragmacı düşünürün hakkını vermek gerekir. Mead'in Kurumsal İktisat için çok önemli bir katkısı "özneler-arasılığı" (*intersubjectivity*) antropolojik bir evrensel kural olarak tanımlamış olmasıdır. Bu bakımdan, tek bir insan bir nesne karşısında yararcı bir araçsallıkla davrandığı zaman bile salt davranabilme özelliğini toplumsallığına borçludur (Kilpinen, 2003). Dewey de Veblen gibi yararcı felsefeyi eleştirmekten geri durmamıştır. Ona göre bu felsefenin en büyük kusuru insan mutlulu-

5 Biz burada "kesiştiği" demeyi 'örtüştüğü' demeye yeğliyoruz, çünkü Veblen'in insan anlayışında "davranışsalcı" (*behaviorist*) yaklaşımın da etkisi var. Bir bakıma, Veblen çalışma içgüdüsünü (*instinct of workmanship*) öne çıkarırken pragmacı, "öykünme" (*emulation*) ilkesini vurgularken davranışsal insan tanımını kullanmış oluyor (Dugger, 1992: 29). Bunlardan ilkinin üretim ikincisinin ise tüketim bağlamında geçerli olduğunu, Veblen için üretimin belirleyiciliği tüketime baskın çıktığı için Veblen'deki insan anlayışının daha çok pragmacılığa yaslandığını söylemek yanlış olmaz.

ğu diye tanımladığı, değişmez gördüğü tek bir amacı hep mutlak alıp hiç sorgulamamış olmasıdır. Böyle bir bakışta insan etkinliklerinin hepsi birer birer kendi içinde değerli olmaktan çıkıp tek amaca kilitlenmiş birer araca dönüşmektedir. Üstelik, üretici etkinlik ürünün gölgesinde kalınca yararcılık felsefesi Dewey'nin hiç hoşlanmadığı "ticariliği" büsbütün özendirmiş olmaktadır (Dewey, 1957b: 180-82).

Bundan öte, Veblen insanları, tıpkı öteki pragmacı düşünür James'in vurguladığı ve kendisinin de ayırdında olduğu gibi (Veblen, 1914: 8), temel içgüdülerine (*instinct*) dayalı kimi alışkanlıklarıyla (*habit*) davranan, deneme-yanılma ile öğrenen, değişime yatkın toplumsal varlıklar olarak algılamıştır. Veblen için alışkanlıklar o kadar önemlidir ki onun "kurum" tanımında "düşünce alışkanlıkları" (*habits of thought*) öne çıkar. Yazılarında genellikle çok az gönderme yapan Veblen, özellikle insanın doğası ve alışkanlıklarının, bireyi çevreleyen maddi uygarlık koşullarına uyumlanarak değişimi konusunda Dewey'nin adını ve *Human Nature and Conduct* (İnsan Doğası ve Davranışı, 1922 [1957]) adlı yapıtını bir esin kaynağı olarak ertesi yıl yayımlanan *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times* (Yakın Zamanda Uzaktan Mülkiyet ve İşletme, 1923 [1964]) adlı kitabında anmıştır (Veblen, 1964: 16, 290).

Kurumsal İktisat'ın iktisadi insana bakışı, Dewey'nin daha 1929 tarihli önsözünde saptadığı genel gidişe koşut olarak (Dewey, 1957a: viii) "içgüdü" kavramından uzaklaşmış olsa bile, Kurumsal İktisat, Veblen'den sonra da yerleşik iktisattan farklılığını bu eksende üç aşağı beş yukarı sürdüregelmiştir. Bunu Ayres'in de insanın kültürel bir varlık olduğunu düşünmesinden ve insanı kuşatan kültürün yine insanın bireysel davranış ve seçimlerinden türetilemeyeceği konusunda Dewey'nin aynı yapıtına göndermede bulunmasından çıkarsayabiliyoruz (Ayres, 1962: 96).

Ayres ile birlikte asıl önemli gelişme "değer" kavramı çevresinde odaklanmıştır. Yukarıda iktisadın kapsamının dar tutulması ya da genişletilmesi sorunsalı ile ilgili değindiğimiz gibi,

piyasayı da kuşatıp kucaklayan "ekonomi" dediğimiz ve Kurumsal İktisat'ın konusunu oluşturan daha geniş alanın mantığını salt kâr güdüsüne dayalı davranış ve değerlere ve onların sonucunda biçimlenen fiyat sistemine dayandırmak doğru olmaz. Oysa, yerleşik iktisat kuramı dünden bugüne kalıcı "değerlerin" maliyet ve talebin etkileşimiyle belirlenen fiyatlara yansıdığını ve bunun iktisat biliminin ana konusunu oluşturduğunu savunagelmiştir. Bu saplantıdan uzaklaşırken Kurumsal İktisat'ın izleyebileceği iki yol vardı: Birincisi, "iyi-kötü" ve "güzel-çirkin" gibi bütün değer yargılarının "törensel" olduğunu savunarak bunları tümüyle göreceleştirip göz ardı etmek. İkincisi, değer kavramını "teknolojik süreç" (*technological process*) ile ilintilendirmek. İşte bu noktada "kamusal yararlılık" (*serviceability to community*) gibi, bir "araçsal değer" (*instrumental value*) kavramına gereksinim duyulmuş, bunun için de gene pragmacı felsefeye başvurulmuştur. Ayres'e göre, kendisinin vurguladığı uygarlığımızı temellendiren "teknolojik sürekililik" (*technological continuum*) ile Dewey'nin söz ettiği "araştırma sürekliliği" (*continuum of inquiry*) aynı kapıya çıkar. Ayres, Dewey'nin 1939 tarihli bir yazısının ("*Theory of Valuation*", Değerlendirme Kuramı) iktisadi değerin yeni yorumu bakımından büyük önem taşıdığını söylemekle kalmamış, aynı zamanda, hem Veblen hem de Dewey'nin yapıtlarının basılı ve el altında bulunduğu ve zaman zaman aynı kişilerce okunduğu bir dünyada, bu alandaki düşünsel yakınlığın çok daha iyi anlaşılabileceğine inancını vurgulamıştır (Ayres, 1962: 219-20). Ayres için de "gerçek" dediğimiz şey araçlarımıza göreli olduğu gibi, toplumsal anlamda iktisadi var oluşumuz, yerinde bir deyişle geçimliğimizi sağlamamız, elimizdeki araç gerecin bir sonucudur. Bu nedenle, bu durumun sürmesine katkıda bulunan her şey iktisadi anlamda "değerli" sayılmalıdır (Ayres, 1962: 221-223). Ayres, yerleşik iktisada damgasını vuran "amaç-araç" (*ends and means*) ayrımını yine Dewey'den aldığı destekle reddetmiştir (Ayres, 1962: 224).

Ayres, yerleşik iktisat çerçevesinde fiyatların değerlerin ölçülebilir bir yansıması olmasının rahatlığına alışanların bu çe-

şit teknolojik sürece görecelendirilmiş esnek bir değer anlayışından tedirgin olabileceklerini, ancak fiyatların ölçülebilir kesinliğinin aslında bir yanılgıdan öteye gitmediğini söylemiştir. Bunun birkaç gerekçesi vardır. İlkin, yerleşik iktisatçılar bile "iktisadi değer" ile "gerçek değer" arasında bir ayrım varsayarak bir bakıma iktisadi değerleri değersizleştirmeden edemezler. İkincisi, "iktisadi insanlar" hep birlikte Hz. Süleyman bilgeliğiyle bütün yarar hesaplarını yapamadıkları takdirde, ortaya çıkan fiyatlar değerleri ölçmekten uzak düşecektir. Üçüncüsü, fiyatlara yansıyan bütün alışverişler ancak içinde gerçekleştikleri veri bir gelir dağılımının adaleti ölçüsünde değerleri yansıtabilirler (Ayres, 1962: 226-27). Bütün bu kısıtlardan sonra, Ayres'in gerek birey gerekse toplum için asıl değer yargısının "var oluş sürecinin" (*life process*) sürekliliğini sağlamak, başka bir deyişle "makinelerin çalışmasını sürdürmek" (*keeping the machines running*) olduğunu savunması bizi hiç şaşırtmamalıdır (Ayres, 1962: 230).

Bununla birlikte, Ayres, Veblen gibi kuramsal düzlemde pragmacı felsefeye koşut çalışmalarını kendi başına sürdürmek ve benzer sonuçlara ayrı yollardan ulaşmak yerine, kimi öğeleri Dewey'nin pragmacı felsefesinden olduğu gibi almayı yeğlemiştir. Daha sonra, pragmacılığın gerilediği bir dönemde bu kez davranışsalcılıktan (*behaviorism*) destek arama (Hodgson, 2004: 269) yoluna gittiği için yalnızca felsefesi sığlaşmakla kalmamış, Kurumsal İktisat kuramına katkısı da esneklikten ve açılımdan yoksun, kemikleşmiş bir yapıya bürünmüştür (Özveren, 1998: 501-7). Bir süre sonra tıpkı yerleşik iktisadın yararcı felsefenin eskimiş kalıtını veri alışı gibi, ikinci kuşak elinde Kurumsal İktisat bir zamanların pragmacılığını veri alır olmuştur. İki alan arasındaki etkileşimin böylelikle büsbütün kopması Kurumsal İktisat'ın ikinci kuşak Amerikalı iktisatçıların elinde canlılığını yitirerek bir çeşit geleneğe dönüşmesinde rol oynamıştır.

1970'lerden sonra Avrupalı iktisatçıların elinde yeniden canlılık kazanan Kurumsal İktisat, bu kez yalnızca geçmişini değil hem felsefe hem de sosyal bilimlerle ilişkilerini de yeni-

den sorgulamaya başlamıştır. Bu sürece öncülük eden Hodgson, Veblen sonrası kurumsal iktisatçıların o dönemdeki gidişe uyup hem pragmacı felsefeden uzaklaşmalarını hem de "ortaya çıkışçılık" (*emergentism*) gibi akımlardan ders çıkarmamalarını (Hodgson, 2004: 225-47) büyük yanlışlık ve eksiklikler olarak değerlendirmektedir. Bugün artık kurumsal iktisatçılar, bir yandan Amerika'da pragmacı felsefenin Richard Rorty'nin etkisiyle yeniden yorumlanmasıyla (Morris, 1970: 145; Rochberg-Halton, 1986; Rorty, 1991; Festenstein, 1997: 140-44), diğer yandan da Avrupa'da Jürgen Habermas (Habermas, 1992; Cooke, 1994) gibi düşünürlerin pragmacı çıkışlarıyla birlikte filizlenen yeni pragmacılığı keşfetmektedirler. Üstelik bunun eleştirel gerçekçilik (Bhaskar, 1975) ve yeni ortaya çıkışçı kimi düşüncelerle harmanlanarak kendilerine ne kazandırabileceğini artık yüksek sesle tartışır olmuşlardır (Hodgson, 2004: 404-5). Bunun yanı sıra, Kurumsal İktisat'ın yerleşik iktisattan farklılığını koruyabilmesi açısından büyük önem taşıyan "alışkanlık" kavramı da Avrupa sosyal bilimlerinde "*habitus*" adı altında yeniden gündeme gelmiş bulunmaktadır (Bourdieu, 1990).

Özetle, Kurumsal İktisat hem Amerikan pragma felsefesi ile, hem araçsalcılık, hem davranışsalcılık hem ortaya çıkışçılık, hem de eleştirel gerçekçilik felsefeleriyle değişik zamanlarda olabilmiştir. Veblen-Dewey ilişkisi örneğinde gördüğümüz gibi, Kurumsal İktisat hatta zaman zaman felsefeyi etkileyebilmiştir. Bu resme bakıp iki sonuca ulaşmak olanaklıdır. Birincisi, Kurumsal İktisat'ın bir arayış içinde olduğu ve kendisine en uygun felsefeyi henüz bulamadığıdır. Bu bakımdan, Kurumsal İktisat'ın tıpkı yerleşik iktisadın uzun bir arayış ve deneme yanılma sürecinden sonra olguculukla özdeşleşmesi gibi, kendi felsefesini eninde sonunda bulacağı düşünülebilir. İkinci sonuç, Kurumsal İktisat'ın birden çok felsefeyle uyumlu olduğu ve birlikte yapabileceği, dolayısıyla tek bir felsefeye kendini sınırlamasının zaten doğru olmayacağıdır. İkinci sonucun birinci sonuca göre hem daha gerçekçi hem de daha arzulanır olduğunu düşünmemiz için güçlü nedenler vardır.

(Kurumsal) iktisat için felsefe gerekli mi?

Felsefeye iktisadın gerekli olup olmadığı sorusunu, yanıtı bizi aşabileceği düşüncesiyle bir yana bırakarak, iktisada felsefenin gerekli olup olmadığına bakmakta yarar görüyoruz. İlk bakışta iktisadın felsefeden, sürekli olmasa da, zaman zaman yararlandığı kesindir. Ancak bu felsefeye özgü bir durum olmayıp, iktisat aynı biçimde fizikten, biyolojiden ve matematikten de yararlanagelmiştir (Mirowski, 1994). Bu saptamayı yaptıktan sonra, iktisadın felsefeye yüzünü döndüğü zamanların hep başının sıkıştığı zamanlar olduğunu söylemekte yarar vardır. İktisat, güç anlarında kendini savunmak için felsefeden destek arayışına girmekte, buna karşılık özgüveninin dorukta olduğu dönemlerde felsefeye sırt çevirmektedir. İlk bakışta bu iktisadın fırsatçılığı ve onu izleyen dönüşümlü hayırsızlığı gibi yorumlanabilir. Ancak dikkat edilirse, iktisadın söz konusu güç anlarının onun temel varlıkbilimsel (ontolojik), bilgibilimsel (epistemolojik) ve yöntembilimsel (metodolojik) nitelik ve varsayımlarının da sorgulanmaya açıldığı anlar olduğu görülecektir. Öte yandan varlıkbilimsel, bilgibilimsel ve yöntembilimsel düzlemde iktisadın kendisini salt iktisadi düşüncelerle savunabilmesi zaten olanaksızdır. Bu bakımdan, felsefeye yönelmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkar. Bu gibi durumlarda can derdine düşen iktisadın felsefeye yakınlaşmasında garipsenecek bir yan yoktur.

Bizim için asıl ilginç durum, iktisadın kendini güçlü hissettiği zamanlarda felsefeden uzak duruşunu çözümleyebilmektir. Bunun salt iktisadın derinlikten yoksun, sığ bir bilim olmasından kaynaklandığını düşünmek, doğru olsa bile çok eksik kalacak bir yanıta bel bağlamamız anlamına gelir. Burada iktisadın Adam Smith'ten sonra felsefeden ayrılarak bir sosyal bilime doğru yol aldığını ve bu süreçte özellikle fizik gibi kendine yeterli bir doğal bilimi örnek aldığını anımsamakta yarar var. Bilim olma savındaki iktisat, böylece kapalı bir sisteme dönüşmüştür. Giderek iktisadın parçalarının kendi aralarındaki ilişkiler dışarıyla ilişkilerinden çok daha güçlü hale gelmişlerdir.

Bunun sonucunda iktisat bir bilim olarak varlığını sürdürebilecek meşruiyete kavuşmuştur. Kendine yeterli olabilmek, yalnızca var oluşsal meşruiyet açısından değil, bir bilim olarak sınırlarının güvenliğini sağlamak açısından da çok önemli bir silahtır. Bu bakımdan, ister felsefe ister bir başka bilime yakınlaştığı ölçüde iktisat, bağımsız bir bilim olma savını zedelemiş olur. İktisadın ortalık yerde bir neden yokken felsefeye yakınlaşması bindiği dalı kesmek demektir. Kısacası, iktisadın uzun dönemde varlığını sürdürebilmesinin önkoşulu felsefeye "mesafeli" duruşuna bağlıdır. Tersini yapmak, iktisadın bir bilim olarak varlığını tartışmaya açmak olur. Biz çok haklı nedenlerle bunun arzulanır bir gelişme olacağını düşünebiliriz. Ancak akılcılığı yüceltegelmiş bir bilim dalı olarak iktisadın böyle bir akılsızlık etmesi kendisinden beklenemez.

Kurumsal İktisat yerleşik iktisada göre felsefeye her zaman çok daha duyarlı olagelmiştir. Bunun bir nedeni felsefeden beslenmesiyse diğeri de yerleşik iktisat karşısında kendini göreli olarak zayıf hissetmesidir. Bu bakımdan, yerleşik iktisadın kriz zamanlarında içine düştüğü ve kendisini "Denize düşen yılana sarılır" benzeri felsefeye sığınmaya zorlayan durum, Kurumsal İktisat açısından süreklilik sergiler. Egemen konumdaki yerleşik iktisadı eleştirirken Kurumsal İktisat'ın "silahlanması" için felsefeye gereksinimi vardır. Taktik olarak, Kurumsal İktisat yerleşik iktisat kuramına iktisadi olmaktan çok felsefi özellik sergileyen savlarla saldırır. Onun örtük felsefi varsayımlarını gün ışığına çıkararak, iktisadın üstüne binip de sanki yokmuş gibi yaptığı dalı, Kurumsal İktisat kesmeye uğraşır. Özetle, Kurumsal İktisat için felsefe, yerleşik iktisat için olduğundan çok daha gereklidir. Yerleşik iktisat, felsefe gereksizmiş gibi yapabilecekken, Kurumsal İktisat, felsefesiz yapabileceğini düşünmek lüksüne sahip değildir.

Sonuç: En iyisi göreli özerklik!

Yerleşik iktisat uzun bir serüven sonucu felsefeden kopmuş ve ancak zorunlu kaldığı zamanlarda gizil felsefesinin olgucuk ol-

duğunu itiraf eder bir hale gelmiştir. Yerleşik iktisat için felsefe ile bağsızlık ideal, tek bir felsefe olarak olgucukla göbek bağını itiraf etmek ise "kötünün iyisi" bir durumdur. Buna karşılık, Kurumsal İktisat birden çok felsefeyle uyumlu olagelmiştir. Örneğin Kurumsal İktisat, hem pragmacılık, hem eleştirel gerçekçilik, hem de ortaya çıkışçılık ile aynı ölçüde yapabilmektedir. İlk bakışta bunun bir azgelişmişlik durumu olduğu düşünülebilir. Daha önce de değindiğimiz gibi, Kurumsal İktisat'ın henüz kendine en uygun felsefeyi bulamadığı için bir arayış içinde olduğu, deneme ve yanılma süreciyle kendine en uygun felsefeyi bulduğu zaman, ideal olarak tek felsefeli olacağı öngörülebilir. Bu bakımdan, Kurumsal İktisat'ın, yerleşik iktisadın 20. yüzyılın ilk yarısında sonlandırdığı bir arayışın henüz ortalarında bir aşamada olduğu sanılabilir. Başka bir deyişle, her iki iktisadın aynı çizgide ilerlediği ancak farklı noktalarda olduğu, yerleşik iktisadın Kurumsal İktisat'ın çok önünde olduğu düşünülebilir. Bu düşünceyi paylaşan kimi Kurumsal İktisat yanlıları da bu süreci bir an önce tamamlamak için büsbütün felsefe ile içli dışlı olmaya yeltenebilirler. Böyle düşünmemekte yarar görüyoruz.

Birden çok felsefe ile yapabiliyor olmak Kurumsal İktisat'ın az gelişmişliğinin ya da henüz oturmamışlığının değil, tam tersine kendi ayakları üzerinde durabiliyor olmasının bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Üstelik geleceğini tek bir felsefenin yazgısına bağlayan bir Kurumsal İktisat, o felsefe en ufak bir darbe yediği zaman bundan çok olumsuz etkilenebilecekken, birden çok felsefe ile iyi ilişkiler sürdüren bir Kurumsal İktisat kendini korumaya almış olacaktır. Birden çok felsefelilik durumu Kurumsal İktisat'ın olgunluğunun bir göstergesi olduğu gibi aynı zamanda onun yararınadır. Aslında böyle bir durumun yalnızca Kurumsal İktisat için değil, genel olarak iktisat için de daha elverişli olduğunu düşünebiliriz. Birden çok felsefelilik, "göreli özerklik"[6] sağladığı için hem özelde

6 "Göreli özerklik" kavramı özellikle Marksizm bağlamında devlet kuramına yaklaşırken geliştirilmiştir (Althusser ve Balibar, 1977; Poulantzas, 1978; Jessop, 1982). O bağlamda ortaya çıkan sorunlar bir yana bırakılarak, burada açıklama açısından yararlı olacağı kanısıyla kullanılmıştır.

bir yaklaşım olarak Kurumsal İktisat'ın hem de genelde bir bilim dalı olarak iktisadın özvarlığını koruyup geliştirebilmesine olanak sağlar. Bu bakımdan "göreli özerklik" iktisat açısından çok önemli bir artıdır ve onun da önkoşulu birden çok felsefeliliktir. Ancak burada "birden çok felsefelilik" ile "çok felsefelilik" arasındaki ayrıma dikkati çekmekte yarar var. İktisadın çok felsefeli olması, uç noktada her felsefe ile yapabilecek kadar bağımsızlaşması onun varlıkbilim ve bilgibilim ve yöntembilim ile bağlarını kopardığı anlamına gelir ki bu da iktisadın bir bilim olmaktan çıktığını gösterecektir. Kısacası, her felsefe ile olabilecek kadar geniş bir durum sakıncalıdır. Özetle: "Birden çok felsefelilik, ama her felsefelilik değil!" İktisadın felsefeden göreli özerkliğinin sonucu işte bu olmalıdır.

Önümüzdeki dönemde, gitgide derinleşebilecek bir iktisadi krizin özgüven sarsıcı sonuçlarıyla birlikte, iktisat çerçevesinde yer alan varlıkbilim, bilgibilim ve yöntembilim tartışmalarının artacağını ve bu alanın araştırma açısından en verimli ve yayın açısından en elverişli alanlardan biri haline geleceğini söyleyebiliriz (Adaman ve Özveren, 2007: 146-7). Öte yandan bugünkü iktisatçıların büyük çoğunluğu yetişme biçimleri nedeniyle bu alana adım atacak donanıma sahip değiller. Bunun sonucu olarak, ya bu iktisatçılar "güç" kullanarak bu alanın gelişmesinin önünü tıkayacaklar ya da iktisadın kadroları önemli bir değişim yaşayacak; kısacası, taze kanla iktisadın önü açılacak. Yerleşik iktisadın çok önemli bir açılım gerçekleştirmeden, genel olarak iktisadın önünü tıkamaksızın varlığını sürdürebilmesi güç görünüyor. Öte yandan, muhalif iktisatçılar, iktisat zemininden felsefe zeminine kayarlar, felsefenin yerçekimine kendilerini kaptırıp yörüngesine girerlerse, bu durum kurumsallaşmış bir bilim olarak iktisadın da sonunu getirebilir. Kimilerimiz bunun daha iyi olacağını, zaten iktisadın her şeyi kucaklayan bir felsefeden kopmasının yanlış olduğunu ve bu tarihsel ayracın kapanma vaktinin çoktan gelip çattığını düşünebilirler. Bu yaklaşım bugün tek bir tarihsel sosyal bilim ya da sosyal felsefe özlemi çeken kimi nitelikli bilim insanlarının dile getirdiği bir seçimdir. Öte yandan, kimilerimiz de iki yüz yıl-

lık tarihi ile iktisadın iyi kötü bir kazanım olduğunu, bir bilimsel etkinlik ve söylem alanı olarak korunması, sonu öngörülemeyen bir süreç uğruna elden çıkarılmaması gerektiğini düşünebilir. Eğer bu bağlamda iktisadı korumak istiyorsak, felsefe ile aramızdaki "mesafeyi" de korumamızda yarar vardır. Seçenekler bu ikisi; burada asıl önemli olan bizim seçimimizi bilerek yapmamız ve sonradan pişmanlık duymamamızdır.

Düşünceden Kaçış Çabasının Öyküsü: İktisadın Felsefeden Kopuşu

FERİDUN YILMAZ

"In my beginning is my end"
– T. S. Eliot, *East Coker*

Giriş

Batı düşüncesinin tarihsel seyri içerisinde önce doğa bilimleri sonra da sosyal bilimler felsefeden koparak, onun bağrından ayrılarak doğmuşlardır. Bu doğum taşıdığı temel iddia bakımından örtük olarak felsefenin ölümünü ima etse de hem bilimler hem de felsefe birlikte var oluşlarını, en azından sosyolojik görünüm olarak var oluşlarını sürdürmüşlerdir.[1] Bilimlerin felsefenin bağrından ayrılış serüveninde, doğa bilimlerinin kendisine ayrı bir alan açması ve hızla felsefeden bağımsızlaşması nispeten daha sorunsuz olurken, sosyal bilimlerde durum biraz daha karmaşık bir seyir izlemiştir.

Sosyal bilimlerin ortaya çıkışı, felsefeden ziyade doğa bilimleri ile ilişkisi bağlamında anlamlıdır. Çünkü bilim olma statüsünü o esnada zaten doğa bilimleri elde etmiş durumdadır ve felsefe ile bilimler ilişkisi, her ne kadar sonraları felsefecilerin daha uzun süre ilgisini çekecekse de, doğa bilimlerinin belirleyiciliği altındadır artık. Bu yüzden sosyal bilimler ortaya çıkar-

1 "Felsefenin sonu" tartışmasının oldukça geriye giden, Hegel ile daha da somutlaşan bir tarihsel öyküsü vardır. Buna ilişkin tartışmalar için bkz. Magnus (1985) ve Seebohm (1985).

ken, kendilerine epistemolojik temel arayışına girdiklerinde, ilkin felsefeye değil doğa bilimlerine yönelmişlerdir.

Yine bu yüzden doğa bilimlerinin koyduğu bilim standartları sosyal bilimlerin özellikle 19. yüzyıldaki şekillenmelerinde büyük bir rol oynamıştır. Sosyal bilimler ortaya çıkarken doğa bilimlerinin yöntemlerini taklit etmeyi bilimselliğin gereği olarak düşünmüşlerdir. Bu yönüyle yapmaya çalıştıkları şey aslında taklidin ötesindedir. Çünkü bu dönem için bilim doğa bilimidir ve sosyal bilimciler de aynı yöntemi kullanarak bilim yapma peşindedirler. Fakat 19. yüzyılda bu tavra karşı Alman düşüncesinden önemli bir itiraz yükselmiştir. Söz konusu itiraz *Geisteswissenschaften-Naturwissenschaften* (Tin Bilimleri-Doğa Bilimleri) arasında hem metodolojik –ve giderek– hem de ontolojik bir fark olduğunu vurgulamıştır.

Doğa bilimlerinin bilimselliğin evrensel kriterlerini temsil etme ayrıcalığına ikinci itiraz, bilim felsefesi kanalından ve bizzat doğa bilimcilerce dile getirilmiştir.[2] 20. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaşan bilim felsefesi tartışmaları, bilimsellik kriterlerinin hiç de doğa bilimlerinin 17. yüzyıldan beri sürdüre geldiği kriterlerden ibaret olmayıp, sosyolojik gerekçelerin de süreci çokça etkilediğini ortaya koymuştur.

Bu iki kanal, 20. yüzyılın ikinci yarısında sosyal bilimlerin kendi ameliyelerini değerlendirirken, doğa bilimlerinden farklı ve daha kendine has yöntemlerinin olduğu bilincini pekiştirmiştir. Üstelik yine bu iki kanal sayesinde sosyal bilimler, bağrından doğdukları ve tarihsel olarak geride bıraktıkları felsefi düşünceyle bağlarını hem tazelemişler, hem de eleştirel bir düşünme kabiliyetini de uhdelerinde bulundurabilmişlerdir.

Ama dile getirilen bu iki kanala paralel başka bir eğilim de varlığını 20. yüzyılın sonlarına doğru güçlenerek sürdürmüş-

2 Bilimlerin ortaya çıkışının felsefenin sonlandırılmasını ima ettiği iddiasının en önemli göstergelerinden birisi bilim felsefesinin konumu ve işlevidir. 20. yüzyıldaki anlamıyla bilim felsefesi, felsefeye bilimlerin yöntemlerine ilişkin zemin hazırlama çalışmasından ibaret bir alan bahşetmektedir. Daha doğrudan söylemek gerekirse, felsefe ilgili yüzyılda bilim felsefesine dönüşmüştür. Bu durum Gadamer'in 19. yüzyılı 'epistemoloji yüzyılı' olarak tanımlayışının (Gadamer, 1995: 157) gecikmiş bir tezahürü anlamına gelir.

tür. Bu eğilim tin bilimleri ile doğa bilimleri arasındaki farka ilişkin tarihsel tartışmayı dikkate almaksızın, sosyal bilimleri doğa bilimlerindeki gelişmelerin verimlerinden yararlanarak açıklama yolunda hızlı adımlar atmaya başlamıştır. Felsefi terminolojide doğalcılık (*naturalism*) olarak adlandırılan bu eğilimin bütün sosyal bilimlerde ama en çok da iktisatta rağbet görmesi, iktisat biliminin doğa bilimleri ile ilişkisinin farklılığını da ele vermektedir.

Gerçekten de 20. yüzyılın sonlarında doğalcılıkla en rahat ve en hızlı işbirliği imkânları bulan sosyal bilim de iktisat olmuştur. Ama bu durum iktisadın felsefeden diğer sosyal bilimler ile birlikte koparken kendine koyduğu alana, yani iktisadi alana ilişkin eleştirel ve tarihsel bir düşünme yolu sunma imkânını da elinden almıştır. Bu çalışmada iktisadın felsefeden diğer sosyal bilimlere göre daha radikal gerçekleşen kopuşunun, onu düşünme becerisinden yoksun kıldığı, düşünce içermeyen bir tekniğe dönüştürdüğü iddiası dile getirilmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde sosyal bilimlerin ortaya çıkış sürecinde bu bilimlerin kendileri hakkında düşünmelerine imkân tanıyan, temelleri farklı ama birbirini besleyen iki eğilime genel hatlarıyla değinilecektir. İlki ve daha felsefi olanı h*ermeneutik*tir. İkinci eğilim ise ilk işaretleri daha önce gelse de asıl ivmesini 20. yüzyılın ikinci yarısında bulan bilim felsefesi tartışmalarıdır. Üçüncü bölümde çağdaş iktisatta felsefi ima taşıyan eğilimlerin ele alındığı bölüm olacaktır. Dördüncü bölümde ise iktisadın ortaya çıkışı ve doğa bilimleriyle ilişkisi ele alınacaktır. Bu bölümde ayrıca iktisattaki nöroekonomi gibi çağdaş eğilimler üzerinden iktisadın doğalcılığa meyletmesi tartışılacak ve bu eğilimin iktisadı eleştirel düşünme imkânından mahrum ettiği öne sürülecektir.

Kendini bilme çabası ve doğa bilimlerinin ayrıcalığına itiraz

Sosyal bilimler iki kanaldan beslenerek kendileri hakkında düşünme imkânı elde etmişlerdir. Bu iki kanal onları bir yandan

doğa bilimleri karşısında var oluşlarını basit bir yöntem taklidine indirgemekten koruma imkânı peşinde koşarken, öte yandan da alternatif yöntem arayışının muhtemel risklerine karşı da uyarıcılık görevini üstlenmiştir. Her iki kanal da başlangıçta farklı tarihsel koşullardan ve farklı geleneklerden beslenmiş olsalar da bir şekilde birbirleri ile özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında belli bağlamlarda iç içe geçmiştir. Bu kanallardan birisi sosyal bilimlere doğa bilimlerinden farklı bir yöntem arayışıyla yola çıkılıp, bizzat bu çabanın sakıncalarının ortaya konduğu felsefi *hermeneutiğe* varan düşünce kanalıdır. İkincisi ise aslında doğa bilimlerinin kendi içerisindeki yöntem nobranlığının sorgulanması ile başlayıp, bilimin yalnızca rasyonel zeminden kalkılarak anlaşılamayacağı, sosyolojik gerçekliğin daha belirleyici olabileceğini vurgulayan ve bu sayede sosyal bilimlerin doğa bilimleri karşısında kendilerine daha fazla güvenmelerini sağlayan bilim felsefesi kanalıdır.

Tarihsel öncelik onda olduğu için burada önce *hermeneutiğin* seyrine değinilecek daha sonra da bilim felsefesindeki gelişmeler çok genel hatlarıyla ele alınacaktır.

Sosyal bilimlerin 19. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamasına paralel olarak, bu bilimlerin meşruiyetleri, yöntem olarak doğa bilimlerini taklit edip edemeyeceği gibi sorunlar da tartışma gündemine girmiştir. Gerçi bilimsel bilginin doğasına ilişkin tartışma yalnızca bu döneme has addedilemez. Çünkü bilim ve felsefe arasındaki gerilimde kendisini gösteren bu tartışma doğa bilimlerinin 17. yüzyılda ortaya çıkışına kadar geri götürülebilir. Doğanın bilgisine rasyonel bir temel bulma yönündeki çaba, yani modern bilim, o dönemde ortaya çıkmış ve bu da modern bilim ile geleneksel felsefenin arasındaki gerilimi başlatmıştır. Geleneksel metafizikle modern bilim arasında bir bağ kurma yönünde düşünen ilk isim 18. yüzyılda Leibniz olmuş, bilim ile felsefeyi bir birlik içerisinde kavramaya çalışan son büyük çaba da Hegel'den gelmiştir (Gadamer, 1977: 109-110).

Modern bilim –ki ilk haliyle doğa bilimidir– ile felsefi düşünce arasındaki bu ilişki ya da gerilim, 19. yüzyılda felsefenin bir radikal yoruma göre dönüşmesinin bir sonucu olarak *Geistewis-*

senschaften'ı ortaya çıkarmış, bu da *Geisteswissenschaften* ile *Naturwissenschaften* arasında yöntem birliği olup olmaması konusunda önemli tartışmalara yol açmıştır. 19. yüzyılda şekillenen bu ayırım ilgili yüzyıla has bir biçimde epistemolojik temelli bir tartışma ortaya çıkarmıştır. Dilthey'ın öncülüğünü yaptığı bu tartışmada aklın (*Vernunft; reason*) tarihselliği öne çıkarılarak, tin bilimlerinin yönteminin doğa bilimlerinden farklı olduğu öne sürülmüştür. Buna göre doğa bilimleri açıklamayı yöntem olarak kullanırken tin bilimleri de anlamayı kullanmalıdır. Bu metodolojik ayırımın daha felsefi ifadesi akıl (*Vernunft*) ile anlama (*Verstand*) arasındaki ayırımda yatmaktadır. Ama ilgili tartışma hep epistemolojik temelli bir tartışma olarak kalmıştır.

Dilthey (1988: 78-79), bilim faaliyetini iki grup altında toplamaktadır. İlki doğa bilimleridir (*Naturwissenschaften)* ki bunlar doğanın süreçlerindeki nedensellikleri incelemektedir. İkinci gruba ise tin bilimleri (*Geisteswissenschaften*) adını vermektedir ki bu adlandırma ona göre sosyal bilim, moral bilim, tarihsel bilim ve kültürel bilim gibi adlandırmalarla mukayese edildiğinde çok daha anlamlı ve geniştir. Tin bilimleri de insanın yaşamını bütün totalliği ve tarihselliği içinde anlamaya çalışmalarıyla doğa bilimlerinden ayrılmaktadır.

Dilthey esasında "Kant'ın salt doğa biliminin nasıl mümkün olacağına ilişkin soruya verdiği yanıtla analoji içinde, tarihsel deneyimin bir bilim oluşturmaya nasıl imkân sağlayabileceği sorusuna yanıt arar. O, Kant'ın sorusuyla açık bir analoji içinde, bu nedenle, tarihsel dünyanın tin bilimleri bazında inşa edilecek olan yapısını taşıma gücüne sahip tarihsel dünya kategorilerini soruşturur" (Gadamer, 1995: 157). Bu yönüyle Ricoeur'ün de belirttiği gibi (1992: 53) tin bilimlerinin epistemolojisini yapar ki amacı tin bilimlerinin kendi metoduyla doğa bilimleri ile yarışabilecek bir düzeye ulaşabileceğini göstermektir. Bu yöntem de hermeneutiktir. Yani doğa bilimlerinin *açıklama*ya (erklaren) dayanan metodolojisi yerine *anlama* (*verstehen*) temelli hermeneutik önerilmektedir. Gerçekten de Dilthey'ın yaklaşımında "Bilgi, doğa bilimlerinde kavramlardan deneye dönülerek denetlenebilir olan yasa ifadeleri (yasa önerme-

leri) içinde dile getirilirken; kuramlar ve betimlemeler, tin bilimlerinde, bir yaşantının, yaşanmış olanın sonradan bir etkinlikle ortaya çıkarılmasının araçları olarak hizmet ederler. [...] Doğa ve tin bilimlerinin bilişsel etkinlikleri, işte bu duruma göre birbirinden ayrılırlar: Doğa bilimlerinde verili olguları başlangıç koşullarından çıkarsanmış yasa hipotezleri yardımıyla *açıklarız*; buna karşılık tin bilimlerinde simgesel bağıntıları/bağlamları kendinde hissedip bütünleme aracılığıyla *anlarız*" (Habermas, 1995: 130).

Dilthey'in hermenutiği tin bilimlerinin yöntemi olarak öne çıkarması, analizinin hep epistemolojik düzeyde kalışıyla paralel olarak onun hermenutiğinin de bir çeşit bilgi teorisine indirgenmesi olarak Heidegger ve Gadamer tarafından eleştirilmesine neden olacaktır. Çünkü hermeneutik bu iki isimle birlikte daha ontolojik bir sorgulama alanına doğru açılacaktır.

20. yüzyılla birlikte Dilthey'in hermeneutiği bilgi teorisinin bir çeşidi olarak gören epistemolojik yönelim ileriye doğru götürülmemiş, aksine bu epistemolojinin kendisini sorgulayan bir yöne doğru evrilmiştir. Özellikle Heidegger'in epistemolojinin ve hatta Batı metafiziğinin bütününü sorgulayan köklü çabası ve devamında Gadamer'in bunu hermenutik özelinde ilerletmesi, soruşturmayı ontolojik bir boyuta taşımıştır. Soru tin bilimleri ile doğa bilimlerinin her ikisi için de ayrı ayrı yöntemlere varacak olan "nasıl bilebiliriz?" sorusu olmaktan çıkmış, her ikisini de ve hatta bütün bir Batı metafiziğini kapsayacak bir şekilde "Yalnızca anlamada var olan varlığın varlık kipi nedir?" şekline dönüşmüştür (Ricoeur, 1992: 53-54).

Gadamer, Heidegger'in ontoloji temelli düşünme çabasından yola çıkarak, kendinden önceki hermeneutiğe iki köklü itirazda bulunur (Oliver, 1983: 524). İlk olarak her ne kadar 19. yüzyıl Alman düşüncesi açıklama ve anlama arasında ayırım yaparak önemli bir iş yapmışsa da, bu tartışma ilgili dönemde hala doğa bilimleri tarafından yönlendirilmektedir. Bunu hem Droysen'de hem de Dilthey'de görmek mümkündür. İkincisi, bu dönemin hermeneutiği anlamayı deneyimin yeniden yaşanmasına eşitleyerek empatiyi merkeze alan bir sübjektivizm

tuzağına düşmüştür. Bu da objektivizm ile rölativizm ikilemi içinde hapsolmak demektir (Bernstein, 1983: 126).

En önemli kitabının adı *Hakikat ve Yöntem* (1989) olsa da Gadamer bu kitabı da dahil olmak üzere birçok çalışmasında hermeneutiğin asıl amacının sosyal bilimlere yöntem geliştirmek olmadığının ısrarla altını çizmiştir. Onun peşinde olduğu şey sosyal bilimlerin doğa bilimlerinin yöntemini taklit etmekten vazgeçmesinin yanı sıra, bu bilimlere alternatif yöntemler peşinde koşma çabasından da vazgeçilmesi gereğidir. Sosyal bilimlere has bir yöntem yoktur aslında, onların kendilerini kendi pratiklerinden hareketle tanımaları gerekir. Bir anlamda kendilerini, kendi var oluşlarının hususiyetini bilmeleri gerekir. Ona göre (Gadamer, 2004: 5) hermeneutik, insan bilimleri ya da sosyal bilimler için bir yöntem önermez, aksine insanın bilimsel faaliyet yaparken bile pratik yaşamındaki düşünme ve bilmesinin anlamının ne olduğuna ilişkin bir bakış açısı sunar.

Bilim felsefesinde 20. yüzyıldaki gelişmelere bakıldığında genel seyrin doğa bilimlerinin yönteminin biricikliğine güvenin azalması, yani pozitivizmden uzaklaşma şeklinde olduğu görülmektedir. Bunda bizzat doğa bilimcilerinin yürüttüğü iç yöntem tartışmasının yanında, daha felsefi planda yürüyen ve üstteki sayfalarda değinilen hermeneutik çabanın da önemli payı vardır.

20. yüzyılın ilk yarısında bilim felsefesi tartışmalarındaki egemen yaklaşım Viyana Çevresi'yle ve Berlin Bilimsel Felsefe Topluluğu ile ünlenen, öncülüğünü Rudolf Carnap, Hans Reichenbach, Herbert Feigl ve C. G. Hempel'in yaptığı mantıksal pozitivizm ve sonraki olgunlaşmış haliyle mantıksal ampirisizmdir (Caldwell, 1994 [1982]; Blaug, 1992 [1980]; Uebel, 2008). Mantıksal pozitivistler felsefeyi kesin bir bilim haline getirip, empirik bilimlerin kavramlarının ve ifadelerinin mantıksal analizini yapma iddiası ile yola çıktılar (Waugh ve Ariew, 2008: 18). Bu yaklaşıma göre bir önermenin anlamlı olabilmesi için empirik test sonucunda doğrulanabiliyor olması gerekir. Bunun dışında kalan ifadeler metafiziktir ve anlamsızdır.

Felsefeyi kesin bir bilim haline getirme iddiasındaki 20. yüz-

yıl pozitivistleri aslında bir anlamda felsefenin de artık sonlanması gerektiğini iddia etmiş olmaktadırlar. Çünkü doğrulama kriteri sayesinde bilim olan ile olmayan kesin bir biçimde ayrılabilmekte ve yine bu sayede bilim dışı alanlar, cevapsız sorular peşinde koşan metafizik alanlar olarak bir kenara bırakılmış olmaktadır. Yegane meşru bilgi empirik olarak sınanıp doğrulanmış bilgidir. Onun dışındaki her ifade anlamsızdır ve meşru bilgi alanının dışındadır.

Bu pozitivist tutum tarihsel olanın ve toplumsal olanın dışlandığı, yoruma dayalı bilginin ve felsefi spekülasyonun bir kenara bırakıldığı, doğa bilimlerinin sınama yönteminin esas alındığı bir dünya tasavvuruna dayanmaktadır. Dönemin temsilcilerinin tek bir bilimsel yöntemin (*unified science*) var olduğu iddiası, hermeneutik geleneğin ve onun açtığı kulvardaki sosyal bilimlerin kendilerine has bir yol bulmalarını imkân dışı bırakmaktaydı.

Fakat tarih, toplum ve yorumu dışlayan bu pozitivist tutum 1950'li yıllar sonrasında bilim felsefesi tartışmalarına yoğun eleştirilere uğramaya başlamıştır. Popper'le başlayan kısmi eleştiri Kuhn ve Feyerabend ile çok daha köklü bir eleştiri dalgasını getirmiştir.

Kuhn'un (1962) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* (*The Structure of Scientific Revolutions*) adlı kitabı bilim felsefesi tartışmalarında yalnızca tarihi yeniden göreve çağırıp (Waugh and Ariew, 2008: 21) bilim felsefesinde "tarihsel bir dönüşüme" (Bird, 2008) imza atmamış, aynı zamanda bilim felsefesi tartışmalarının hermeneutik gelenekle yolunun kesişeceği bir güzergâhın da kapısını aralamıştır.

Kuhn, bilimsel bilginin ilerleyişinin rasyonel zeminde gerçekleşen bir doğrulama ya da yanlışlama temelindeki bir birikimin değil, tarihsel ve sosyolojik gerekçelerle belirlenen paradigma değişimleri ile olduğunu iddia etmiştir. Pozitivist yaklaşımın asla kabul edemeyeceği bu fikir Kuhn'un devriminin temelini oluşturmaktaydı. Böylece bilginin üretilebileceği tek bir bilimsel yöntem olduğuna ilişkin köklü yargı yerinden edilmiş oluyordu. Bilimsel bilginin ve onun tek yönteminin ayrıcalık-

lı konumuna daha radikal darbeyi de Feyerabend indirmiştir. Feyerabend'le beraber bilimsel bilgi artık toplumların sahip olduğu bilgi biçimlerinden yalnızca biri haline gelmiştir. Bilginin meşruiyeti konusunda en üstte bilimsel bilginin yer aldığı hiyerarşi yıkılmıştır.

Bilim felsefesinde tarihsel olana, sosyolojik olana ve anlama doğru bu kayma, doğa bilimsel bilginin biriciklik konumunu sarstığı için bu durum sosyal bilimlerin kendi bilme yollarını daha bir özgüvenle düşünebilmelerine imkân sunmuştur. Üstelik tarihe ve topluma açılan bilim felsefesi tartışmaları, hermeneutik tartışmasının başladığı yere dönmek anlamına geldiği için, iki farklı tarihsel güzergâh 20. yüzyılın sonlarına doğru ortak bir söylem etrafında buluşma imkânı da yakalamıştır.

Bir yandan hermeneutik ve öte yandan bilim felsefesinin seyrinin iktisat üzerindeki etkilerine baktığımızda çok daha köklü bir etki bırakması gerektiği düşünülebilecek olan birinci kanalın hemen hiçbir etkisinin olmadığı görülür. İktisat kendini aslında hep doğa bilimi olarak görmeye devam edecektir. Alttaki bölümde bu güzergâh tartışılacaktır.

Bilim felsefesinin etkisi ise iktisat pratiği üzerinde değilse bile metodolojisi üzerinde fazlasıyla görülecektir. Ama bu etkinin de bilim felsefesi literatürünün aktarımı ile sınırlı kaldığını belirtmek gerekmektedir. Yani iktisat biliminin sosyal bilimler içerisindeki konumunu, bizatihi bir sosyal bilim olma karakterini eleştirel bir biçimde düşünen bir tartışma değil de, bilim felsefesindeki tarihsel seyri taklit anlamında takip eden bir sonuç doğmuştur ki bu konu da iktisat ve doğa bilimleri ilişkisini ele alan konudan sonra tartışılacaktır.

İktisat ve felsefe: Çağdaş görünümler

Yukarıda da değinildiği gibi iktisat biliminde hermeneutiğin pek bir karşılığı olmamıştır.[3] Hermeneutiği yalnızca bir yön-

3 Avusturya İktisat Okulu icindeki bir eğilimi istisna kabul etmek gerekir. Ama bu eğilimin de içinde olduğu Avusturya iktisadı anaakım iktisadının dışında kaldığından, üstelik bu eğilim Avusturya iktisadı içerisinde de bir eğilim ola-

tem önerisi olarak almayıp, bir anlamda sosyal bilimlerin *kendilik birlisi* olarak algılaması gerekirse, iktisadın bu alana kayıtsızlığı, onun doğa bilimlerinden çok da uzak düşmeme gayreti ile açıklanabilir. Fakat bu durum iktisadın kendi ürettiği bilginin doğası üzerine düşünebilme kabiliyetinin de gelişmemesine yol açmıştır.

İktisadın felsefe ile ilişkisinin en belirginleştiği alan bilim felsefesi tartışmaları ile olan yakınlığıdır. Bu yakınlık kendisini iktisat metodolojisi adı altında göstermiştir. Hatta iktisat metodolojisinin neredeyse bir alt disiplin haline gelmesi bu literatürün büyük ölçüde bilim felsefesindeki dönüşümlerden etkilenmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla iktisadın felsefeyle görülebilir en belirgin ilişkisi iktisat metodolojisi tartışmalarıdır.

1938 yılında Terence Hutchison eliyle mantıksal pozitivizm iktisadi söyleme dahil olmuştur (Caldwell, 1994 [1982]; Maki, 2008: 545). Fakat çağdaş bilim felsefesi tartışmalarının iktisatta karşılık bulmaya başladığı asıl yıllar 1970'li yıllar sonrasıdır.[4] Bu dönemle bilim felsefesinin iktisat içerisinde ürettiği söylem iktisat metodolojisinin bir alt disiplin haline gelmesine yol açmıştır. Hatta iki önemli çalışmanın iktisat metodolojisinin bir alt disiplin halinde ortaya çıkışının işaret taşları olduğu söylenebilir (Backhouse, 1998: 1). Bunlardan ilki Spiro Latsis'in (1976) derlediği *Method and Appraisal in Economics* ve diğeri de Mark Blaug'un (1992 [1980]) *The Methodology of Economics* kitabıdır. Her iki kitapla beraber Popper sonrası bilim felsefesi söylemi hızla iktisat metodolojisinde karşılık bulmuştur. Özellikle Popper ve Lakatos'un katkılarının iktisat metodolojisinde çok daha yoğun tartışmalara konu olduğunu belirtmek gerekir. Kuhn bilim felsefesinde önemli bir dönüşüme yol aç-

---

rak kaldığından dolayı bir belirleyiciliği olmamıştır. Don Lavoie'nin öncülüğünü yaptığı bu çalışmaların temsil ettiği hermeneutik eğilim için bak. Lavoie (1991).

4 1930'lu yıllardan 1970'li yıllara kadar henüz iktisat metodolojisi diye bir alt disiplin oluşmamışsa da, iktisatta metodolojik tartışmalar sürmüştür. Bu ara dönemin metodoloji söyleminin Machlup, Friedman ve Samuelson gibi belirleyici isimlerinin iktisat metodolojisine katkılarının seyri için bkz. Boylan ve O'Gorman (1995: 13-19)

masına rağmen iktisat metodolojisinde daha az yer bulmuştur.[5]

Fakat Kuhn'un yaklaşımının iktisat metodolojisinde fazla karşılık bulmayıp daha çok Popper ve Lakatos'un görüşlerinin tartışılmasının da ima ettiği üzere, bilim felsefesi tartışmaları iktisada eleştirel bir düşünme imkânı sunmamıştır. Bu tartışmalar bir tarihsel bilim olarak iktisadın kendine has alanını düşünmesinin yolunu açmak yerine, neyin bilim olup olmadığı, iktisat biliminin katı çekirdeğinin ne olduğu, iktisadi varsayımların sınamaya konu olup olamayacağı gibi bir söylem içerisinde kalmıştır. Bu yönüyle bilim felsefesinden aktarımlar, benzetmek yerinde olursa, 19. yüzyıldaki fizik biliminden metafor aktarımları gibi bir işlev görmüşlerdir. İktisat bilimi bu söylemden kalkarak "ekonomi" alanının tarihsel ve toplumsal doğasına ilişkin bir düşünme kabiliyeti geliştirmemiştir.

İktisadın bilim felsefesi ile kurduğu ilişkide iki eğilim, iktisat metodolojisinin genel düzeyine göre daha felsefi ve daha eleştirel bir yönelim ortaya koymuştur. Bunlardan birincisi McCloskey'nin (1985; 1994) öncülük yaptığı iktisatta retorik hareketidir. McCloskey iktisattaki pozitivizmi (onun ifadesiyle modernizmi) resmi söylemin belirleyicisi olarak tanımlayıp, aslında bütün bu söylemin özünde retorikten ibaret olduğunu öne sürmüştür. Bu yüzden de aşırı bir bilimsellik takıntısına gerek olmadığını, bir miktar Feyerabend'in perspektifine yaklaşarak savunmuştur. Ama o da tutturduğu bu düşünce çizgisinin doğal uzantısı sayılabilecek olan hermeneutik çizgiye işi vardırmadan bırakmıştır. Resmi ortodoks söylemin eleştirisini onun doğasına yöneltmek yerine, sadece bilim algısının aşırılığına yüklenmiştir.[6] Ama bu yönüyle bile bilim olup olmamayı araştırmaya odaklanan mevcut iktisat metodolojisi literatürüne örtük bir eleştiri yöneltmiş olmaktadır.

---

5 Popper, Lakatos ve Kuhn'un iktisat metodolojisi tartışmalarında ne tür bir karşılık bulduğuna ilişkin bkz. Hands (1993), Hands (1994), Boland (1994), Hausman (1994), Backhouse (1994), Boland (1997).

6 McCloskey'nin öncülük ettiği bu retorik çizgisi iktisat metodolojisinde postmodern eğilim olarak da nitelendirilmiştir. Bu konuda kapsamlı tartışmalar içeren iki kitap için bkz. Ruccio ve Amariglio (2003); Cullenberg, Amariglio ve Ruccio (2001).

İkinci eğilim ise Bhaskar'ın eleştirel gerçekçiliğini iktisadi söyleme taşıyan Tony Lawson'ın (1997; 1999; 2003) yaklaşımıdır. Aslında bu eğilim iktisat metodoloji kapsamını aşan ve iddiasını ontolojik düzeyde dillendiren bir eğilimdir. Hatta bu haliyle yola Popper ve Lakatos'a çokça yaslanan mevcut iktisat metodolojisi literatürünü eleştirerek çıkar.

Fleetwood'un (1999: 129) da belirttiği gibi eleştirel gerçekçi yaklaşım bilinçli ve açık bir şekilde toplumsal ve iktisadi gerçekliğin ontolojisine odaklanır. Anaakım iktisadın tümdengelimci yöntemi toplumsal ve iktisadi gerçekliğin doğasını yani onun ontolojisini kavrayabilmekten uzaktır. Üstelik iktisat metodolojisi tartışmaları da ontolojiyi ihmal edip epistemolojik bir alana hapsolmuş durumdadır. Bu da hem anaakım iktisadının hem de metodoloji literatürünün epistemik bir hataya düşmesine yol açar. Ekonominin doğasına, varlığına ilişkin ifadeleri bilgi ifadelerine, epistemik ifadelere tercüme hatasıdır bu. Lawson ve eleştirel gerçekçiler ise iktisadi ve toplumsal gerçekliğin kendi doğası içinde, epistemolojik bir dile kurban edilmeksizin anlaşılmaya çalışılması gerektiğini savunurlar. Bu da iktisadı bir sosyal bilim olarak kendi konusunu "ekonomiyi" ontolojik düzeyde kavramaya çağırmak demektir.[7]

Eleştirel gerçekçilik tıpkı retorik gibi iktisat metodolojisinin mevcut halinin sorgulanmasına imkân tanımıştır. Ama onun da sorunu anaakım iktisadın iç sorunlarına gereğinden fazla odaklanıp, iktisat biliminin konusu hakkında, yani "ekonomi" hakkında daha geniş bir düşünce yelpazesinden beslenecek bir kulvara açılamamasıdır.

Doğa bilimi olarak iktisat: Başlangıca dönüş ve doğalcılığın yeniden canlanışı

İktisat bilimi tıpkı diğer sosyal bilimler gibi doğa bilimlerini taklitle yola çıkmış, ama diğerlerinden farklı olarak bu taklit hevesinden hemen hiç vazgeçmemiştir. O kadar vazgeçmemiş-

7 Eleştirel gerçekçiliğin iktisat bilimi için taşıdığı potansiyelin tartışıldığı kuşatıcı bir metin için bkz. Dow (2003).

tir ki kendi faaliyetinin tipik bir sosyal bilim faaliyeti olarak algılanmasından hiç hazzetmemiştir. Kendini bilimler hiyerarşisinde doğa bilimlerinin arasında görmeyi yeğlemiştir. Aslında iktisadın doğa bilimleri ile ilişkisi yalnızca bir yöntem taklidinden ibaret de değildir. Aksine Schabas'ın da (2005, 2) belirttiği gibi klasik politik iktisadın temsilcileri J. S. Mill'e kadar yapageldikleri faaliyeti doğa bilimlerinin nesnesi olan doğanın bir parçasının açıklanması olarak algılamaktaydılar. Yani iktisadi söylem sosyal bilimlerin değil doğa bilimlerinin ya da doğa felsefesinin bir parçası olarak ele alınıyordu. "Ekonomi" insan eyleminin ürettiği bir ilişkiler ağı değil, doğanın ürettiği bir alan olarak düşünülüyordu. Schabas, Mill ile birlikte ancak "ekonomi" alanının insan ilişkileri ve onların ürettiği kurumların etkileşim alanı olarak, yani doğadan ayrı bir alan olarak kavramlaştırılmaya başlandığını öne sürer. Bunu da "iktisadi düzenin denaturalizasyonu" şeklinde adlandırır. Clark'a (1992) göre ise iktisat bilimi aslında bu yolundan, yani kendi faaliyetini doğa bilimi araştırması şeklinde görmekten hiç ayrılmamıştır.

Schabas'ın Mill ile birlikte iktisat biliminin kendi alanının, yani insan eyleminin etkileşimlerinin bir ürünü olarak doğa bilimlerinden temelden ayrı bir "ekonomi" alanını inceleyen bir bilim haline gelmeye başladığına yönelik yargısı ile Clark'ın daha radikal yargısı birbiriyle çelişmemektedir. Çünkü Schabas, kendisi Mill sonrasını daha temelli bir otonomi tezahürü olarak görmek istese de, aslında bir sosyolojik görünüm olarak iktisadın doğa biliminden kopuşunu resmetmektedir. Yoksa iktisat hem taklit düzeyinde hem de daha özde kendini hep doğa bilimleri arasında görmeyi yeğlemiştir. İnsan eyleminin bir "rasyonel seçime" indirgenmesi ve onun bir insani eylem alanı olmaktan çıkarılması, bu durumun önemli delillerinden birisini sunmaktadır.

İktisat biliminin özünde bir doğa bilimi olma çabasını hiç terk etmediğini destekleyen iki önemli örnek daha verilebilir. Bunlardan birincisi Mirowski'nin (1988; 1989; 1994; 2002) açıklıkla gösterdiği ve literatürde önemli bir karşılık bulan iktisat ile fizik ilişkisinin tarihsel seyridir. Mirowski'nin gösterdiği

gibi iktisat bilimi özellikle 19. yüzyıldan başlayarak yoğun bir biçimde fizik bilimini taklit etmiş, bu eğilimini 20. yüzyılda da sürdürmüştür. Mirowski'nin bir taklit dediği şey aslında özünde iktisadi alanı insan eyleminin bir uzantısı değil de doğal olanın bir uzantısı olarak görmek demektir.

İktisat biliminin doğa bilimlerine düşkünlüğünün diğer bir çarpıcı örneğini Darwinizme ve biyolojiye gösterilen ilgide bulmak mümkündür. Darwinizm ilgisi ister ortodoksi içinden isterse de ortodoksinin fizik düşkünlüğüne itiraz imkânı sunduğu için heterodoks iktisat okullarından geliyor olsun, her durumda iktisadi olanı doğal olanın bir parçası olarak yorumlama eğiliminin açığa çıkması anlamına gelmektedir. Bir tarafta Schumpeter'den beslenen evrimci eğilimler (Magnusson, 1994; Hanusch and Pyka 2007), diğer taraftan Veblen'den beslenen eğilimler (Hodgson, 2006; 2004; 1993), iktisadı başka bir yoldan yine doğa bilimlerine götürmektedir. Her iki eğilimin ortak noktası, iktisat için model olarak fizik bilimi yerine biyoloji bilimini seçmiş olmalarıdır. Yine her iki eğilimin mensuplarının biyolojik indirgemeciliğe rezervlerini sıklıkla dile getiriyor olmaları da sonucu değiştirmez. Çünkü her iki eğilimde de iktisat kendini özünde bir doğa bilimi olarak yeniden var etme çabası göstermiş olmaktadır.

İktisadın doğa bilimleri tarzında kendini yeniden var etme çabasının en çarpıcı örneğini ise nöroekonomi (*neuroeconomics*) alanında görmek mümkündür. İktisat bilimi son yirmi yıldır sinirbilim (*neuroscience*) ile yoğun bir etkileşim içerisine girmiştir. Bu etkileşimin bir sonucu olarak nöroekonomi adlı yeni bir alt disiplin bile doğmuştur. Nöroekonomi çalışmalarının temel kavrayış düzeyi olarak yine son yılların iki önemli eğilimi olan davranışsal iktisat ve deneysel iktisat ile aynı aileden sayılabileceğini de belirtmek gerekir. Nöroekonomi yalnızca uygulamacı iktisatçıların değil aynı zamanda iktisadın felsefesi ve metodolojisi ile ilgilenenlerin de hızla ilgisine mazhar olmuştur.[8]

8 Hem *Economics and Philosophy*'de (2008) hem de *Journal of Economic Methodology*'de (2010) bu konuda özel sayı hazırlamıştır. Bunun ötesinde hızla genişleyen bir literatür de mevcuttur.

Sinirbilim (*neuroscience*) beynin işleyişini, beynin imajlarını ve bazı diğer teknikleri kullanarak açıklama iddiası taşımaktadır. Beyni ve sinir sistemini inceleyerek düşünce ve duyguların ölçülebileceği iddiasına dayanır. Bu durumda da birey davranışını bu ölçümlere bakarak açıklamak mümkün olacaktır (Camerer, Loewenstein ve Prelec, 2005: 9-10). Nöroekonomi alanında çalışanlar iktisadi hayatta bireylerin eylemlerini sinirbilimin verimleriyle açıklama gayreti içerisindedirler. Hatta buradan kalkarak rasyonel seçim teorisinin eleştirisini bile üretmektedirler.

Ortaya çıkan bu yeni alt disiplin, iktisat içerisindeki sayısı hayli fazla diğer alt disiplinlerden biri olarak nitelendirilebilecek bir eğilim de değildir. Çünkü doğrudan insan davranışının sebeplerine ilişkin teorik iddialarla yola çıktığından, iktisadın temel teorik yönelimi hakkında söz söyleme peşindedir. Bu yönüyle iktisadın doğrultusunu belirleme iddiasındadır. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda ordinal fayda yaklaşımı ile açıklanmış tercihler teorisinin iktisatta öne çıkması iki önemli iddiayı barındırmaktaydı. İlki, faydanın ölçülemeyeceği iddiasıydı ve bu iktisatta kalıntı halindeki son felsefi argüman olan faydacılığın da teoriden uzaklaştırılması demekti (Yılmaz, 2009). İkinci önemli sonuç ise bireylerin seçim yaparak tercihlerini açıkladıkları ve dolayısıyla bu tercihlerin sosyolojik, psikolojik vs. gerekçelerinin iktisadın ilgi alanı dışında kaldığıydı. İşte nöroekonomi, seçim olarak tezahür eden eylemin ardındaki fizyolojik gerekçeleri, beyindeki sinir etkileşimlerinden hareketle açıklama iddiasındadır.[9] Bu yönüyle felsefi, toplumsal ya da tarihsel olanı değil fizyolojik ya da doğal olanı tekrar gündeme almaktadır. Nöroekonominin muhtemel açıklama başarısı büyük ölçüde sinirbilimdeki gelişmelere bağlıdır ama her durumda odaklandığı alan, iktisadın 1950'li yıllardan bu yana yerleşikleşmiş olan temel teorik yönelimidir.

9 İktisat içinden nöroekonomiye yöneltilen ve çok tartışma doğuran en etkili eleştirilerden birisi Gul ve Pesendorfer'in (2008) eleştirisidir. Bu eleştiri iktisatçıların gözlenebilen seçim davranışlarına odaklandıklarını, bunun dışındaki karar süreçleri ile ilgilenmediklerini ve ilgilenmelerinin de gerekmediğini iddia eder. Bu yüzden nöroekonominin ilham vermek dışında iktisada bir katkısının olamayacağını dile getirir.

Sonuç itibariyle nöroekonomi insan eyleminin fizyolojik bir temelden hareketle açıklanabileceğini söyleyerek, iktisadın bilim olarak başladığı köklerine yani doğa bilimlerine bir geri dönüş hamlesidir. Çünkü kendi inceleme alanını insan eyleminin kendine haslığından ve insani etkileşimlerin ürettiği kurumların kendine haslığından hareketle değil, fizyolojik araçların yardımıyla açıklanabilen doğanın bir parçası olarak tayin etmiş olmaktadır. Yani doğa bilimini taklit değil, bizatihi doğa bilimi yapmaya yeniden dönmektedir.

İster biyolojik metaforlara, isterse de doğrudan beyin faaliyetinin fizyolojik temelde açıklanmasına yönelik olsun, her durumda iktisat ontolojik anlamda doğalcı bir çabanın içerisindedir. Doğalcılık (*naturalism*) iktisat için genelgeçer bir eğilim değil, bizatihi kendini algılama biçimidir. Hem başlangıcında hem de çağdaş döneminde doğalcılığın bu denli temelli bir belirleyiciliğinin olduğu bir bilimin, diğer sosyal bilimlerle düşünce ufkunu açacak bir diyalog kurması mümkün olmadığı gibi, kendi nesnesi olan "ekonomi" üzerine düşünebilmesi de pek mümkün görünmemektedir.

Bu yüzden diğer sosyal bilimler felsefi düşünce ile verimli ilişkiler kurabilirken, iktisat bunu asla yapamayacak bir görünüm arz etmektedir.[10] İktisadın kendisinin de ürünü olduğu kapitalizmi tartışmak ve eleştirmek felsefi argümanlar da devşirerek sosyolojiye nasip olmakta, yine kendi başlangıcında ismini kullandığı politik olana dair de, yöntem aktarıp kamu tercihi açıklamaları dışında, hiç ilgi duymamakta, bu alanı da politika bilimi ve özellikle politik felsefe ve politik sosyoloji doldurmaktadır.

Sonuç

Sosyal bilimlerin felsefeden bağımsızlaşıp, kendi disipliner sınırlarını inşa ettiği 19. yüzyıl son çeyreğinde, üç ana dal arasın-

10 Habermas (1984: 3-4) rasyonalite bağlamında tartışırken politikbilimin de iktisat gibi felsefi olanla temasının imkânsızlığından söz eder. Ona göre yalnızca sosyoloji daha geniş bir çerçevede eleştirel bir tutum peşinde gidebilme imkânına sahiptir.

da kabaca şöyle bir centilmenlik anlaşmasına varılmıştır. Ekonomi alanı iktisat bilimine, toplumsal alan sosyolojiye ve iktidar alanı da politikbilime ait olacaktır. Sosyoloji ve politikbilim başlangıcından itibaren, biraz otonomi arayışıyla ilgili de olsa, kendi alanının doğası üzerine düşünmeyi sürdürmüştür. Toplumsal olanın doğası ve politik olanın doğası, her iki disiplinin de temel teorik çabasının bir parçası olmayı sürdürmüştür. Bu sayede bu iki disiplin felsefi düşünce ile olan bağlarını koparmamayı başarmış, yine bu sayede her iki disiplin daha geniş bir düşünce yelpazesi ile ilişkilerini de sürdürmüştür. Sosyolojinin felsefi düşünce ile teması, Batı düşüncesinin güzergâhına katkı yapan, eleştirel bir perspektifin bu disiplin içinde yaşamasına imkân tanımıştır. Politikbilim de felsefe ile teması sayesinde politik felsefe üzerinden kendini zengin bir düşünce yelpazesine hep açık tutmuştur.

Her iki disiplin de kendi uğraş alanlarının doğası üzerine düşünerek, doğa bilimlerine benzeme hevesi onlarda da var olmasına rağmen, kendilerini doğa bilimlerinden ayıran şey üzerine daha derinlikli bir şekilde yönelme imkânı da yakalamışlardır. Batı düşünce geleneğinde hermeneutikle başlayan sosyal bilimin doğasının farklılığı vurgusu bu yüzden bu iki disiplinde daha belirleyici bir yankı bulmuştur. Bu yankı, her iki disiplinin de hep daha derinlikli düşünce alanlarına açılmalarını da mümkün kılmıştır.

İktisat ise doğa bilimlerine olan aşırı tutkusu yüzünden "ekonomi" alanının doğası üzerine düşünme gereği hiç duymamıştır. Bu alanda nicel büyüklüklerin var olduğundan hareketle, tipik bir doğa bilimi gibi teorik çabasını inşa yoluna gitmiştir. Bu konuda hayli başarılı olduğu da söylenebilir. Çünkü tarihsel seyri içerisinde teorik söyleminde kalıntı halindeki son felsefi ifadeleri de atarak yol almış, hızla ve başarılı bir matematikselleşme gerçekleştirmiş, matematiği bir araç olmanın ötesinde bizatihi iktisadın dili haline gelmiştir. En son olarak da bu yazıda iddia edildiği gibi son çeyrek yüzyılda kendisini felsefi zeminde de doğa bilimine benzetecek önemli ve belirleyici bir hamleye girişmiş, nöroekonomi çalışmalarına doğ-

ru açılmıştır. Nöroekonominin iktisadın bundan sonraki teorik yürüyüşündeki muhtemel başarısı, iktisadın felsefe ile (düşünce ile demek daha doğru aslında) olan –zaten olmayan– bağının bir daha kurulmamacasına zeminini ortadan kaldıracak bir gelişmedir. İktisat bu sayede temelini doğalcılığın oluşturduğu, başarılı bir doğa bilimi uygulaması haline gelmiş olacaktır. Yani temellerinin atıldığı dönemde arzu ettiği hedefe ulaşmış olacak, başlangıcına dönmüş olacaktır.

II.

Kökenlerin Sorgulanması

İktisadi Okulların Felsefi Kökenleri ve Çoğulculuk

METİN ARSLAN

Giriş

Sıkça tekrarlanan bir klişe, modernite sürecinde bilimlerin felsefeden ayrışarak bağımsızlaştıklarını ve zamanla günümüz disipliner yapıların oluşması sonucu rasyonelleşme eğilimiyle giderek hayatın her alanının seküler bilgi temelli daha iyi düzenlendiğini iddia eder. Bu modern mit genelde sosyal teori, özelde İktisat için de geçerlidir. Bu çalışma, Father Smith'in sosyal uyum-sosyal çatışma ikileminde gelişen modernitenin sanki rakip ikiz gelenekleri Liberalizm ve Sosyalizm/Marksizmin tarihi felsefi arka planını şekillendiren varlık ve oluşum felsefi gelenekleri ve bunların ortak kökleriyle olan yakınsak ilişkilerini tartışıyor. Kant sonrası ortak paydadan türetilmiş sorunlu temel varsayımların etkilerinin söz konusu gelenekler ve (post) modern izdüşümlerinin çoğulculuk merkezli tartışmalardaki yansımalarının seyrini irdeliyor.

Modern İktisat ve Felsefe ilişkisi, Father Smith'in sosyal analizinde kullandığı sosyal uyum (*social harmony*) ve sosyal çatışma (*social conflict*) kavramsallaştırmasını esas alan liberal ve Sosyalist/Marksist Okulların tarihi felsefi arka planlarının irdelenmesini gerektirir. Sosyal teori bağlamında Simon sonrası ay-

rışma da dikkate alındığında, sosyal uyum (denge) akımı, klasik, neoklasik, Keynes, Post Keynes, yeni klasik, Kamu Tercihi Okulu, Comte, Durkheim, fonksiyonalizm, İngiliz Antropolojisi, sosyal yapılandırmacılık (*social constuctivism*) benzeri yaklaşımları kapsar ki bilinen en sofistike düşünürü Weber'dir denilebilir. Sosyal çatışma akımı da Enfantin, Bazard, Marx, Frankfurt Okulu, yapısalcı-üst yapısalcı yaklaşımlara kadar uzanır ki en iyi ifadesini Marx'ta bulur. Günümüz karmaşıklık (*complextity*) merkezli gelişmelerden de beslenen eklektik Yeni Yaklaşımlar (Schumpeter içerikli evrimci İktisat, *Econophysics* ve benzeri tartışmalar da dahil) bir nevi iki kolu uzlaştırma çabaları gibi görülebilse de, devralınan problemli baskın empirisist eğilimin etkisiyle de, farklı okumalar sözü edilen felsefi köklerle yakınsak ilişkilerini sürdürmekteler (Arslan, 2010).

Her ne kadar modernite genelde Yahudi-Hıristiyan, Grekо-Roman ve Kuzeyli-Germanik geleneklerin tarihsel süreçlerde çatışma ve uzlaşmalarının bir ürünü olarak görülebilse de, daha baskın konumu "rasyonel eski Yunan" kökler oluşturur entelektüel düzlemde. Denge analizinin felsefi kökleri, eski Yunan varlık felsefesi (*being*) geleneğinde Plato-Aristo idealist-realist ontolojik ve modern dönemde rasyonalist-empirisist epistemolojik ayrışmasına, sosyal çatışma analizi de Heraclitus'dan hareketle oluşum (*becoming*) felsefi geleneği ve diyalektik epistemeye dayanır.

Eski Yunan düşüncesi ve modernite öncesi durum

Varlık felsefesi geleneğini adeta düşüncesinde özetleyen tüm zamanların en etkili ismi Plato'nun idealizmi fizik/metafizik (biçim/içerik) ayrımı, Pisagorcu tanımıyla matematiksel nesnelerle fiziksel/gerçek nesnelerin birebir örtüştüğü varsayımı ve matematik bilginin kesinliği (*episteme*) kabulüne; bu geleneğin ikinci kolunun temsilcisi Aristo'nun realizmi ise atomist filozoflardan hareketle aktardığı maddenin birincil (nesnel) ve ikincil (öznel) özelliklerinin ayrıştırılabileceği ve "birincil

olan"nın önceliği/gerçekliği varsayımına dayanır. Her iki gelenekte de değerden bağımsız Platonik rasyonalite kural temelli/algoritmik özellikte olup, Aristo tarafından matematikçileri taklit ederek tanımladığını söylediği mantık yürütmenin evrensel olan üç prensibi (özdeşlik, çelişmezlik ve orta almaşığın olmama hali) çerçevesinde sağlam bilginin farklı alanlarda aksiyomatik-dedüktif metotla türetilebilir olduğu inancı vardır.

İnsan eyleminin değer yargıları ve evren algısıyla içiçeliği düşünüldüğünde, moderniteye zemin hazırlayan iki önemli gelişmeden ilki Yahudi-Hıristiyan geleneğinin 5. Yüzyılda Augustine tarafından Platonik düşünceyle; ikincisi ise 13. Yüzyılda Aquinas ile Aristo düşüncesiyle; yorumlanıp bir nevi uzlaştırılmasıdır.

Yaratıcı tanrı kadim bilgisiyle evreni düzenlilikler içeren değişmez kanunlarla bezeyip merkeze de "İnsan"ı "tabiat kitabı"nı okuyup onu imar etmesi için gerekli yetilerle donatarak yerleştirmiştir. "modern mit"in aksine, Copernicus'tan çok önce farklı zaman ve mekân algılarının olduğu kozmolojiler, mesela merkezsiz evren iddiası (Kardinal Nicolas de Cusa), yerleşik dinî gelenekler tarafından tepkiyle karşılaşmamışlardı [Lindberg (1986)]. Liner (modern) tarih anlayışının "anomaly" kabul edip tartışmaya açmadığı bir başka nokta da, Sicilya ve İspanya üzerinden Kıta Avrupası'nda entelektüel gündemi derinden etkileyen Endülüs merkezli Kant'tan daha kapsamlı özne-nesne-bilgi probleminin ele alındığı felsefi tartışmalar; nesne-gözlem-deney ve matematik ilişkisi üzerine geliştirilmiş Heuristic yaklaşımlar; ahlak, hukuk, sanat, estetik benzeri konulardaki eserlerin yol açtığı; dönüştürücü nitelikteki etkileşimlerdir.

Modernite: Birincil-ikincil özellikler doktriner ayrışması, matematiksel indirgemecilik, mekanik evren ve mutlak özne

Başlangıcı kıta Avrupası'nda 1200'lere kadar uzanabilen modern dünya görüşü (*Moderne Weltanschauung*) Yahudi-Hıristiyan, Greko-Roman, ve Kuzeyli-Germanik geleneklerin tarih-

sel süreçlerde çatışma ve uzlaşmaları sonucunda bir dizi karmaşık faktörlere bağlı olarak oluşmuştur denebilir. Bu dönemdeki en önemli gelişmelerden biri, Copernicus'un Güney İtalya'da Bologna'da tahsili dolayısıyla bulunduğu sürede tanıştığı hocası Maria De Novoro'nun etkisiyle Pisagor/Plato düşüncesiyle tanışıp nesneler ve matematiksel nesneler arasında bire bir örtüşme tezini güneş merkezli evren tasarımında kullanmasıdır. Sonrasında, Galileo, Kepler ve Descartes gibi düşünürler, atomist düşünceyi (Democritus, Leucippus) takiple, maddenin birincil (nesnel)-ikincil (öznel) özelliklerine ayrıştırılması (*primary and secondary qualities*) ve "tabiat kitabı"nın Tanrı tarafından matematiksel bir dille yazıldığı tezlerini benimserken, nesneler düzeyinde gözlem ve deney arasındaki nedensellik ilişkisinin matematiksel bir nedensellik prensibine dönüşmesine yol açarak, indirgemeci bir yaklaşımın tohumların zemin hazırlamışlardı. Bu noktada, Newton, zaman ve mekânın sabit olduğu varsayımları ve maddenin korunurluğu ilkesi ile Tanrı'nın tabiatı kodladığı değişmez kanunları keşfederken, kaba bir materyalist arkaplanın oluşmasına yol açan "mekanik evren" anlayışını ve bu evreni bilme eylemini gerçekleştiren mutlak özne fikrinin hâkim görüş olarak yaygınlaşmasına sebep olmuştu. Akabinde, kökleri Plato ve Aristo'ya dayanan rasyonalizm ve empirisizm epistemolojik gelenekleri bilginin kaynağı ve geçerliliği konusunda çatışırken, Hume benzeri ataklar Newton mekaniğinin felsefi köklerinin sanıldığı gibi sağlam temellere oturmadığını göstermişti. Böylece Kant, her iki felsefi gelenekte var olan insan zihni ve dış dünya arasındaki birebir bir yansıma olduğu varsayımına karşı, insan zihninin *aktif* olarak numen ve fenomen dünyalar arasında köprü kurarken, zihinde var olan kategoriler (zaman, mekân, madde, nedensellik gibi) vasıtasıyla dönüştürülmüş bir tür bilgi ürettiğini ileri sürer. Ve tüm önermelerin bilginin kaynağına göre *a priori-a posteriori*, yargının niteliğine göre ise analitik ve sentetik olduğunu; *a priori*-sentetik önermelerin yapıları gereği doğru oldukları için benzer karakterdeki aksiyomatik-dedüktif bilimsel metodun da güvenilir bir felsefi temele dayandığını gösterir. Buna,

entelektüel alanların birbirinden otonom bir şekilde ayrışabildiği; metafiziğin de tıpkı matematik gibi a priori-sentetik önermelerle evrensel olarak kurgulanabildiği; ve zamanla bilginin kümülatif şekilde ilerlediği; tezleri de eklenince modern dünyanın kurucu unsuru Newton Mekaniğine sağlam bir felsefi zemin hazırladığına dair inancı pekiştirmişti.

Kant'ın son iki yüzyılın en önemli filozofu olması, hem modern hem de postmodern tartışmalarda kilit rol oynayan insan zihninin bilme olayını nasıl etkilediği yönündeki farklı yorumlara sebep olmasında yatar. Modern bağlamda bir dizi etkenlerin yanı sıra oluşan materyalist ontolojik arkaplan modern birey'i pasif bir gözlemci olarak nesnel bilgi üretebilen konuma yerleştirmişti (Toulmin, 1990). Bu sürecin devamı olarak 1920'lerde mantıkçı pozitivist olarak bilinen akım, analitik olmayan önermelerin test yoluyla bilinebileceğini ve analitik-sentetik ayrımının da kesin olarak yapılabileceği varsayımından hareketle, bilimsel metodun belirleyici özelliklerini zımnen tanımlamış oldu. Buna göre: *Gözlem nötrdür* (teori-değerden bağımsızdır); *kanıtlama* (*verification*) (teori tekil önermelerin (hipotez) test sonucunda kesinleşmesiyle kanıtlanır) ; *simetri tezi* (açıklama ve öngörü arasında sadece zamansal bir fark vardır); *bilimin birliği* (*unity of science*) prensibi geçerlidir (fizik ve sosyal bilimde tek metot vardır).

Kısacası, rasyonalite, bilim, teknoloji ve ilerleme (progress) temel yapıtaşları üzerinde yükselen bu dünya görüşünde, Eski Yunan düşüncesinin ağırlıklı iki kolu olan Platoncu (İdealist) ve Aristocu (materyalist/realist) 'gerçeklik' algıları ve rasyonalist ve empirisist epistemoloji okulları baskın konumdadır ve tarih boyunca oluşan hemen tüm bilim dallarını/felsefelerini ve entelektüel faaliyetleri şekillendirmişlerdir. Dış dünya ve zihin arasında bire bir yansıma fikri (pasif zihin/tabula rasa) ve bunun Öklit uzayı ile temsil edildiği matematiksel indirgemeci nedensellik; (nötr) gözlem-teori/model-test arasındaki tekyönlü ilişki tüm bilimlerde geçerli tek metot (aksiyomatik-dedüktif metot) sayesinde "bilim"in "bilim olmayan"dan ayrılabileceği (*demarcation*) ve bilginin kümülatif olarak ilerleyece-

ği; inancı hâkimdir. Son tahlilde, modernite tanımı şu unsurları kapsar: *sekülerleşme, insanlık* (humanity), *kendi kendine referans teşkil etme ve meşruiyetin kaynağı olma* – self referentiality/ self legitimacy, *pratik ve entelektüel alanların (hukuk, ekonomi, bilim, vs.) ayrışması ve kurumsal düzeyde kendi içlerinde de disipliner olarak yapılandırılarak korunması, Rasyonelleşme, Kaynakların fayda/tüketim eksenli seferberliğinde bilim ve teknoloji gelişimi ile tek yönlü İlerleme* ve *Batılılaşma (Arslan, 2010).*

Değerlendirme: İktisat ve felsefe ilişkisi

Modernitenin ikiz felsefi-siyasi-iktisadi gelenekleri liberalizm ve sosyalizm/marxizm ve bunlardan neşet eden kollar (iktisatta yeni yaklaşımlar dahil), rasyonalizm ve empirisizm kaynaklı epistemolojik köklere dayanırlar. Rasyonalizmin hakikatin tutarlılık teorisi (*coherence theory of truth*) diye bilinen epistemolojisi, zihinsel önermelerin tutarlı olmasının tümden gelimle sınanarak çelişkilerin ayıklanması sonucu doğrulanmasının hakikatle örtüştüğü varsayımına dayalıdır (Dancy, 1985). Bu Gödel teoremleriyle çürütülmüş durumdadır. Empirisizm ise hakikatin mütekabiliyeti teorisi (*correspondance theory of truth*) epistemolojisine dayanır. Bu iddia zihinsel olanın dış dünyada karşılığının olması gerektiği, aksi halde test edilemez metafizik bir ifadenin hakikatin ölçüsü olarak kabul edilemeyeceğini söyler ki bu teori de 1940'larda tutarsızlıkları açığa çıkınca terk edilmiştir.

Bu noktada kısa bir hatırlatma yapalım. İktisadi analizin her iki kolunda da merkezi bir yere sahip olan modern ilerleme (*progress*) kavramı 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Alman tarihçi von Ranke'nın katkıda bulunduğu, tüm tarihin aynı zaman ekseni üzerine yerleştirilebileceği (Newtoncu bir kronoloji) varsayımından hareketle türetilmiş "teorik bir tarih" anlayışı üzerine kuruludur. Bu Avrupa merkezli naif tarih kavramsallaştırması, soyut mutlak özne/modern birey, toplum ve ulus devlet gibi tartışmaya açık kavramları/kategorileri esas alarak, genel anlamda tüm insanlık tecrübesinin sürekli aynı doğrul-

tuda gittikçe daha üstün karmaşık yapılara doğru evrimleştiğini iddia eden açıklama girişimidir. Postmodern literatür bu modernist projenin tutarsızlığını sosyal teori bağlamında kritik ederek, Avrupa tarihi de dahil, nitel değişmeler içeren dönemsel farklılıkların gözardı edilmesinin tarihi anlama açısından doğurduğu anomalilere değinerek, günümüz dünyasında ortaya çıkan bir dizi (sosyal, ekolojik, ekonomik, vs) karmaşık problemlerin oluşturduğu çarpık düzenin sürdürülemez bir yapıda olduğunu dillendirmektedir. Modernitenin çözülme sürecinin tahlilini yaptığımız önceki çalışmalarımız bu noktada aydınlatıcı olabilir (Arslan, 2006a).

Sonuçta, Plato'dan Kant'a uzanan temellendirici (*foundationist*) felsefi geleneklerin "değerden bağımsız bilgi üretme problematiği" tüm sosyal analizi temelde şekillendirmiştir. Modern sosyal teoride karşılaştığımız pozitif-normatif ayrımı da benzer saiklerden hareket eden Platonik ikilem (*dichotomy*), maddenin birincil-ikincil özelliklerine ayrışabileceği ve analitik-sentetik önermelerin de test sayesinde ayrıştırılabileceği pozitivist tezinin tezahürüdür. Bilimsel metod (H-D Method) fizik-metafizik ayrımını sağlayan, "bilim"i "bilim olmayan"dan ayıran, tek mutlak ölçüttür ve sosyal teorinin iki kolunda da yaygın bilim anlayışı bu modernist yaklaşımdır. İktisat bağlamında da, adı geçen tanım çerçevesinde, "normatif olan"ın "pozitif olan"a dönüştürülme çabası anlamına gelir ki bu beyhude eylem felsefi bir çıkmazdır.

Öte yandan, iktisatta yeni yaklaşımlar diye nitelenen çabalar da Kuhn sonrası empirisizm, tarihsel rasyonalizm ve sosyal yapılandırmacılık (*social constructivism*) gibi akımlara paralel devralınan modernist bilim anlayışıyla şu ortak paydaları paylaşırlar: bilimi anlamada genel bir anlama/referans teorisinin varlığı ön koşuldur; teori ve gözlem/deney arasında tek yönlü hiyerarşik bir ilişki vardır; açıklama, kanıtlama ve indirgeme/tercüme gibi temel kavramlar tüm bilimlerde ve tarihsel gelişimlerinde değişiklik göstermeksizin etkindirler (Arslan 2006a, 2010). Yine, problem tanımı, teori kurgusu, test ve teori seçimi gibi konular empirisist geleneğe uygun fizik bilim-

den taklitle "gerçek sistemlerin temsili (*representation*)" anlayışını sürdürmektedirler. Postmodern ve karmaşıklık literatürü, bilimsel faaliyetlerde merkeze "katılımcı gözlemci özne" alınması durumunda, yeni bir "özne/mind"; özne-nesne-bilgi; non Platonik rasyonalite; "bilimi bilim olmayan"dan ayırt edebilen (*demarcation*) farklı kriter(ler); modern olmayan (nonmodern) "disipliner alan tanımı" ve buna bağlı metodolojik farklılaşmayı; ve yine "İktidar" ve bilgi arasındaki ilişkiyi odakta dikkate alan bilim felsefelerinin ve sosyal analizlerin gerekliliğine işaret ediyor (Arslan, 2010).

Sonuç

Felsefeden ayrışarak özerk disipliner alanlarda geliştiği iddia edilen modern bilim/modernite, evreni Öklit temelinde kodlayan yaratıcı tanrı-insan-tabiat arasındaki *hiyerarşik* ilişkiyi *yatay* bir ilişkiye dönüştüren kaba materyalist bir ontolojik "rahim"in doğurduğu mutlak özne/modern birey, sorunlu rasyonalite, bilim, teknoloji, İlerleme gibi temel varsayımlar ve toplum, piyasa, ulus ve ulus devlet benzeri kurgularla şekillenen "*seküler indirgemeci bir teoloji*" barındırır arka planında. Bu teolojinin merkezindeki modern birey algısı/kurgusu, "gerçek dünya"yı temsil eden Newton mekaniği vasıtasıyla "nesnel/evrensel bilgi"yi üreten ("değer"in kaynağı) "mutlak özne", felsefi köklerini Kant'tan alır. Kant, insan zihninin farklı entelektüel alanlara ayrışabildiği; genelde "üzerinde çalışılan alan (*operating environment*)"ın diğerlerinden bağımsız aksiyomatik-dedüktif kurgulanabildiği (metafizik dahil); özelde tabiat/ekolojinin nötr olarak addedildiği; bir nevi "ceteris paribus" ilkesinin geçerli olduğu ve böylece fizik ve sosyal bilim de yapmaya imkân veren felsefi temelleri atmasıyla modernitenin; fakat, aynı zamanda, insan zihnine aktif bir rol biçen bire-bir yansıma fikrinin mümkün olamadığı kalkış noktasından hareketle postmodern tartışmaların da ilham kaynağı durumundadır.

Father Smith, "tabiat kitabı"nın sosyal bilimlere tercümesine modern birey/*modern subject* inşası ile başlar: zıt duygular-

la yüklü Birey yerçekimine (*gravitation*) nispetle *sympathy* dediği "self interested" özelliğiyle tanımlı rasyonel yetisi sayesinde "denge"ye kavuşur (*theory of moral sentiments*). Sosyal denge ise benzer saiklerle hareket eden bireylerin (toplum) özgür iradeleriyle karar verdikleri siyasi eğilimlerine paralel "tabii olanı mimik eden" toplumsal uzlaşı metni/anayasa (*social contract/constitution*) çerçevesinde iktisadi çıkarlarını gerçekleştirme eylemi sonucu sosyal uyum (*unintended consequence*) olarak tezahür eder. Toplumdaki sınıflararası çıkar çatışmaları da "tabiat"ı mimik eden zıt güçlerin çatışma ve birliğinin ifadesi olan diyalektik kanunlar yoluyla öngörülebilir bir çizgi izlerler. Her iki "tabiat" okuması da lineer ilerlemeci historisist (*Newtonian*) tarih anlayışının ürünleri olarak Moor'un (1903) "doğal yanılsama/*naturalistic fallacy*" dediği, kendi tabirleriyle, değer nötr bir alandan (tabiat) değer yargısı türetme tezadının mirasçısıdırlar aslında. Pozitif-normatif felsefi çıkmazın farklı formlarda üretilmesi tekrarlanan bir "günah" misalidir.

Smith sonrası sosyal teorinin liberal ve sosyalist/marxist iki ana kolu ve bunlardan türemiş sözde çoğulcu heterodoks yan dallar, modern seküler teolojide baskın konumdaki varlık ve oluşum felsefi gelenekleri ve bunlarla ilişkili epistemolojilerin cevabı olmayan bir Plato/Smith (değerden bağımsız bir "değer" bulma) bulmacasının ürünleri olarak bünyelerinde müflis etik teoriler ve yapıçözücü özellikler taşırlar. *Academia* bilindik tarihi tekrarlamak pahasına kendi bindiği dalı okşayan otorite ve Platonik cennet arasında nihilist tercihiyle bir kez daha karşı karşıyadır.

Anaakım İktisadın Temelden Eleştirisine Doğru: Gizli Felsefi Varsayımların Somutlaşması Üzerine Bir Deneme[1]

OZAN IŞLER

Giriş

Kapitalizmin Büyük Buhran'dan (*Great Depression*) sonraki en sıkıntılı zamanlarını yaşadığı şu son Büyük Durgunluk (*Great Recession*) yıllarında, iktisat disiplininin bilimselliğinin toplum tarafından artarak sorgulandığına, anaakım ekonomi teorilerinin kalıplaşmış yargılarına duyulan güvenin azaldığına ve neoklasik temeller üzerine kurulmuş bu teoriler doğrultusunda uygulanan politikaların sosyal olarak yararsız ve hatta zararlı sonuçlara yol açabildiği kanısının yaygınlaştığına şahit oluyoruz. Serbest piyasa ekonomilerini rasyonel aktörlerin oluşturduğu, kendi kendilerini düzenleyen ve sosyal olarak en verimli üretim ve dağıtım sonuçlarına götüren mekanizmalar olarak kurgulayan teoriler, bu kez anaakım iktisatçıların bile göz ardı

1 Bu yazıdaki fikirlerin bir kısmının temelleri, yazarın Haziran 2007'de Utah Üniversitesi'nde düzenlenen "21. Yüzyılda İktisadi Çoğulculuk" (*Economic Pluralism for the 21st Century*) adlı konferansta verdiği sunumda atılmış ve doktora tezinde ayıca not edilmiştir. Bu konuyu daha geniş bir bağlamda –özellikle de burada getirilen eleştiriler ışığında ortaya çıkan alternatif kuramsal zemini– incelemek isteyen okur, yazarın Aralık 2009'da California Üniversitesi'nin Riverside Kampüsü'nde iktisat alanında tamamladığı *From Scarcity to Surplus: A Contribution to the Critique of Neoclassical Foundations* adlı doktora tezine bakabilir.

edemediği bir biçimde "yanlışlanırken," uluslararası piyasalarla birbirine bağlanmış tüm dünya ekonomilerini derinden etkileyen bu kriz, anaakım iktisat düşüncesinin temellerinin yeniden düşünülmesi için büyük dış baskılar ve halen sonuçlarını öngöremediğimiz düşünsel iç hareketlenmeler yaratmakta.

Gelecekten geriye doğru baktığımızda, krizi önleyebilecek tedbirleri almamakla suçlanan Merkez Bankası eski başkanı Alan Greenspan'ın 2008 Ekim'inde ABD Temsilciler Meclisi'nde yaptığı savunmayı muhtemelen bu yeni hareketlenmenin dönüm noktası olarak göreceğiz. "Kurumların, özellikle de, bankaların [...] kişisel çıkarları doğrultusunda hissedarlarını ve bunların öz sermayelerini en iyi şekilde koruyacağını varsaymakla hata yaptım" ve "[...] modern risk yönetiminin entelektüel mabedi bütünüyle çöktü" diyen Greenspan'ın bu sözlerle rasyonel beklentiler ve piyasa verimliliği hipotezlerinin geçersizliğini kabul ettiğini ve iktisat biliminin belirsiz geleceğine işaret ettiğini görüyoruz (House of Representatives, 2008, 33-37).[2] Bu savunma, daha şimdiden, hem iktisat disiplini içindeki yenilikçi hareketlenmeyi istemeden de olsa hızlandırdığı hem de içerik olarak bu değişimin olası şekilleri hakkında ipuçları verdiği için önemli bir referans noktası haline geldi bile.

Örneğin, Greenspan'ın ifadesinden bahsederken, 2008 Krizine yol açan sürecin oluşmasında modern anaakım iktisat teorilerinin büyük katkısı olduğunu söyleyen Joseph Stiglitz, iktisadın paradigma değiştirmesi gerektiğini savunmakta. Ünlü yatırımcı ve "yardımsever" George Soros'un finansmanlığında kurulan ve modern anaakım iktisadın yeniden yapılanmasını amaçlayan Yeni İktisadi Düşünce Enstitüsü'nün (*Institute for New Economic Thinking*) böyle bir değişime ön ayak olabileceğini savunan Stiglitz, bunun zor bir süreç olduğunu, çünkü "birçoklarının yanlış modellere fazlasıyla yatırım yapmış" olduğunu ve standart paradigmanın modellerine yapılmak istenen eklerin ve değişikliklerin yetersiz kalıp eninde sonunda başarısız olacağını söylüyor (Stiglitz, 2010).

2 Bu yazıda yapılan tüm alıntılar, belirtilen İngilizce kaynaklardan yazarın kendi yaptığı çevirilerden oluşuyor.

Formasyonunu anaakım düşüncenin içinde oluşturmuş, onun yöntem ve dilini kullanmış ama anaakım iktisadın temelden değişmesi gerektiğini savunan bir başka önemli iktisatçı da Paul Krugman. Krugman, iktisadın tarihten aldığı dersleri unuttuğunu söylerken bunun nedenini de "iktisatçıların, bir grup olarak, matematiğin etkileyici güzelliğini hakikatle karıştırmalarına" bağlıyor ve ekliyor "[...] iktisatçılar, herkesin rasyonel olduğunu ve piyasaların mükemmel çalıştığını varsaydığı zarif ama yanlış çözümlemelerinden vazgeçmeli. Bu meslek kendi temellerini yeniden düşünürken ortaya çıkan görüntü çok net olmayabilir; ama umut edebiliriz ki en azından bir parça doğru olma erdemine sahip olacaktır" (Krugman, 2009).

Krugman ve Stiglitz'inki gibi anaakım iktisat düşüncesinin içinden artarak çıkmakta olan "radikal" değişim istekleri 1980'lerden sonra başına buyruk bir kapitalizmin içinde yaşamaya zorlanmış insanlar için –az da olsa– iyi haber, çünkü nispeten güçlü pozisyonlarda olan bu akademisyenlerin özellikle de finansal kapitalizmin daha rasyonel ve insancıl yönetimi için verdikleri uğraşlar, Büyük Buhran'dan sonra Keynezci düzenlemelerin yaptığı gibi, bizi daha yaşanabilir bir kapitalizme doğru yönlendirme çabası taşıyorlar. Bu eleştirilerin bir başka olumlu yanı da iktisat disiplinindeki değişimin küçük çaplı kuramsal düzeltmelerden çok daha derine inmesi ve bunun için matematiğin iktisattaki rolü gibi yöntemsel ve paradigma değişimi gibi felsefi konulara girmesi gerektiğini vurgulaması oldu. Bu eleştirilere baktığımızda, iktisat felsefesi ve yöntembilimi konularının günümüz iktisat biliminin yaşadığı sorunların çözümünde giderek daha önemli bir konum kazandığını görüyoruz.

Ancak, kendini "özbilinç" seviyesinde felsefeden tamamıyla soyutlamış olan anaakım iktisat, Greenspan'ın itiraf ettiği, Krugman ve Stiglitz'in savunduğu gibi hem içerik hem de yöntem olarak başarısız ve hatta zararlı olmuşsa, anaakım iktisadın ürettiği bilgi Krugman'ın biraz mübalağa ile dediği gibi "bir parça" bile doğru değilse, anaakım iktisadi yaklaşımın "içinden" gelecek bir değişime de şüpheyle yaklaşmak gerekmez mi? Anaakım iktisadın kurumsal gücünü ve kuramsal yapısı-

nı bu bağlamda değerlendirdiğimizde, disiplinin içinden gelen değişim seslerinin bastırılma olasılığının oldukça yüksek olduğunu, yerleşik iktisadın felsefi ve temelden eleştiriden olabildiğince uzak durmaya devam edeceğini ve dolayısıyla da "içeriden" gelecek bir değişimin oldukça sınırlı kalacağını öngörebiliriz. Bu yüzden, Greenspan, Krugman ve Stiglitz'in söylemlerinde belirginleşen bu olası değişime eleştirel bir şekilde yaklaşmak, anaakım iktisadın temel yapı ve yönteminin ne olduğunu, nerelerde ve nasıl tıkandığını "dışarıdan," böylece daha bağımsız ve gerçekten radikal bir şekilde düşünmek bize hem "içeriden" gelecek değişimin önündeki önemli engellerin neler olduğunu, bu engellerin değişime uygulayacağı sınırları ve dolayısıyla vereceği şekilleri gösterebilir, hem de üzerine alternatif iktisadi yaklaşımları inşa edebileceğimiz yeni ve daha sağlam felsefi temellerin neler olabileceği hakkında ipuçları verebilir.

Modernist bilgi felsefesi ve düşünsel sınırları

Değişim karşıtı sınırların kaynağını arayan bu yazı, anaakım iktisatta apaçık duran ve sıkça eleştirilen dışlayıcı kurumsal yapıdan, anaakım iktisadın düşünsel egemenliğini, örneğin üniversite içinde yerleşmiş sosyo-politik ağlarla, yetişmiş neoklasik iktisatçıların sayısal üstünlüğüyle, iktisat derslerinin kalıplaşmış içeriğiyle veya akademik yayının kural ve kriterleriyle nasıl sürdürdüğünden bahsetmiyor; çünkü her ne kadar oldukça önemli olsalar da, bu unsuların ortaya çıkmasına felsefi ve kültürel zemin hazırlayan temel işleyiş mantığını açıklamaya çalışıyor.

Yazının işaret etmeye çalıştığı bu mantık, anaakım iktisadın neoklasik temelleri ve matematiksel yöntemiyle birlikte ortaya çıkmadıkça gizliliğini koruyan modernist metafiziğin iktisat biliminin kuramsal yapısına koyduğu sınırlar ve bu sınırların iktisat söylemine dolaylı yoldan getirdiği disiplin ile ilgili. Bu bağlamda, değişimin önündeki kurumsal, kuramsal ve yöntemsel engellerin ortak paydasının sorgulanmayan temel felsefi ve kültürel varsayımlar olduğunu, özellikle de, modernist kültür ve bilgi felsefesiyle alakalı olduğunu öne sürüyor, bu durumun bilincine var-

manın ve modernizme alternatif bilgi felsefeleri kullanmaya çalışmanın değişimin önündeki bu engelleri zayıflatabileceğini savunuyor. Dahası, neoklasik varsayımların iktisat söylemine verdiği şekiller aracılığıyla etkisi belirginleşen modernist kültür ve felsefe, anaakım iktisadın dışlayıcı disipliner yapısının temelinde yattığından, burada irdelenen sorun aynı zamanda anaakımın kurumsal gücüne de dolaylı bir açıklama getiriyor.

Anaakım iktisattaki değişimin önünde duran sınırların temelinde diğer sosyal bilimlerde evrensel geçerliliği giderek artan bir şekilde sorgulanmasına rağmen anaakım iktisatta hala egemen olan bir kültür ve bilgi felsefesi yatıyor. İktisat disiplininde egemenliğini sürdüren bu modernist bakış açısına göre bilgi, gerçekliğin yanıltıcı görüntüler ardına saklanmış "öz"ünü ortaya çıkarabildiği ve düşüncede temsil edebildiği oranda doğru ve bilimseldir. Dolayısıyla, bilginin kullanımı bilginin üretiminden ve "doğrulanma" sürecinden bağımsız ve teknik bir mesele olarak ele alınır; böylece, bilginin uygulanma sürecinde ortaya çıkan toplumsal yarar sorunu, yani bilginin kullanım değeri, bilginin epistemik değerinin gölgesinde kalır. Oysa bilginin üretimi ile kullanımı arasında gizli ve açık, iki yönlü, karmaşık ve ayrılamaz etkileşimler vardır; iktisadi düşünce tarihinden de bildiğimiz gibi, iktisadi düşünce, tarihsel bağlamındaki sorunlara verilen tepkilerle gelişirken (örneğin, Adam Smith'in yazılarının merkantilistlere verilen bir tepki niteliğini taşıması) üretilen bu fikirler de tarihe etki edebilir (örneğin, Karl Marx'ın düşünceleri). Bilginin değerini bu duruma rağmen sadece doğru/yanlış ekseninde tartan epistemik bakış açısı bilginin sosyal etkilerini hesaba katmadığı için, örneğin, hangi iktisadi düşünce şekillerinin geliştirilme ve öğretilmesinin toplumun yararına olduğunu da tartışma gereği görmez. Dahası, toplumda "ekonomi" adlı özerk bir bölge olduğu, bu bölgenin değişmez, bilinebilir ve genel geçer ilişkiler ve mekanizmalardan oluştuğu, doğru bilginin gerçeğin bu özünü "temsil" ettiği ve dolayısıyla da mutlak ve tek olduğu düşünceleriyle hareket eden modernist yaklaşım, yapısı gereği, aynı sorunsal hakkındaki farklı bilgi üretim şekillerini bilimsel doğrulara yönel-

tilen bir tehdit olarak algılar ve dışarıdan gelebilecek farklı yaklaşımları engellemeye çalışır.[3]

Örneğin "radikal" değişim taraftarı Paul Krugman bile, iktisat mesleğinin yöntem değiştirmesi çağrısını yaparken, bambaşka yöntemler ve varsayımlarla çalışan Marxçı, kurumsal, feminist ve benzeri alternatif iktisadi düşünce okulu üyelerini "meslekten" görmediğini ve değişikliğin yine ancak anaakım içindeki "gerçek" iktisatçılar tarafından getirilebileceğini ima etmekte. Anaakımın içinden çıkan bu "radikal" söylemlerin sadece anaakım iktisatçıları muhatap alması ve farklı paradigmalarda çalışan iktisat teorisyenlerini dışlaması işte bu modernist kültür ve bilgi felsefesine olan bağlılıktan kaynaklanıyor ve bu durum iktisat bilimindeki çoğulcu ve demokratik öğelerin önünde bir engel olarak duruyor.

Yazının ilerleyen bölümlerinde de irdelemeye çalışacağım gibi, modernizmin getirdiği bu düşünsel sınırlar somut gerçeklik ile soyut bilgi arasında olduğu varsayılan bir ikilikten (*dualism*), içi ancak epistemik manada doğru bilgi ile doldurulabileceği düşünülen ontolojik boşluk (*ontological gap*) varsayımından kaynaklanıyor (Cullenberg, 2001: 13). Bu ikiliğin yol açtığı bilgi sorununu çözme amacıyla kurgulanan modernist bilgi felsefesi, sorunun çözümü için ikiliğin tarafları arasında kurulması gereken epistemik bağlantıların yansız ve bilimsel bir dil köprüsü üzerinden geçirilebileceğini öne sürerken, aynı zamanda da, ikilik kavramının iki uç noktanın arasında boşluktan başka bir şey olmadığını ima eden mutlakıyetçi yapısının izlerini de içselleştirmiş olur. Dahası, bilgiye bu şekilde yaklaşmanın sorgulanmayan bir inanç sistemi haline gelmesiyle, modernist yaklaşım iktisadın bilinçdışını derinden etkileyen ve böylece iktisadı gizliden gizliye sınırlayan bir etken halini alır. Sonuçta, (bilimsel) dilin somut gerçek ile soyut doğru arasında saydam ve mükemmel tercümeler yapabilen etkisiz bir araç olduğu inancı, modernist bilgi felsefesinin bu yazıda irdelediğim

3 Modernizmin iktisat bilimine getirdiği sınırları ve bu sınırların postmodern yaklaşımlarla etkileşimini incelemek için bkz. Cullenberg, S., Amariglio, J., ve Ruccio, D. *Postmodernism, Economics and Knowledge.* Routledge, 2001.

iki önemli sınırını da belirlemiş olur: Dil ve söylemin tarafsız ve etkisiz araçlar olarak kurgulanarak göz ardı edilmesi ve karmaşık neden-sonuç ilişkilerini ve belirsizlikleri ikiliklerin mutlakıyetçi yapısına indirgemeye yatkın bir bakış açısının benimsenmesi. Bu modernist anlayış sorgulanmadığı müddetçe iktisat disiplinindeki dışlayıcı yaklaşım gelebilecek küçük değişimlere rağmen devam etmekle kalmayacak "ideolojik" olarak nitelendirebileceğimiz sonuçlara da yol açacaktır.

İktisat bilimi ve ideoloji sorunu

Büyük Durgunluk adını alan son evrensel ekonomik krizin ortaya çıkış sürecine ve bu süreci açıklamaya çalışan Greenspan'ın savunmasına baktığımızda, "ideoloji" kavramının ön plana çıktığını, basit ve gündelik anlamının yanında bir de karmaşık ve açıklanması gereken bir boyut kazandığını görüyoruz. Bir yanda anaakım iktisadın kuramsal yapısının sorgulanmayan bir inanç sistemi olarak kabul edilip kullanılması ve bunun sonucunda iktisat bilimi ve onun uygulayıcılarının evrensel krizlerin kapitalizmin tekrarlayan bir sorunu olduğunu "unutması" diğer yanda Greenspan'ın uyguladığı politikalarda iktisadi bilgiyi ideolojik olarak kullandığını itiraf etmesi ve bu yaklaşımın yol açtığı sorunlar karşısında "şok olduğunu" söylemesi, iktisat ideolojisinin kriz sürecinde ne kadar etkin olduğunu gösteriyor. Bilginin akılcı kullanımı demokratik bir tartışma sürecinin etkin olmasını gerektirirken, yaşadığımız son yıllarda, iktisadi bilginin ekonomik ilişkiler hakkındaki alternatif düşünce ve çözümleri kısıtladığını ve dolayısıyla da toplumsal olarak zararlı sonuçlara yol açabildiğini görüyoruz; "ideoloji" kelimesini en basit tanımıyla bu bağlamda kullanabiliriz. Öte yandan, serbest piyasaların her zaman kendi kendilerini düzenleyemeyeceği gerçeğinin, anaakımın teorik bağlamında düşünülmesinin zorlaşması ve zaten üretilmiş olan bilgilerin "sosyal olarak unutulmasına" yol açması, ideoloji sorununun zor ama açıklanması gereken karanlık ve derin bir boyutunun da olduğunu gösteriyor – Marksçı kuramın bu tip krizlerin kapitalizmin iç dinamiklerin-

den kaynaklanan sistematik ve doğal bir sonucu olduğu veya Keynezci politikaların böyle büyük bir krizden çıkmak için kullanılabileceği bilgilerinin "unutulması" gibi.

Eğer bu değerlendirme doğruysa, iktisat biliminin hatalarının farkına vararak değişmesi ve bu "unutkanlığını" yenmesi için "ideoloji" adını verdiğimiz bu sorunu daha derinlemesine inceleyerek yapısını açıklamamız gerekiyor. Bunun için, dolaylı da olsa, cevap aramamız gereken sorular şunlar: Greenspan'ın Büyük Buhran'ı "unutmasında" anaakım iktisat teorisinin bir rolü var mı? Eğer varsa, anaakım iktisat teorisi ile bunun "ideolojik kullanımı" arasındaki bağ nedir? Göreceğimiz gibi bu soruların cevapları modernizm adı altında irdelediğim yetersiz bilgi ve dil anlayışının iktisat bilimine hâkim olması ve bilginin göreceliği ve sosyal kullanım değeri boyutlarını görememesi ile ilgili. İşte bu yüzden, yazının devamında da anlatmaya çalışacağım gibi, iktisattaki ideoloji sorununa tatminkâr bir açıklama getirebilmek için önce ideoloji kavramının kendisini yeniden düşünmemiz ve de tanımlamamız gerekiyor.

İdeoloji kavramının yetersizliği

İktisatta basit anlamıyla önemli bir ideoloji sorunu olduğunu kabul etmemize rağmen bu sorunu derinlemesine anlayabilmek için öncelikle ideoloji kavramının bilgi üretim ve kullanım sürecindeki güç ve ikna ilişkilerini açıklamakta yetersiz kalacağını görebilmemiz gerekir; bu yetersizliğin nedeni ise, yerleşik anlamıyla kullanılan ideoloji kavramının da, tıpkı anaakım iktisat bilimi gibi, modernist kültür ve bilgi felsefesine dayanması, yani somut gerçek ile soyut bilgi ikiliği üzerine kurulmuş olmasındadır. Karl Marx'ın da gençliğinde kullandığı şekliyle epistemik bir bakış açısıyla tanımlanan ideoloji kavramına göre, ideolojik bilginin yanlışlığı kanıtlandığında, içsel çelişkileri açığa çıkarıldığında, ideolojinin etkisi altında olan kişi bu yanlış kimliğinden sıyrılacaktır: "Bilincin reformu tamamıyla dünyanın kendi bilincinin farkına vardırılmasında, kendi hakkındaki rüyasından uyandırılmasında, davranışlarının ken-

disine açıklanmasında yatar" (Marx, "Letter From Marx To Arnold Ruge", 1843). Sanki Greenspan'a Büyük Buhran'ı hatırlatmak yetecekmiş gibi...

Tam tersine, epistemik boyutla sınırlı kalan klasik bir ideoloji eleştirisinin kendisi de en az iki nedenle "ideolojik" olacağı için iktisat disiplinindeki bu sorunu aydınlatmaya yetmeyecektir. Birincisi, bilginin uygulanma süreci içinde ortaya çıkan ideoloji sorununda, bilginin epistemik doğruluk değeri değil, bilgiye tarihsel ve sosyal bağlamda geçerlilik kazandıran sosyal kullanım değeri ön plana çıkar. "Herkesin var. Olmalı, var olabilmek için, ideolojiye ihtiyacın var," diyen Greenspan'ın öne sürdüğü bahane bu bağlamda anlamlıdır. Sadece epistemik boyutta sürdürülen bir ideoloji eleştirisi, ideolojiyi gerekli kılan sosyal ilişkileri ve kullanım şekillerini göz ardı edeceğinden bu sorunu çözmeye yetmeyecektir. Greenspan'ın dediği gibi, kullandığı ideoloji ekonominin "kritik işleyiş şeklini" temsil etmede sorunlar yaşamasına rağmen uzun bir süre "çok işe yaramıştı". Benzer bir şekilde, "yanlış" ideolojinin yerine geçecek olan "doğru" bilgi de uygulanması esnasında başka kullanım şekilleri ve ideolojik işlevler üstelenecek, bazı çıkarları desteklerken diğerlerini zayıflatacaktır; işte bu yüzden, ideoloji sorununun ortadan kaldırılmasına değil farkına varılmasına, kontrol altına alınmasına ve etkilerinin azaltılmasına çalışmak daha makul olacaktır. İkincisi, bilginin kullanım değeri sosyal ilişkileri anlamlandıran söylemsel süreçler bağlamında ortaya çıkar. Bir düşünsel yapı olarak anaakım iktisadın "bütün entelektüel mabedi" sosyal bir ürün, Alan Greenspan'de bu dünya görüşünün sadece bir temsilcisi veya Marx'ın deyimiyle taşıyıcısıdır (*Träger*). Diğer bir değişle, bilgiyi yaratan "özne," usu bu bilgi üzerinde tam egemen olan tekil varlıklara veya kişilere indirgenemez; dolayısıyla, Greenspan'e geçmiş krizleri hatırlatmak sorunu çözemeyecektir.

Bu iki problem yüzünden Marx, zaman içinde ideoloji sorununu kendi içinde çözmeye çalışmaktan vazgeçer ve çözümü ideolojinin "dışındaki" maddesel ilişkilerin ontolojik yapısında aramaya çalışır: "İnsanların varlığını belirleyen onların bilinci değildir, tersine, bilinçlerini belirleyen onların sosyal varlık-

larıdır" (Kamenka, 1983: 160). Bu değişimden sonra, Marx için ideolojik yanlış artık epistemik öznenin bilincinden değil üretim, dağıtım ve tüketimi belirleyen sosyal ilişkilerden kaynaklanır ve bu yüzden ideolojinin çözümünü sosyal ilişkilerin dinamiklerinde aramaya başlar. Ancak, ideoloji sorununu düşüncenin dışındaki maddesel ilişkilerin bir yansıması olarak görmeye başladıktan sonra ideoloji sorunu önemini kaybeder ve Marx, getirdiği bu yeni çözümlemenin doğal bir sonucu olarak, tarihin maddesel hayat tarafından belirlenmesi sürecini anlamak için siyasal ekonomi çalışmalarına yoğunlaşır. Marx'ın ideoloji sorununa getirdiği bu ontolojik boyut, yukarıda da değindiğimiz gibi, ideolojinin tarihsel bağlamını, sosyal gerekliliğini ve bilgisel kullanım değerini vurgular. Ancak, bunu yaparken, ideolojinin etkiselliğini tamamıyla dışında kalan bir maddeselliğe indirger ve bilginin sosyal kullanımı sırasında ortaya çıkan, dil ve söylemin kendine özgü, karmaşık ve indirgenemez etkilerini önemsizleştirir. İdeoloji kavramının epistemik tanımına tamamıyla zıt olarak kurgulandığı ve bu yüzden fikirlerin soyut dünyası ile maddesel gerçekliğin somut dünyası arasındaki ikiliği devam ettirdiği için, Marx'ın bu yeni ontolojik tanımı ideolojiyi kendi içinde hiçbir maddesel varlığı olmayan dilsel bir temsil zemini içinde kurgular. Bu yeni tanım, içindeki modernist yaklaşımı devam ettirdiğinden, "ideoloji" sorununu açıklamakta yetersiz kalır. Marx'taki ideoloji kavramının geldiği bu noktayı düşünürsek, benzer bir modernist metafiziğe bağlı kalması sonucunda ortaya çıkan ideoloji sorununun işleyişi hakkında getirebileceği çözümlemelerde iktisat disiplininin de benzer sorunlarla karşılaşacağını tahmin edebiliriz.

Modernist bilgi felsefesinin sınırları (II) ve ötesi

Modernizmin eleştirisine kalkışmadan önce, modernist yaklaşımın bilgi felsefesindeki özel bir teori, genelgeçer bir yöntem veya bilinçli bir varsayım gibi belirli bir noktadan kaynaklanmadığını vurgulamak gerekir; tersine, öncelikli olarak geniş anlamıyla kültürel bir olgu olan modernizm, akademisyenle-

rin kuram ve pratiklerinin kesişiminde var olur, düşünsel yaklaşımlarında, yöntemsel alışkanlıklarında, bilimsel amaç, toplumsal beklenti ve belki de en önemlisi, bilinçdışlarında etkin olan varsayımlarında vücut bulur. Bu durumu göz ardı etmek, modernizmin yaptığı bir hatayı tekrarlamamıza, karmaşık sosyal temelleri olan kültürel bir olguyu varsayılan bir öze indirgememize, örneğin, iktisattaki modernist kültürün eleştirisini bilgi felsefesindeki öze indirgeme sorunuyla sınırlı tutmamıza neden olabilir. Böyle bir yaklaşım yetersiz bir eleştiri olarak kalacaktır çünkü epistemolojinin dar kalıpları bilimsel kültürün karmaşıklığını bütünüyle taşıyamaz; bir bilgi felsefesinin uygulanması bilimsel bir topluluğa ait olan ve gerçekliğin neye benzediğine dair varsayımlar, beklentiler ve alışkanlıklar içeren ortak bir "metafiziği" gerektirir. Bu metafiziğin belirli ve özel bir mekânı olmadığından modernizm iktisadi bilgi üretim sürecinin her anında etkin olabilir. Bir başka deyişle, belirli bir bilgi felsefesinin pratiği zaten daha geniş bir ontolojik zemine yayılmış olduğu için epistemolojiyi de doğal ve zımni olarak kısıtlar; bu yüzden, epistemoloji alanıyla sınırlanmış bir eleştiri modernizmin etkilerini tam olarak kavramaya yetmeyecektir. Bu bağlamda, az önce de gördüğümüz gibi, ideoloji kavramını yeniden düşünmek için bilginin sadece epistemik değil aynı zamanda ontolojik boyutunun da incelenmesi, dahası, Marx'ın yaptığı hatayı tekrarlamamak için, ideoloji sorununun modernizmin kalıplarının dışına çıkılarak düşünülmesi, yani dilin maddesel etkiselliğinin göz ardı edilmemesi gerekir. Yine bu bağlamda, bu yazıda üzerinde durulan modernist dil anlayışının eleştirisinin, her ne kadar modernizmi ontolojik bağlamda ve kültürel bir olgu olarak ele alıyor olsa da, sonuçta yetersiz bir eleştiri olarak kalabileceğini şimdiden kabul etmemiz ve kalıcı değişimlerin ancak uzun vadeli kültürel yatırımlar sonucunda gelebileceğini bilmemiz gerekir.

Görüldüğü gibi, "ideoloji" ve "sosyal unutkanlık" sorunlarını açıklamak için modernist bilgi felsefesine alternatif olacak, somut gerçek/soyut bilgi ikiliğinin ötesine geçebilecek kadar geniş kültürel bir yaklaşıma ihtiyacımız var. Böyle bir yaklaşımın

koordinatlarını tespit edebilmek için modernizmin temelindeki ikilemin işleyiş mantığını düşünebilir ve bunu yaptığımızda da şunu görebiliriz: Soyut ile somut arasında ontolojik bir uçurum kurgulayan bu ikiliğin işlerliği, gerçeği düşünce içinde temsil edebilecek bilimsel ve matematiksel dilin yüksek verimli bir tercüme kapasitesi ve saydamlığı olduğu varsayımına dayanır. Buna göre bilimsel dil, varsayılan bu özellikleri sayesinde, hem bu iki tarafın birbirinden ayrı boyutlarda olduğu izlenimini yaratır hem de aralarında doğru uyuşumlar kurabilme ihtimalini taşır.

Modernizmin eksikliği dilin, söylemsel boyutun ve "ideolojinin" kendi içindeki, saf soyut veya saf somuta indirgenemez "maddeselliğini" görememesinde ve bu yüzden de bilginin taraflı kullanım değerini tarafsızmış gibi tanıtmasında yatar; oysa ne soyut bilgi somut gerçekliği bütünüyle temsil edebilir ne de somut soyutu bütünüyle belirleyebilir, çünkü hem bu "temsil" hem de bu "belirleme" dilin ve söylem sürecinin taraflı etkiselliği içinde ortaya çıkar. Sorunun kilit noktası bilginin ve dilin işlevine bu şekilde bakmanın yan etkilerindedir; örneğin, eğer bu varsayım bilimsel dilin bilgi üzerindeki taraflı etkisini gizlemek için kullanılırsa, ideoloji sorununda olduğu gibi, getirdiği düşünsel sınırların bilincinde olamaz. Bu olasılığı irdelemek için, bilginin kendi içindeki mantıksal doğruluğuna, yani, epistemik değerine bakmaktansa, bilginin, bilgiyi üretmekte kullanılan dilin kuralları ve düzeni içinde, yani bir söylem sürecinin içinde nasıl ortaya çıktığını izlemek ve bu sürecin bilginin sosyal kullanım değerini nasıl etkilediği hakkında düşünmek yardımcı olabilir. Modernizmin somut gerçeklik ile soyut bilgi arasında olduğunu varsaydığı ikiliğe ve bu iki taraf arasındaki bağlantıların doğruyu temsil edip etmediğine odaklanmaktansa, soyut ile somutun arasındaki uyuşumun kurulduğu karmaşık dilsel zeminin mecazi (*metaphorical*) ve edimsel (*performative*) özelliklerine bakmak bize "ideoloji" sorununun karmaşık yapısı hakkında daha derinlemesine gözlemler yapma ve bu sorulara yanıt arama imkânı verebilir.

Gerçekliği anlamlandırmakta kullanılan bilgi, dışındaki maddesel süreçlere tamamıyla indirgenemeyecek söylemsel bir bağ-

lamda oluşur. Söylemler edimsel olduğu için kendileri dışındaki şeylere tamamıyla indirgenemez maddesellikleri, bilincimizin ve kontrolümüzün dışında kalan etkisellikleri vardır. Dil yalnızca temsil etmez, düşüncenin belli patikalarda ilerleyip gelişmesine izin verirken diğer yolları kapatır, "gösterme" gücünü düşünülemeyecek fikirleri "dışlayarak" pekiştirir. Dahası, varsayılan temsil seviyesine aynı anda hem daha az hem daha fazla anlam yükleyebilen dilin mecazi doğası, dilsel temsili belirsiz ve karmaşık hale getirir. Diğer bir değişle, içinde bilginin üretildiği dilsel zemin bu bilginin ve sosyal kullanım şekillerinin oluşumuna yön verir ve bu etki kendi dışındaki maddesel bir güce tamamıyla indirgenemez. Her sosyal değerlendirme sürecinin sembolik zeminini oluşturan söylemler, kullanılan dilin maddeselliğini içerdiği ve tam soyut bilgiyle tam somut gerçeklik arasında olduğu varsayılan "boşluğu" doldurduğundan dolayı, ideoloji kavramının içindeki modernist ikiliği de geçersiz kılarlar, bu ikiliğin ötesine geçerler. Bu yüzden, bilginin ideolojik kullanımını epistemik bir sorun veya maddesel güçlerin düşünceye yansıması olarak göremeyiz. Bu yazıda incelediğimiz ideoloji sorununu daha iyi kavrayabilmek için, dilin temsil kabiliyetini tarafsız bir işlev olarak gören, soyut bilgiyle somut gerçeklik arasında uyuşumlu tercümeler yaptığını düşünen modernist yaklaşım yerine soyut ile somut arasındaki boşluğa yanlı dilsel bir süreç olarak bakan bir yaklaşım kullanabiliriz. Dilin sistematik bir şekilde uygulanmasının nasıl kendi kavramsal nesnelerini ve kendi sorunsallarını söyleminin bir parçası olarak yarattığını ve bu söylemsel zeminin bilginin kullanımını nasıl etkilediğini bu açıdan daha net görebiliriz.

Bu süreçte bize yol göstermesi için iki önemli yaklaşımın diğer sosyal bilimlere önemli açılımlar getirmiş olan fikirlerinden yararlanabiliriz: (1) Michel Foucault, yerleşik bir söylemin analizini yapmak için bu söylemi oluşturan sözel ve yazınsal metinler bütünlüğündeki açık ve gizli kuralları, yani söylemsel düzeni (*discursive regulation*) incelememizi öğütler.[4] Söylemsel bir sü-

4 Michel Foucault'nun iktisadi düşünce için önemini vurgulayan öncü kaynak için bkz: Amariglio, J. "The Body, Economic Discourse, and Power: An Eco-

reç içindeki sınırlara bakarak söylenebileceklerle düşünülemeyecekleri ayırmamıza, yani düşüncenin söylem içinde nasıl ve ne kadar değer kazandığını bulmamıza yardımcı olan bu yaklaşım, iktisat kuramındaki söylemsel kısıtlamaları da gün ışığına çıkarabilir. Öte yandan, Foucault'nun bu yaklaşımı her ne kadar iktisadi söylemin eleştirisini yapmak için önemli bir rehberlik görevini yerine getirebilse de, kendini ideoloji kavramından tamamıyla uzaklaştırarak kurguladığı için, kuramını söylemlerin nesnel tasviriyle sınırlar ve öznellik ile bilinçdışının söylem üzerindeki olası gizli etkilerini göz ardı eder. Oysa yazının önceki bölümlerinde de gördüğümüz gibi, iktisat söylemindeki sınırlar, sadece nesnel kurallarla değil aynı zamanda da gizli öznel değerlerle de şekillenebilir. (2) Bu noktada Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un söylem analizi bize yardımcı olabilir. Söylemleri katılaşmış metinler değil halen süregelen, değişen ve sonu belli olmayan anlamlandırma süreçleri olarak kurgulayan Mouffe ve Laclau, söylem süreci içindeki düzenin geçici olarak nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışır. Söylemde yer edinen bazı önemli kavramların zaman içinde tüm söylem içerisindeki değerleri ölçmeye yarayan evrensel semboller (*universal signifier*) haline geldiğini savunan Laclau ve Mouffe, geçici söylemsel hegemonyaların (*discursive hegemony*) söylem içerisindeki anlamlandırma süreçlerini kontrol eden değer sistemleri doğrultusunda şekillendirildiğini gösterir (Laclau ve Mouffe). Bu yazının da göstermeye çalıştığı gibi, yerleşik iktisadi bilgiyi bir söylem süreci olarak inceleyebilir, bu söylemin sınırlarını görmek için de, söylemsel hegemonyaları oluşturan evrensel sembolleri araştırabiliriz. Yazının yapmayı amaçladığı katkı, daha sonraki bölümlerde de açıklanacağı gibi, anaakım iktisattaki söylemsel hegemonyalardan birini ideoloji kuramına yeni bir açılım getirerek göstermek olacak. Bunu yapabilmek için de, Foucault, Mouffe ve Laclau'un *discursive regulation*, *universal signifier* ve *discursive hegemony* kavramlarına "gizli varsayım" ve gizli varsayımların iktisat söylemi sürecindeki "somutlaşması" kavramlarını ekleyecek.

---

nomist's Introduction to Foucault." *History of Political Economy* 20.4 (1988): 583-613.

Gizli varsayımlar

Bilgiyi bilimsel yapan koşullar sadece iktisatçıların açıkça uyguladığı kurallarla değil aynı zamanda, belki de daha önemli olarak, son derece doğal görünen ancak gizli kalan varsayımlarıyla ilgilidir. Örneğin, modernizm kendisini, son derece masum bir şekilde, bilimsel bilgi peşinde koşmamız hakkında bizi motive eden şu soruda gizler: Sosyal düzenin arkasındaki mantıksal öz nedir? Cevap, ne olursa olsun, soru tarafından güdümlüdür. Modernizm, biraz da, sosyal gerçekliğin belirli bir düzeni ve bu düzeninin özüne denk düşen mutlak mantıksal bir açıklaması olduğu "gizli" varsayımına dayanır; doğrunun bulunması, gerçek ve ussal arasındaki bu uyuşumun söylemsel olarak kurgulanması olarak da görülebilir. Bu gibi varsayımlar genelde açıkça konuşulmazlar; yokluğun varlığı gibi, izlerini zımni olarak ve satırlar arasında gösterirler. Dahası, iktisatçıların sadece neleri ve nasıl araştırabildiklerini değil neleri ve neden düşünemediklerini de belirleyebilirler. Karmaşık ve kültürel bir olgu olan modernizmin bu ve benzeri gizli varsayımları sonuç olarak iktisat disiplini ve söyleminin bilinçdışını, metafiziksel tavrını veya zımni ontolojisini oluşturur.

Bu sebeplerden dolayı, ideoloji sorununun çözümlemesini anaakım iktisat söylemini inceleyerek ve bu söylemde egemen olan ancak disiplinin "bilinçdışında" gizlenen varsayımların nasıl ortaya çıktığına ve bıraktıkları izlere bakarak yapabiliriz. Bir soruşsalı düşünebilmek için kullanılan kuramsal anlamlandırma araçlarının sosyal-dilsel zemin içinde üretilmesini barındıran söylem sürecini incelemek anaakım iktisatta gizlenen modernist kültürün eleştirisini derinleştirebilir, bu yazıda irdelediğimiz ideoloji sorununun ontolojik mekânını tespit edebilir. Ancak, modernizmin daha önce de bahsettiğimiz gibi öncelikle kültürel bir olgu olması ve bu yüzden iktisadi söylemi çok çeşitli, karmaşık ve üstü kapalı olarak etkilemesi bu kültürün yerini sağlamlaştırırken modernist felsefenin eleştirisini de sınırlayıp zorlaştırıyor.

Bu durumu daha genel ve soyut bir bağlamda özetlersek, bir

söylem sürecindeki kuralların ve düzenin ortaya çıkışının incelenmesi için hâlihazırda bir yöntem olmadığının göz önünde tutulması gerekir; çünkü bir düzen içerisindeki söylemsel yapılanmaların şekilsel veya içeriksel benzerlikleri olmayabilir. Yani, bir söylem içinde anlamlı ve değerli olarak neler söylenip söylenemeyeceğini belirleyebilen dilsel düzenin (yani söylemsel hegemonyanın) ortaya çıkması, söylemin yapısının basit olduğu anlamına gelmeyebilir; söylemsel düzen bu zemin üzerinde karmaşık bir şekilde dağılmış sembolik ilişkilerin bir bütünü olarak da ortaya çıkabilir. Söylemsel düzenlerin ortak ve *a priori* bir şekli veya içeriği olmadığından, bir söylemin analizini ve eleştirisini yapmak için daha önceki söylem araştırmaları yöntemlerini, örneğin Foucault, Laclau ve Mouffe'un çalışmalarını, kendimize birebir örnek alamayız.

Yerleşik iktisat söylemine de ilk ve genel olarak baktığımızda, örneğin, bugün yerleşik iktisadı oluşturan birçok farklı alt disiplinin sayısal verilerin istatistikî analizi, bilgisayar simülasyonları, laboratuar deneyleri, saha araştırmaları, varsayımlara dayalı mantıksal çıkarımlar vb. farklı yöntemsel yaklaşımları karmaşık şekillerde bir arada kullandığına şahit oluyoruz. Günümüz anaakım iktisadının farklı çalışma alanlarına ve yöntemlerine göz attığımızda karşımıza çıkan bu heterojen yapının ideoloji sorununu açıklamak için yapılmasını önerdiğim söylem analizini böylece zorlaştırdığını, imkânsızlaştırdığını hatta bu yüzden manasızlaştırdığını düşünebiliriz.

Öte yandan, anaakım iktisadi söylemi biraz daha dikkatlice ele aldığımızda bu sorunları bir ölçü kolaylaştıran yapılarla, çalışmamızı yönlendirebilecek kuramsal temellerle karşılaşabiliyoruz; kendi içinde birçok farklı çalışma alanını ve yöntemini bulundurmasına rağmen, üretilen anaakım iktisadi bilginin yoğun bir biçimde denge, verimlilik ve rasyonalite gibi neoklasik temellere dayandığını, kuramsal söylemini bu kavramlar etrafına inşa ettiğini görüyoruz. Bu gözlemden yola çıkarak yapacağımız analiz iktisattaki söylemsel düzenin ortaya çıkışını daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Bu olasılığı bir örnek ile açıklamak için, yazının son bölümü, anaakım iktisat söyle-

minde egemenliğini sürdüren rasyonel seçim teorisinin temel varsayımlarının iktisat söylemine nasıl yön verdiğine ve böylece bu söyleme nasıl düşünsel sınırlar getirebildiğine işaret ediyor; bu sınırlama sürecini ise bir tür söylemsel "somutlaşma" olarak kurguluyor.

Gizli varsayımların somutlaşması

Anaakım iktisadın matematiksel yapısına sıkça getirilen eleştirilerin aksine, iktisadi bilgi üretimindeki ideoloji sorununun analitik soyutlamaların bizi gerçekliğin tarihselliği ve sosyalliğinden uzaklaştırmasından (örneğin, rasyonel bireyin seçimlerinin matematiksel bir tercih düzeni ile temsil edilebileceği varsayımı) değil tam tersi bir süreçten kaynaklandığını düşünmek daha doğru olacaktır. Soyutlama, beraberinde getirdiği olası sorunlara rağmen, sosyal gerçeklik hakkında tutarlı düşünmek ve karmaşık sosyal ilişkilere basit mantıksal açıklamalar getirebilmek için kullanılması gereken verimli bir bilimsel yöntemdir. İdeoloji sorununa yol açan ve genelde üzerinde durulmayan asıl etken ise, soyutlama sürecinin tersi olarak düşünebileceğimiz, soyut varsayımların uygulandıkları söylemsel bağlamlarda daha somut varlıklara atıfta bulunmalarıyla ortaya çıkan "somutlaşması" süreciyle ilgilidir.

Dili mutlak doğruyu göstermektense düşünsel bir hegemonya kurmakta kullanılan bir araç olarak kurgulamanın en önemli getirisi soyut ile somutu bir ikilik olarak değil söylemsel zemin üzerinde somutluk ve soyutluk "dereceleri" değişkenlik gösterebilen bir boyutun iki uç noktası olarak görebilmektir. Yani, kuramsal söylemlerin sadece somuttan uzaklaşıp soyuta yaklaşmasını değil aynı zamanda diğer yöne doğru hareket edebildiğini ve bunun da mecazi anlamda, sembolik zeminin söylemselliği içerisinde yaptığını düşünerek bilgiyi ele almak. Diğer bir değişle, bu alternatif yaklaşım, iktisattaki ideolojinin kaynak, güç ve maddeselliğini ne "dışarıdaki gerçeklik" tarafından bayağı bir şekilde belirlenmesiyle ne de soyut içerisinde mantıksal olarak değerlendirilmesiyle bağdaştırır, bu iliş-

kiyi bilginin sosyal kullanımına yön veren söylemsel şekillerinde arar.

Soyutlamaların somutlaşması, yani, soyut kuramsal varsayımların göreceli olarak daha somut söylemlerin içinde kullanılması, daha soyut söylemlerin daha somut söylemlere sınırlar koymasına ve kendi şeklini vermesine yol açabilir. Bu süreci ideolojinin söylemsel boyutunu açıklamakta da kullanabiliriz: Önceden kurgulanmış bilginin içinde gizlenen felsefi, kültürel ve "metafiziksel" varsayımların daha somut bir bağlamda kullanılmasıyla ortaya çıkan söylemsel sınırların fark edilememesi olarak "ideoloji". Örnek olarak, seçim teorisinde kullanılan matematiksel soyutlamalarda gizlenen varsayımların somutlaşmasını, bu yapının birçok daha somut iktisadi kuram ve argümanların temeli olarak kullanılmasını alabiliriz; söylem içindeki bu somutlaşma sürecinin getirdiği zımni düzenin bilimsel bilincin dışında kalması bu sınırların yol açtığı sorunları kontrolümüz dışında bıraktığı için ideolojik olarak tanımlanabilir.

Neoklasik iktisadi temeller birçok anaakım iktisadi söylemi şekillendirmesine rağmen bu somutlaşma süreci üzerinde yeterince durulmuyor. Bu yüzden, anaakım iktisatçıların sadece üzerinde çalıştıklarına nasıl yaklaştıklarını değil çalışamadıkları konuları neden çalışamadıklarını da aydınlatabilecek olan bu somutlaşma süreci yerleşik iktisatta sadece zımni olarak şekillenmekte. Bu yazının amacı, anaakım iktisadı temelden şekillendirmesine rağmen kuramsal yapısında ve içeriğinin yorumlanmasında yer bulamayan bu somutlaşma sürecini bir miktar da olsa aydınlatmak. Bu sorun, soyutlamaların kendi içindeki doğruluklarından veya kuramsal anaakım iktisadi bilginin mantıksal yapısından ziyade bir tür iç gözlem eksikliğinden kaynaklandığı için, somutlaşma sürecinin incelenmesi, modernizmin anaakım iktisat söyleminin içinden gelecek değişimlerin önüne getirdiği engelleri nasıl aşabileceğimizi de gösterecektir. Öte yandan, bu tespitin amacı, iktisattaki "bilimsel" süreci "ideolojik" süreçten ayırabilmek olamaz; çünkü bilginin bu yazıda kullanılan anlamıyla ideolojik olması bilimsel olmadığını göstermeyeceği için böyle bir ayırım yapma imkânı da yok.

Seçim teorisinin gizli varsayımları ve bu varsayımların somutlaşması

Somutlaşma sürecinin iktisat biliminin bilincinin dışında kalmasının yol açacağı sorunlara örnek olarak anaakım iktisadın "insan doğasını" nasıl ele aldığına bakabiliriz. İktisadın modernist bilimsel kimliğinin yetersizliğini açıkça gösteren bu sorun yine Alan Greenspan'ın son zamanlarda yaptığı diğer bir açıklamada ortaya çıkıyor; iktisat biliminin ekonomik ve finansal krizleri gelecekte de öngöremeyeceğini ve önleyemeyeceğini söyleyen Greenspan, "İnsan doğası bu, birisi insan doğasını değiştirmek için bir yol bulamazsa başka krizler de göreceğiz, çünkü iki kriz arasında ortak hiç bir nokta yoktur, insan doğasından başka" derken, hem modernizmin insan doğasının bilinebilirliği varsayımını hem de mikroekonomik temellerin bu yöndeki teorilerinin geçersizliğini vurguluyor.

"İnsan doğası"nın ne olduğu hakkındaki belirsizlik anaakım iktisat içindeki çalışmaları da şekillendiriyor. Davranışsal ve deneysel iktisatçılar rasyonalite ve ben-merkezli çıkarcılık varsayımlarının geçerliliğini sorgulamakta ve neoklasik yaklaşımın bu tamamıyla mantıksal varsayımlarını psikolojik temellere oturtmaya çalışmakta. Ancak, anaakım iktisadın yeni birer parçası olarak görebileceğimiz davranışsal ve deneysel iktisatçıların çabalarına rağmen, her yerde ve her zaman geçerli olduğu varsayılan neoklasik seçim teorisi anaakım iktisadın vazgeçilemeyen kuramsal bir temeli olmaya devam ediyor. Rasyonel seçim teorisi sadece mikroekonomik teorinin yapısını değil aynı zamanda bu temel üzerine kurulmuş birçok iktisadi araştırma alanının şeklini de –oyun teorisi, mikro bazlı makroekonomi, gelişim ekonomisi, çevre ekonomisi, işgücü ekonomisi, vb.– belirlemiş bulunuyor. Davranışsal ve deneysel iktisatçıların yadsınamaz gözlemleri seçim teorisi üzerine matematiksel teoriler inşa etme yöntemini değiştirmekten ziyade bu temeli oluşturan fayda fonksiyonlarını revize etmekten öteye geçemeyecek gibi gözüküyor. Dahası, günümüz seçim teorisinin önerdiği fayda fonksiyonunun yapısı o kadar esnek ve içeriği o ka-

dar boş ki davranışsal iktisatçıların insanların o kadar da bencil olmadıkları, erdemleri ve bağlılıkları üzerine hareket ettikleri tarzındaki gözlemlerini de kolayca temsil edebilmekte. Bu nedenle "insan doğası"nın ne olduğu hakkındaki kalıplaşmış mantıksal varsayımlarımızı psikolojinin süzgecinden geçirmek ilk bakışta anaakım iktisadın bir eleştirisi olarak görülebilse bile bu eleştirinin derinliği ve ne kadar temelden olduğu tartışılmaya açık. İşte bu yüzden, anaakım iktisadın önemli bir temelini oluşturan rasyonel seçim teorisinin psikolojik gözlemler sonucunda genişletilmesiyle kendimizi sınırlamak yerine felsefi bir bakış açısıyla yola çıkan temelden eleştirilerin olası katkılarına da açık olmalıyız. Çünkü, eğer neoklasik yaklaşımın denge, rasyonalite ve matematiksel yöntem gibi temel ilkelerinin sorunlu olduğunu kabul ediyorsak, gerçek alternatiflerin neler olabileceğini ancak temelden yapılan eleştirilerin ışığında görme şansını yakalayabiliriz.

Anaakım iktisadın denge ve verimlilik gibi kavramları da içeren bu kuramsal temellerinin önemli bir bölümünü de insan davranışları hakkındaki açık ve gizli varsayımlar oluşturuyor. "İnsan doğası" hakkında yapılan bu varsayımları özellikle de öznel değer teorisinin matematikselleştirilmiş hali olan seçim teorisinde ve bu teorinin varsayımlarını kullanarak pratik bir yapı olarak iktisadın birçok alt disiplininin yerleşmiş teori ve modellerinde sıkça uygulanan fayda fonksiyonunda bulabiliriz. Seçim teorisini kısaca özetlemek gerekirse, rasyonel ve özgür *homo economicus*, kullanabileceği sayılı sayıdaki imkânların veya araçların ne gibi sonuçlar doğuracağını düşünür, bu sonuçlara göreceli olarak nasıl ve ne kadar değer biçtiğini bilir ve hareketlerini ve seçimlerini en fazla değer verdiği sonuçlara varmak ve bunu yapmak için de elindeki imkânları en verimli biçimde kullanmak üzere düzenler. Geçişlilik (*reflexivity*), dönüşlülük (*transitivity*), bütünlük (*completeness*) gibi tamamıyla mantıksal varsayımlar doğruluğunu korudukça seçim yapan kişinin tercihini matematiksel bir fonksiyonun maksimizasyonu olarak temsil edebilme mantığı üzerine kurulan bir oluşum fayda fonksiyonu; ancak bu yazının amacı fayda fonksiyonunu

kullanılabilir kılan bu açık varsayımları eleştirmek değil. Açıkça belirtilen bu varsayımların tüm insan davranışlarını mantıksal ve bireysel "seçimler" düzlemine indirmesi ve böylece insan ilişkilerini tarihsellik ve sosyallikten soyutlaması zaten bilinen bir eleştiri; dahası, bu açıkça belirtilen soyut varsayımlar kullanıldıkları daha somut söylemleri şekillendirseler de iktisat bilimi bu açık varsayımların ve somutlaşma sürecinde bıraktığı izlerin nispeten farkında olduğu için bu durum bu yazıda kullanılan "ideoloji" tanımına tam olarak uymuyor. Fayda fonksiyonunun kullanılma sürecini ideolojik yapan asıl etken, bu açık varsayımlarla birlikte somutlaşan gizli felsefi varsayımların söylemsel etkiselliğidir.

Fayda fonksiyonunun ve bu fonksiyonun maksimizasyonunun daha somut bağlamlarda kullanılması sırasında, yani yeni kuramların ve modellerin inşa edilmesi sırasında oluşan bu daha somut söylemsel zeminler, en az üç tane gizli varsayım tarafından sınırlanırlar. Bu gizli varsayımların daha önce de irdelediğim modernist kültür ve metafiziğin bir yansıması olduğunu, özellikle de modernizmin mutlakıyetçi felsefi yapısını ve şeffaf dil anlayışını yansıttığını görebiliriz:

(1) *Kıtlığın Mutlak Hâkimiyeti Gizli Varsayımı*: Fayda fonksiyonunun mantıksal yapısında araçların, seçeneklerin ve bunların sonuçlarının ne olduğunun içi tamamıyla boş bırakılır ve bu soyutluk sayesinde fayda fonksiyonu her türlü tutarlı kişisel seçimi temsil edebilir; dolayısıyla, araçlar sınırlı sayıda (kıt) oldukça, yani fırsat maliyeti muhasebesinin mantığı devam ettikçe, fayda fonksiyonunun mantığı da geçerli olacaktır. Böylece somutlaşan bu bakış açısına göre, bireyin fayda elde etme olasılıklarını kıtlığın sosyal ve tarihsel bağlamdaki öneminden bağımsız olarak tamamıyla değerlendirmesini bekleriz. Farklı iktisadi problemlerde değişen "kıtlık" seviyesi davranışlar üzerinde değişik etkiler gösterirken, fayda fonksiyonunun somutlaştığı kuramsal söylemlerde kıtlığın davranış üzerinde mutlak hâkimiyet kurduğunu görürüz. Kıtlık kavramının fayda fonksiyonundaki yeri, yani dar imkânların insanları ellerindekinden en çok değeri çıkarabilmek için en verimli şekilde kullan-

maya ittiği düşüncesi, ilk bakışta oldukça inandırıcı bir açıklama olarak göze çarpıyor. Mesela, bir savaş sırasında askerlerin ve erzakların en verimli şekilde kullanılması, bir salgın sırasında ilaçların ihtiyaca göre dağıtımı, vb. örneklerde, araçların kıtlığının insanları nasıl motive edebileceğini öngörmek kolay. Ama anaakım iktisadın temelleri sadece böyle özel halleri değil, her zaman ve her yerdeki insan davranışlarını açıklamak için kullanılmakta; fayda fonksiyonunun bu soyut temelleri de inşa ettiği teorilerde, yani bu somutlaşma sürecinde, her ne kadar neyin kıt olduğu belirtilmese de, kıtlığın varlığının mutlak etkisini bir gizli varsayım olarak taşımakta. Bu somutlaşma sürecinin sonucu olarak kıtlığın değişkenlik gösterebilen halleri ve bu hallerin insan davranış biçimleri üzerindeki farklı ve belirsiz etkileri göz ardı edilmekte. En önemlisi de neoklasik temeller üzerine inşa edilen anaakım iktisat söylemlerinin günümüzde yaşadığımız "fazlalık" ekonomilerini sadece ve sadece bir kıtlık ekonomisiymiş gibi okumak zorunda kalması ve dolayısıyla da Karl Marx'ın vurguladığı artı değer ekonomilerinin göz ardı edilmesine yol açması. Bu varsayımın söylemsel somutlaşması sonucunda modernist felsefenin mutlakıyetçi yapısı da, görüldüğü gibi, kendini göstermekte.

(2) *Tasvir Değişmezliği Gizli Varsayımı*: Amos Tversky ve Daniel Kahneman'ın adını koyduğu ve deneyleriyle reddettiği bu ikinci gizli varsayım, olası sonuçların farklı şekillerde tasvir edilmesinin seçimi yapacak kişi açısından hiçbir önem taşımayacağı ve farklılık yaratmayacağını öngörür. Fayda fonksiyonunun mantığında yatan bu varsayıma göre, tamamıyla matematiksel olarak tanımlanan rasyonel "seçmen," farklı tasvirlerin özünde aynı mantıksal sonucu temsil ettiğini görecek ve dolayısıyla da seçimini değiştirmeyecektir. Tversky ve Kahneman'ın yaptığı birçok deneyde ise, katılımcılar problemin mantığında fark yaratmayan farklı tasvirlerin farklı sonuçlara işaret ettiğine inanmış hatta bu mantıksal hata kendilerine gösterilmelerine rağmen "hatalı" seçimlerinde ısrarcı olmuşlardır. Fayda fonksiyonunun somutlaşma sürecine beraberinde getirdiği bu gizli varsayım sonucunda, dilin ve söylemin insan davranış-

ları üzerindeki etkisini anaakım iktisadın söylemsel zemininde inceleyebilmek imkânsızlaşmıştır. Bu bir ölçüde anlaşılabilir ancak sosyal bilimlerde vardığımız nokta itibariyle kabul edilemez bir tutumdur: Kabul edilemez çünkü insanların içinde bulundukları bir problematiği anlamlandırmasının ve buna bağlı amaç-araç ilişkilerini kurgulamasının sonu belirsiz söylemsel süreçler eşliğinde olduğunu göz ardı etmek artık çok güç; bu bağlamda söylemsel dilin anaakım iktisadın kullandığı matematiksel dilden oldukça farklı özellikler taşıdığını da bir kez daha görüyoruz. Öte yandan yerleşik iktisadın bu tutumu anlaşılabilir çünkü söylemsel dilin muğlak ve karmaşık etkiselliği modernizmin vaat ettiği kesin, mutlakıyetçi ve genelgeçer bilgi türünü imkânsız kılmakta.

(3) *Bireyin Çıkarlarının (Kendine) Saydamlığı Gizli Varsayımı*: Fayda fonksiyonuyla temsil edilen kişi hangi sonuçların kendisi için ne kadar yararlı olduğunu bilir ve hareketlerini de bu doğrultuda tamamıyla motive olmuş bir halde şekillendirir. Bu varsayım her ne kadar ilk bakışta akla yatkın gelse de fayda fonksiyonu üzerine kurulan teori ve modellerin ima ettiği gibi her zaman ve her yerde geçerli olan bir durum olmaktan da oldukça uzaktır: Çok basit tercih durumlarında bile, örneğin restoranda yemek seçerken, insan kendini zor ve sonucu belirsiz ikilemlerde bulabilir: "Acaba canımın isteğini mi yesem yoksa sağlığım için iyi olanı mı?" Böyle basit ikilemler ve kararsızlıklar yapısı gereği fayda fonksiyonunun kurguladığı söylemlerde yer bulamaz. Bu varsayımın somutlaşması sonucunda anaakım iktisat bireyleri kendi tercih ve değer yargılarını son derece iyi tanıyan, kendisiyle barışık ve mikro-politikadan tamamıyla bağımsız olarak ele alır.

Sonuç yerine

Anaakım iktisadın sıkça kullandığı teori ve modellere göz attığımızda gözüken söylemsel düzeni (*discursive regulation*) şekillendiren evrensel sembollerden (*universal signifier*) en önemlilerinden birinin fayda fonksiyonu olduğunu gördük; iktisadi

bilginin bu neoklasik kuramsal temel etrafında şekillenme sürecini söylemsel hegemonyanın (*discursive hegemony*) oluşması olarak tanımladık. Günümüz iktisadın en büyük ve karmaşık sorunlarından biri olarak ortaya çıkan "ideolojik bilgi" sorununu da bu süreçle bağdaştırdık: Soyut varsayımlara dayanarak kurgulanan teori üretim sürecini bir *söylemsel somutlaşma* süreci olarak incelediğimizde bu açık matematiksel varsayımlarla birlikte bazı *gizli felsefi varsayımların* da somutlaşarak iktisadi söylemi sınırlandırdığını ve bu durumun iktisat bilincinin dışında kalmasının ideolojik olduğunu savunduk. Bu gizli varsayımların somutlaşması sayesinde ortaya çıkan sınırlar bize anaakım iktisattaki gizli "metafizik" yaklaşımların modernist kültür ve bilgi felsefesinin temel varsayımlarıyla birebir bağlantılı olduğunu gösterdi. Bu felsefi varsayımların en önemlilerinden birinin gündelik ve bilimsel dilin gerçeği temsil edebilen bir tercüme aracı olarak kurgulanması olduğunu, diğerinin de bilgi kategorilerini doğru/yanlış ikiliğine indirgeyen mutlakıyetçi anlayışla ilgili olduğunu açığa çıkarmış olduk. Bu sorunlu varsayımların eleştirisi anaakım iktisadın neoklasik temellerine alternatif olabilecek kuramsal zeminin de sinyallerini vermiş oldu: Böyle bir yenilikçi yaklaşım hem söylemsel süreçlerin hem de artı değer ekonomilerinin davranışlar üzerindeki belirsiz etkiselliğini göz önünde bulundurmak durumunda. İktisat ideolojisi kuramına ve felsefenin iktisattaki yerine dair tartışmalara yeni açılımlar getirmeyi amaçlayan bu "deneme" yazısının kendi eksiklikleri de yazarın yakın gelecekte yapmayı planladığı araştırmaları şekillendirecek bir başka önemli etken; bu araştırmalar, burada kaba hatlarıyla çizilen eleştiriyi iktisadi metinler ve modeller üzerine yoğunlaşan söylemsel analizlerle geliştirecek ve bu eleştirel yaklaşımın olası kıldığı alternatif kuramsal zemin üzerinde yapılacak saha araştırmaları da amaç-araç ilişkilerinin sonu belirsiz anlamlandırma süreçlerini inceleyip, örneğin, kıtlığın etkiselliği ile artı-değerin etkiselliğini karşılaştıracaktır.

Tersinmez Zaman, Kompleksite ve İktisat

KAAN ÖĞÜT

Giriş

İktisadı felsefeyle düşünürken, felsefenin tarihsel süreç içinde geometri, astronomi, matematik ve fizik ile etkileşimlerini de göz önüne almak gerekir. 18. yüzyıldan itibaren matematik ile fizik arasında kurulan verimli birliktelik felsefenin hem sınırları hem de içeriği üzerinde belirleyici olmuştur. Bu anlamda matematiksel fizik olarak adlandırılabilecek Newton fiziği felsefe ile birlikte iktisadın da şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Newton mekaniğinde kompleksite yalnızca görünürde söz konusuydu, kompleks bir kavramı parçalarına ayırarak inceleyebilirdiniz. Bu parçaların zaman içindeki hareketleri düzenli, tersinir ve öngörülebilirdi (Heylighen vd, 2006). Doğa ve toplumdaki süreçlerin tersinmez olmalarına ve kompleks yapılar içermelerine rağmen hâkim bilim ve felsefe yaklaşımları ve doğal olarak bunlardan etkilenen anaakım iktisat bu kavramlardan uzak durmuşlardır. Bu çalışmada kompleksite kavramının neoklasik ortodoksinin şekillendirdiği anaakım iktisat çerçevesinde olmasa da iktisat tarihinde belli açılardan Marshall, Kalecki, Kaldor, Keynes, Hayek gibi iktisatçılar tarafından be-

nimsendiğini iddia edeceğiz. Günümüze geldiğimizde ise anaakım iktisadın içinde bulunduğu evrim sürecinde, kompleksite kavramını da içermeye başladığını söyleyebiliriz (Eren ve Öğüt, 2009).

Çalışmada öncelikle tersinmez zaman ve kompleksite kavramlarının doğa bilimlerinde, örneğin entropi kavramının termodinamikte ve evrim kavramının biyolojide nasıl ele alındığına değinilmekte ardından bu kavramlarının iktisattaki yansımaları ele alınmaktadır.

Kompleksite kavramı son yirmi yıldır iktisat literatüründe kendisine bir yer edinmiş durumdadır. Ancak bu alandaki çalışmaların genellikle finansal piyasalarla sınırlanmış olduğu da dikkat çekmektedir. Bununla birlikte rasyonel beklentiler hipotezinin sorgulanması ile beklentilerin oluşumundaki psikolojik faktörlerin, sınırlılıkların, karşılıklı etkileşimlerin ve evrimsel süreçlerin dikkate alınması önemli gelişmeler olarak göze çarpmaktadır. Aslında bu kavramların hemen hepsine Keynes ve Hayek gibi iktisatçılarda rastlanıyor olması iktisadın bu kavramları dışlayan neoklasik ortodoksi yüzünden çok zaman kaybettiğini de göstermektedir. Neoklasik iktisadın tahakkümü, kompleks ve tersinmez süreçlerin ancak heteredoks iktisat çerçevesinde ele alınabilmesine izin vermiştir. Bununla birlikte söz konusu kavramların doğa bilimlerinde önemli bir konuma gelmeleriyle birlikte anaakım iktisat da bir değişim sürecine girmiştir.

Doğada ve doğa bilimlerinde zamanın tersinmezliği ve kompleksite

Zamanın çift yönlü hareket ettiği korunumlu sistemlere en iyi örnek, toplam enerji ve momentumun korunduğu Newtoncu mekaniktir (Wible, 2000: 18). Newton mekaniğinin denklemleri gibi Maxwell denklemleri, Einstein'ın Genel Görelilik Kuramı, Dirac ve Schrödinger'in denklemleri de zaman okunun tersine çevrilmesiyle aynı etkinlikte değişmeden kalırlar (Penrose, 1997: 2). Bu anlamda pek çok önemli fiziksel ku-

ram ve denklemin tersinir bir zaman algısına sahip olduğu söylenebilir.[1] Bunların yanında difüzyon, kimyasal reaksiyonlar ve ısı iletimi tersinir olmayan süreçlerdir (Prigogine, Nicolis, 1989: 2).[2]

Fourier'e göre ısı akışı sıcaklık farkı ile doğru orantılıdır. Isı iletiminin sonucu, sıcaklık dağılımının homojenlik sağlanıncaya kadar eşitlenmesidir. Bu tek yönlü bir süreçtir. Clausius, dışarıdan enerji vermeden soğuk cisimden sıcak cisme ısı iletmenin mümkün olmadığını ortaya koymuştur. Fourier'in kanunu katı, sıvı ve gaz halindeki tüm maddeler için geçerli olmasının yanı sıra en az mekanik hareket kanunları kadar matematiksel kesinliğe de sahiptir (Prigogine ve Stengers, 1998: 45, 140-142; Halliday ve Resnick, 1991: 460). Böylece 19. yüzyıl termodinamiği zaman okunu yani geri dönüşlü olmayan tarihsel süreçler düşüncesini, fiziğe kazandırmıştır. Termodinamiğin kanunlarına göre evrenin toplam enerjisi değişmez ancak entropisi yükselir (Prigogine, 1996, 19). Boltzman entropiyi düzensizliğin istatistiksel bir ölçüsü olarak yorumlamıştır (Hayles, 2010). Entropi düzensiz hale olan eğilimdir ve izole bir sisteme dışarıdan enerji verilmediği sürece düzenin düzensizliğe, düzensizliğin de kaosa dönüşeceğini anlatır (Mikailov ve San, 2008: 39). Bu anlamda tersinmez süreçler ile entropinin artışı yakından ilişkilidir (Prigogine, 2003a: 18).[3] Clausius'a göre evrenin entropisi giderek artıyordu ve pozitif entropi değişiklikleri daima negatif olanları aşıyordu. Bu yasa ev-

1 Bu genel yargıyla birlikte aslında daha yakından bakıldığında, örneğin kütle çekim yasasının zaman bakımından ters çevrilebilir olmadığı görülür. Dünyanın ekseni çevresindeki hareketi gelgit sürtünmesi nedeniyle giderek yavaşlamaktadır (Feynman, 2005: 127). Örneğin sarkaç hareketi ancak sürtünme ihmal edildiğinde tersinirdir. Tersinir süreçler idealizasyonlara ihtiyaç duyarlar (Prigogine, 1996: 18).

2 Jeoloji, kozmoloji ve biyolojide de zaman tersinmezdir. Geçmiş ve gelecek farklı roller üstlenmektedir (Prigogine, 1996: 2).

3 Bu ilişkiye değinen Hawking (2010: 94), zamanın en azından üç farklı oku olduğunu bunlardan ilkinin düzensizlik ya da entropinin artış gösterdiği zaman yönü olan, termodinamik ok, ikincisinin zamanın aktığını hissettiğimiz psikolojik ok, üçüncüsünün ise evrenin sıkışmayıp genişlediği süreci ifade eden kozmolojik ok olduğunu ifade eder. Evrenin genişlemesiyle, düzensizlik birlikte hareket etmektedir.

rende her şeyin neden yaşlanıp sonunda öldüğünü açıklıyordu (Guillen, 1999: 214-15).[4]

Prigogine ve Stengers (1998: 153) homojenleşmeye ve ölüme doğru bir eğilim olarak tanımlanan zaman kavramının, biyoloji ve sosyal bilimlerde ilerleme, karmaşıklaşma ve çeşitlenme kavramlarıyla birlikte kullanıldığına dikkat çekerler. Darwin'in teorisinde seçilim geri dönüşsüz bir biyolojik evrime yol açar ve evrim kendi kendine organizasyonlarla, artan karmaşıklıkla yürür. Giderek düzensizliğe ve ölüme giden bir dünyada, giderek kompleks hale gelen canlıların oluştuğu evrim süreci arasında da bir çelişki vardır (Prigogine, Stengers, 1998: 167).

Prigogine ve Nicolis (1989: 2) doğadaki evrim, çeşitlenme ve istikrarsızlığa dikkat çekerek çoklu bir dünyada yaşadığımızı, bu dünyada deterministik süreçlerin yanı sıra stokastik (olasılıksal) süreçlerin, tersinir süreçler kadar tersinir olmayan süreçlerin de gözlemlendiğini ifade ederler. Bu aslında yeni bir bilim anlayışına açılan bir kapıdır. Nitekim Prigogine ve Nicolis (1989: 8) 1960'dan itibaren matematiksel ve fiziksel bilimlerin, doğanın betimlenmesinde yeni bir tutum aldıklarını ifade ederler. Tersinmez süreçlerin termodinamik teorisi buna örnektir. Prigogine ve Antoniou (2003b: 22) klasik bilimlerin denge ve istikrar kavramlarına vurgu yaparken bugün atomik ve moleküler fizikten akışkanlar mekaniğine, kimyaya, biyolojiye ve hatta çevre ve ekonomi gibi büyük ölçekli sistemlere kadar pek

4 Enerjinin korunumu ve ısının yayılımını bir Carnot Devresi çerçevesinde bir araya getiren Thomson doğada mekanik enerjinin bozunumuna doğru bir evrensel eğilimin varlığını iddia etmiştir. Enerji korunumlu bir dünyada tersinmez ısı yayılımı ele alındığında Carnot devresinin analizinden elde edilen sonuçlar uyarınca, ısının ancak bir miktar geri dönüşsüz artıklar pahasına harekete dönüştüğü görülür. Buna göre doğada iş yapma potansiyeline sahip ısı farkları giderek azalır ve dünya nihai bir termal denge durumuna, ısı ölümüne doğru gider. Fourier Kanunu gereği sonunda mekanik etki üretecek sıcaklık farkı kalmayacaktır (Prigogine ve Stengers, 1998: 45, 152). Klasik genel görelilik teorisine göre evrenin başlangıcı uzay zaman eğrisinde sonsuz yoğunlukta bir tekillik olmalıdır. Evrenin son derece düzenli bir halden başlayıp zaman geçtikçe düzensiz bir hal aldığı düşünülmektedir. Bütün yıldızların yakıtlarını tüketmeleriyle evren neredeyse tamamen düzensiz bir durum alacaktır (Hawking, 1989: 193).

çok bilim alanında istikrarsızlıklar, dalgalanmalar ve evrimsel eğilimlerin gözlenmekte olduğuna dikkat çekmektedirler.[5]

İzole sistemleri konu alan denge termodinamiği biyolojik hücreler gibi açık sistemleri açıklamakta yetersizdirler. Açık sistemler varlıklarını dış dünya ile etkileşim içinde olmalarına borçludurlar. Madde ve enerji akışıyla beslenirler. Prigogine ve Stengers'a (1998: 45, 157, 165) göre bir kristal izole edilebilir ancak hücreler çevreleri ile ilişkileri kesildiğinde ölürler. Denge termodinamiğin ikinci yasası, yalıtılmış tersinmez süreçlerde düzensizliğin (entropinin) sürekli arttığını iddia eder. Ancak çevresiyle etkileşen açık sistemler kompleks oluşumlara sahne olabilirler. Kompleks-kaotik dinamiklerin önemli nedenlerinden biri de başlangıç koşullarına hassas bağımlılıktır.[6] Başlangıç koşullarında ya da parametre değerlerindeki küçük bir sapma çok farklı yörüngelerin izlenmesine neden olabilir (Rosser, 1999: 173). Bu, durum Poincare'nin, üç cisim probleminde de ortaya konmuştur (Taleb, 2007: 223).[7]

Klasik mekanik, enerjinin korunduğu kapalı sistemlerde geçerlidir.[8] Dinamik süreçler fiziği ise kendiliğinden organize ola-

---

5 Prigogine ve Nicolis (1989: 8-14) fiziko-kimyasal sistemler ve ısı iletimi üzerine yaptıkları çalışmalarda kendiliğinden organize olabilen süreçler ve kompleks yapıları gözlemlemişler, şans ve determinizm kavramları arasındaki dikkat çekici işbirliğine ulaşmışlardır. Bu işbirliği Darwin'deki mutasyon (şans) ile doğal seçim (determinizm) arasındaki ilişkiyi anımsatmaktadır.

6 Poincare rastlantı ve determinizmin uzun dönemde bilinmezlikte buluştuklarını ileri sürmüştür. Gözümüzden kaçan çok küçük bir neden, görmezden gelemeyeceğimiz denli büyük bir etkiye yol açar ve biz bu etkinin rastlantısal olduğunu sanırız. Kaos olarak adlandırdığımız süreç başlangıç durumuna hassas bağlılığı bulunan bir zamansal evrimdir (Ruelle, 1996: 47, 65).

7 Güneş sisteminde yalnızca iki gezegen olsa bu gezegenlerin davranışları öngörülebilirdir. Bu iki gezegenin arasına bir kuyrukluyıldız gibi üçüncü bir cisim eklendiğinde, üçüncü cismin diğer ikisi üzerindeki etkisi zamanla patlayıcı bir hal alabilir.

8 Prigogine, klasik mekaniğin kurallarının yalnızca toplam enerji seviyesinin her zaman korunduğu kapalı sistemlerde geçerli olduğunu göstermiştir. Sisteme enerji akışına izin verilirse yani sistem denge durumundan uzaklaştırılırsa mümkün tarihsel sonuçların sayısında ve tiplerinde büyük bir artış gözlenebilecektir. Tek bir kararlılık biçimi yerine artık birarada bulunan çok sayıda çeşitli karmaşıklık biçimlerinin varlığı söz konusudur. Sistem, çatallanma denilen kritik noktalarda bir kararlı halden diğerine geçtiğinde küçük akışlar sonucun belirlenmesinde kritik rol oynayabileceklerdir. (De Landa, 2005: 10-

bilen, tersinmez, dağıtıcı süreçleri ele alır (Prigogine, 1996, 2). Disipatif (dağıtıcı) sistemlerin özelliği entropi üretimini sürekli ayakta tutmaları, kesintisiz çalışıp enerjiyi dönüştürmeleridir. Kendilerini organize edebilirler. Açık sistem bütünlüğünü koruyabilir, kendini yenileyebilir. Çevre ile madde, enerji ve enformasyon takası yapabilmenin önkoşulu dengesiz bir iç durumun korunabilmesidir (Cramer, 1998: 176-80). Moleküller madde ve enerji akışına açık olduklarında düzensizlik tersine çevrilebilir. Doğada kendi kendini örgütleme ve büyüme söz konusudur.

Kompleksite iktisat ilişkisi

Kompleksite iktisat ilişkisi dört ana başlık altında incelenecektir. Bunlardan ilki anaakım iktisadın finansal ekonomide karşılaşılan istatistiksel anomalileri aşmak için geliştirdiği yaklaşımlardır. İkincisi iktisattaki, matematiksel anlamda lineer olmayan fonksiyonel ilişkilerin varlığına dayanır ki konjonktür analizi üzerine yapılmış önemli nonlineer modeller vardır. Üçüncüsü iktisat tarihinde Keynes ve Hayek ile temsil edilen ve kompleksite düşüncesine önemli bir yer veren ancak neoklasik ortodoksi tarafından dışlanan yaklaşımlardır. Son başlık altında anaakım iktisadın en önemli varsayımlarından olan rasyonel beklenti varsayımının sorgulanması ile patika bağımlılığı ve kompleksite kavramlarının ilişkisine değinilmiştir.

İstatistik, finansal ekonomi ve ekonofizik

Kompleksite kavramının yerleşik iktisadın ilgi alanına girmesi finans üzerinden olmuştur. Yüksek frekanslı ekonomik zaman serisi verilerine ulaşılabilirliğin artması, araştırmacıların istatistiksel fizik tekniklerini hisse senedi ve döviz kurları gibi alanlarda uygulayabilmelerinin yolunu açmıştır (Stanley, 1999:

11). Çatallanma noktalarından geçerek sıçramalı gelişen sistemlerde geri dönüş yoktur. Zaman tersinmezdir. Dallanmalar içeren sistemler hem deterministik hem rastlantısal öğeler içerirler. Bu noktada karşılıklı etkileşimlerin giderek büyüyen etkileri gündeme gelmiştir.

74).[9] İstatistiksel fizik birbirleriyle ilişki içindeki çok sayıda birimi içeren fiziksel sistemleri tanımlar. Ekonofizik olarak adlandırılan bu çalışmalar finansal zaman serilerinin istatistiksel özelliklerini anlamak üzerine yoğunlaşmışlardır. Finansal piyasalar gibi ekonomik sistemler, etkileşim içindeki çok sayıda ajan içerdiklerinden fiziksel sistemlere benzerler ve kompleks, evrimleşen sistemler olarak ele alınırlar (Plerou vd, 2000: 443-456). Ekonofizik yaklaşımı, ekonomik teorinin ampirik olarak gözlemlediği Gauss tipi olmayan dağılımları açıklamadaki yetersizliği nedeniyle gündeme gelmiştir. Bu tür dağılımlar Gauss tipi normaliteden çok üs yasalarına uyma eğilimindedirler (Rosser, 2006). Finansal zaman serilerinde en çok gözlenen durum, uç değerlerin bir Gauss dağılımına oranla çok daha fazla terim içermesidir.[10]

Finansal zaman serilerinin hareketlerinin bir Brown hareketinin özelliklerini taşıdıkları genel kabul görür (Plerou vd, 2000: 443-456).[11] Brown'un fikirlerine dayanan Bachelier 1900'de rassal yürüyüş kavramını finansa uyarlamıştır (Carbone, 2007).[12] Bir tahvilin fiyatındaki değişimlerin çan eğrisi biçi-

9 Finansal piyasalar deneysel araştırmalar da kullanılabilecek nitelikte ölçek kanununa uygun çok sayıda veri sunarlar. Getirilerin dağılımı genel olarak normal dağılımın özelliği olan simetri özelliğini sağlamakla birlikte kuyruklarda bulunma olasılığı daha yüksektir (Lux, 2008).

10 Bu durum şişman kuyruk olarak adlandırılır. Büyük finansal çöküşler standart finans teorisinin öngördüğünden çok daha sık yaşanır. Finansal piyasalarda büyük fiyat değişimlerini genellikle yine büyük fiyat değişimleri izlerken, küçük fiyat değişimlerini de küçük değişimlerin izlemesi eğilimi gözlenmektedir ki bu da Gauss tipi dağılıma uymayan bir durumdur. Yine bu serilerdeki otokorelasyonlar yerleşik finans ekonomisinin öngördüğü kadar çabuk sıfıra yaklaşmazlar. Uzun bir hafızaya sahiptirler ve dalgalanmalar kalıcıdır (Rickless, 2008: 16-17).

11 Botanikçi olan Brown bir su damlası içinde yüzen bir polen taneciğinin, mikroskopla incelendiği zaman rastgele bir biçimde hareket ederek düzensiz bir şekilde sağa sola çarpıp durduğunu fark etmişti. Einstein, bu hareketin rastgele olmasına rağmen belli bir istatistik yasasına uyduğunu, polen taneciğinin Boltzman ve Maxwell'in gazlardaki ya da sıvılardaki atomların hareketlerini açıklamak için kullandıkları istatistiklere uygun hareket eden mikroskop-altı görünmeyen parçacıklarca sürekli tekmeleniyor olması halinde tam da bu şekilde hareket edeceğini göstermiştir (Gribbin, 2005: 37).

12 Brown süreçleri Einstein tarafından 1905 yılında atomların varlığını göstermek için kullanıldıktan sonra 1923'de Weiner tarafından formalize edilmiştir.

mine uyduğunu iddia eden Bachelier sayesinde Gauss'un teorik olasılık dağılım eğrisi de finans piyasalarında kullanılmaya başlamıştır (Mandelbrot, 2005: 79). Samuelson'un 1956'da opsiyon fiyatları üzerine yazdığı tezinde Bachelier'a atıfta bulunmasıyla Brown hareketi ekonomi literatürüne geri dönmüştür.[13]

Mandelbrot pamuk borsası üzerine yaptığı çalışmasında, Bachelier'ın rastgele yürüyüş modelinin varlık ya da mal piyasalarına uygulanmasından hareket ederek spekülatif piyasalardaki fiyat davranışlarını test etmeyi amaçlamış,[14] pamuk fiyatlarındaki değişim dağılımının, bir Gauss dağılımı ile aşırı değerlerin daha sıklıkla görüldüğü bir Cauchy dağılımının arasında (Levy veya Pareto olasılık dağılımı) bir yapıya sahip olduğunu bulmuştur (Mandelbrot, 2005: 66).[15] Mandelbrot (1963b) çalışmasının bir yan ürününün de Pareto'nun istatistiksel yasasına olan ilginin yeniden canlandırılması olduğunu ifade eder.[16] Elde ettiği şişman kuyruklu dağılımlar üs yasası özelliği gösteriyorlardı. Üs yasası ya da ölçek kanunu doğa veya toplumdaki kompleks sistem davranışlarının önemli bir göstergesidir (Farmer, vd., 2005).

Weiner süreci, rassal yürüyüş tipindeki şokların sürekli formda bir ifadesidir (Ferguson ve Lim, 1998).

13 Bu yasalar 1960 ve 1970'li yıllarda Fama tarafından daha etkin bir yapıya kavuşturularak "Etkin Piyasa Hipotezi" yaklaşımının temelleri atılmıştır. Sharpe ve Markowitz de Bachelier'den esinlenerek klasik finans teorisini geliştirmişlerdir. Rassal yürüyüş süreçlerine dayanan opsiyon fiyatlama teorsini geliştiren Black ve Scholes de hisse senedi riskinin ve oynaklığının çan eğrisine (Gauss dağılımı) uygun olduğunu farzeden Sharpe, Markowitz ve nihayetinde Bachelier'in izinden gitmişlerdir (Mandelbrot, 2005: 81, 100; Farmer, vd, 2005).

14 Mandelbrot Bachelier'den farklı olarak fiyatların değil, fiyatların logaritmalarının farklarını almış ve Gauss dağılımı yerine Paul Levy tarafından tanımlanmış olan istikrarlı Pareto (*stable Paretian*) olasılık dağılımını kullanmıştır (Mandelbrot, 1963a: 394-5).

15 Mantegna ve Stanley, Mandelbrot'un 1963'de ulaşabildiği günlük veriler yerine otuz yıl sonra S&P 500 endeksinin on beş saniyelik verileri ile çalıştıklarında da verilerin Bachelier ile Black-Scholes'un Gauss dağılımı yerine Mandelbrot'un Levy dağılımına uyduğunu göstermişlerdir (Stanley vd, 2000).

16 Pareto yaptığı ampirik çalışmalarda gelir düzeyini bir eksene kişi sayısını diğer eksene koyduğunda farklı veri setlerinde benzer grafiklere ulaşmıştır. Bu grafikler zenginliğin rastgele dağıldığı bir Gauss eğrisine benzemiyordu, simetrik değildi. Pareto, grafiği logaritmik olarak ölçeklendirildiğinde üs yasasına uyduğunu görmüştür (Mandelbrot, 2005: 176).

Mandelbrot pamuk fiyatları üzerine olan çalışmasında fiyat değişimi dağılımının bir günden bir aya kadar benzer formda olduğunu da göstermiştir (Stanley, vd, 2000). Mandelbrot'un fraktal geometriyi keşfi de bu noktadan hareketle olmuştur (Rosser, 2006). Pamuk piyasasındaki üs yasasının farklı zaman periyotları için yani farklı ölçeklerde ortak olduğunu görmüştür. Ona göre pamuk piyasasında ve genel olarak finansal piyasalarda fraktal yapı geçerlidir (Mandelbrot, 2005: 187). Fraktal kendi kendine benzeyen demektir ki bunun anlamı her düzeydeki ölçekte simetri varlığıdır (Gleick, 1997: 119). Fraktal geometri, kaos teorisiyle yakından bağlantılıdır ve tıpkı kaos teorisi gibi farklı düzeylerde simetrileri ölçeklendirmeyi vurgular (Hayles, 2010).

Matematik, nonlineerlik ve kaos

Diferansiyel (*differential*) veya fark (*difference*) denklemleri ile ifade edilen ekonomik dinamiklerin kompleks davranışlar göstermesinin gerekli fakat yeterli olmayan koşulu lineer olmayan yapılar içermeleridir. Lineer olmayan yapılar çoklu denge durumlarına yol açma potansiyeline sahiptirler (Rosser, 2000). Lorenz (2009) reel ekonomiyi lineer olmayan[17] bir geri bildirim sistemi olarak tanımlar. Bireyler ekonomik ortamdaki değişimlere tepki verirler.

Dinamik yani zaman kavramını içeren matematiksel modeller sürekli diferansiyel ya da kesikli fark denklemleri ile ifade edilirler. Bu denklemlerin temel özellikleri değişkenlerin kendi geçmiş değerlerine bağlı olmasıdır. Lineer diferansiyel veya fark denklemleri tek bir denge (kritik) noktasına sahip olabildiklerinden dinamik süreç, zaman içinde ya bu dengeye yakınsar ya da bu dengeden ıraksar. Modelin tek değişkenli olması durumunda eğer zamansal ilişki en azından iki dönemi içeriyorsa veya model en azından iki değişken içeren, eşzamanlı bir

17 Bununla birlikte lineer olmayan dinamik sistemlerin kimi zaman çözülmelerinin mümkün olmamasının da etkisi ile analiz teknikleri lineer modeller kadar gelişmiş değillerdir (Lorenz 1997).

denklem sistemi olarak ifade edilebiliyorsa bu yakınsama veya ıraksama süreci dalgalanmalar içerebilir. Frisch, Lundberg ve Samuelson'un 1930'lardaki çalışmalarında kullandıkları diferansiyel, fark ya da bu ikisinin bir karışımını içeren denklemler, parametre değerlerine bağlı olarak salınımlar da yapabilen deterministik zaman patikaları üretiyorlardı. (Baumol ve Benhabib, 1989). Zaman ve belirsizlik kavramlarının analizine izin verdikleri için pek çok iktisatçı konjonktür dalgalanmalarını bu şekilde modellemişlerdir. Bu tür modellerin en çok bilinen örnekleri arasında Keynes iktisadının hâkim olduğu dönemde konjonktür dalgalanmaları modellerinin merkezine oturmuş olan çarpan-hızlandıran modelleri yer alır. Samuelson[18] ve Metzler'in modelleri Keynesyen makro ekonominin anahtar özelliklerini sergilemişlerdir. Bu modellerde yatırım ve tüketim, dalgalanmaları yaratan temel faktörlerdir (Hilinger, 2005). Kalecki'nin (1935) teorisinde belirsizlik, gerçek zamanla çalışmanın doğal bir sonucudur. Zamanın tek yönlü akışı ve geleceğin öngörülemez, hesaplanamaz olması konusunda Keynes ile paralellik söz konusudur. Modelinde yer verdiği yatırım kararı ile sermaye malları üretimi arasında yaşanan zaman gecikmesi[19] dalgalanmalara neden olur (Besomi, 2005).

Denklemlerin lineer olmaması, yani değişkenler arasındaki ilişkilerin lineer olmayan yapıları da içermesi durumunda kritik noktaların sayısı artar, artık çoklu denge durumu söz konusudur. Bu kritik noktalar kararlılık açısından birbirlerinden

18 Samuelson'un modeli gelirin belirlenmesindeki dinamik süreci, hızlandıran prensibini Keynesyen çarpan kavramı ile birlikte kullanarak keşfetmeyi amaçlamıştır. Bu hızlandıran-çarpan etkileşimi içsel olarak çevrimsel dalgalanmalar yaratma kapasitesine sahipti (Chiang, 1984). Yatırımların dönemler arasındaki tüketim artışına bağlı olması bu ilişkiyi sağlıyordu (Samuelson, 1939). Samuelson'un modelinde belirsizliğe vurgu yapılmamakla birlikte, zamanın analize dahil edilmesi, dalgalanmalara izin veren bir yapıya neden oluyordu. Shackle'ın üzerinde durduğu, Keynes'in marjinal tüketim eğiliminin ve dolayısıyla çarpanın değerinin süreç boyunca değişkenlik gösterdiği yolundaki vurgusu ise modelde yer almıyordu (Shackle, 1958: 78-80).

19 Kalecki'nin dinamik modelinde yeni sermaye donanımı için karar verildikten sonra bu sermaye mallarının teslimatına kadar bir zaman geçtiği varsayılır. Kalecki'nin ilk modeli bir fark-diferansiyel denklem karışımı şeklinde ifade edilmiştir (Allen, 1965).

farklı özellikler gösterebilirler. Sistemin bu kritik (denge) noktaları civarında nasıl davrandığı önemlidir.[20] Çoklu dengenin varlığı sistemin farklı bölgelerde farklı özellikler göstermesine dahası başlangıç noktasına bağımlılığa yol açabilir. Sistemin zaman içinde hangi denge noktasına yakınsayacağı veya ne yönde ıraksayacağı hangi noktadan yola çıkıldığına bağlıdır.[21] Lineer olmayan sistemlerden kompleks-kaotik yapılara geçişte ilk durak limit döngülerdir.[22]

Lineer olmayan dinamik modeller üzerine çalışan Kaldor ve Goodwin[23] konjonktür dalgalanmalarını kapitalist ekonomik sistemin işleyişinin normal bir sonucu olarak tanımlarlar. Kompleks endojen dinamiklerin varlığı ekonominin kendi kendine istikrara kavuşmasına engeldir ve rasyonel beklentiler varsayımını da zayıflatır (Chiarella, 1992). Modelinin çar-

20 Civarındaki bütün yörüngeler kritik noktaya yaklaşıyorlarsa bir kuyu, uzaklaşıyorsa bir kaynak olarak isimlendirilir. Bu iki durumun dışında kritik noktaya yaklaşım sadece belirli doğrultudaki yörüngeler için söz konusu ise bir eyer noktası, yörüngeler kritik noktaya ulaşmadan onun etrafında kapalı yollar izliyorlarsa merkez noktasıdır. Bu kuyu veya kaynak noktaları karakteristik denklemin köklerine, modelin öz değerlerine bağlı olarak yörüngelerin spiraller çizerek hareket etmelerine de neden olabilirler.

21 Denge (kritik) noktasının karakterinin belirlenmesine Taylor açılımı kullanılarak fonksiyonların kritik noktalar civarında lineerleştirilmesiyle devam edilir. Dolayısı ile lineer olmayan durumlarda bile yaklaşık analizler yapabilmek için lineerleştirmeye başvurulur. Kimi özel durumlar hariç lineer olmayan bir sistemin bir kritik nokta civarında nitel davranışının onun lineerleştirilmişinin incelenmesi ile belirlenebileceği görülür (Edwards ve Penney, 2006: 366-390).

22 Sadece lineer olmayan sistemlerde ortaya çıkabilen limit çevrim, izole bir kapalı integral eğridir. Civarında bulunan yörüngeler limit çevrime doğru ya da ondan uzaklaşacak şekilde bir spiral hareketi yaparlar. Poincare-Bendixson Teoremi uyarınca bu yörünge denge noktası içermemektedir. Limit çevrimlerin en yaygın örnekleri Kaldor'un konjonktür dalgalanmaları modelleri ile Goodwin'in Lotka ve Volterra'nın av-avcı modellerinden emek-sermaye çelişkisine uyarladığı konjonktür modellerdir (Gabisch, Lorenz, 1989).

23 Kaldor ve Goodwin'in çalışmaları iktisattaki lineer olmayan dinamik sistemlerin en bilinen örnekleridir. Lineer olmayan yatırım fonksiyonlarına yer veren, çarpan-hızlandıran tipindeki bu konjonktür dalgalanmaları modelleri (Prokhorov, 2001) zaman için kaos ve katastrof teorilerine de uyarlanarak yeniden ele alınmışlardır (Gabisch, Lorenz, 1989: 209). Bu tür teorik çalışmaların varlığı ile birlikte iktisat literatürü daha çok finansal ve makro ekonomik zaman serilerindeki kaotik veya daha genel olarak lineer olmayan yapıları belirleyen, rejim değişimlerini saptayan istatistiksel ve ekonometrik modelleri içeren çalışmalara yer vermektedir (LeBaron, 1994).

pan ve yatırım talebi fonksiyonlarının birleştirilmesinden oluştuğunu vurgulayan Kaldor, amacının bu iki gücün bir araya getirilmesinin hangi varsayımlar çerçevesinde kaçınılmaz bir şekilde dalgalanmalara yol açacağını göstermek olduğunu söyler (Kaldor, 1940).[24] Goodwin modelinin makrodinamikleri de ekonomideki ısrarcı salınımların analizi için yararlı bir mekanizmadır (Manfredi, Fanti, 2003). Goodwin'in modelinde yatırım fonksiyonun lineer olmaması iki limit değer arasında salınıma yol açmaktadır. Lineer olmayan hızlandıranın varlığı modelin limit çevrim içermesine neden olmaktadır (Puu, 1997).

Kompleks sistemlerde, kaos oluşumlarını ele alırken önemli bir kavram da çatallanmalardır. Çatallanma, sistemi ifade eden denklemdeki (diferansiyel ya da fark) bir parametre değerinin değişiminin sistemin davranışı üzerinde yarattığı etkileri ifade eder. Bazı sistemlerin davranış şekli belirli parametre değerlerine bağlı olarak önemli ölçüde değişir. Bu parametre değerine sistemin çatallanma değeri denir (Shone, 2002: 290). Burada dikkat edilmesi gereken nokta başlangıçtaki denklemin deterministik özellikler taşımasıdır. Determinist sistemlerin kaos özelliği gösterebilmeleri söz konusudur. Deterministik kompleksitenin en bilinen örneği basit bir lojistik popülasyon büyüme modelidir.[25] Çatallanma teorisi sistemin niteliksel davranı-

24 Öncelikle reel gelirin artan fonksiyonları olarak tanımladığı lineer yatırım ve tasarruf fonksiyonlarının kesişimlerinden elde edilen denge noktasının hangi durumda kararlı hangi durumda kararsız olduğunu inceleyen Kaldor, ikinci olarak bu iki fonksiyonu da lineer olmayan yapıda tekrar tanımlamıştır (Gabisch, Lorenz, 1989; Lorenz, 1997). Yatırım ve tasarrufun gelirin ve sermaye stoğunun lineer olmayan birer fonksiyonu olması Keynesyen ruha da uygundur (Gandolfo, 1997). Keynes'in düşük gelir seviyesinde tüketim eğiliminin daha güçlü olduğu yönündeki vurgusu lineer olmayan fonksiyonlarla ifade edilebilmiştir. Tasarruf eğilimlerinin farklı gelir seviyelerine sahip sınıflar için faklı olması Kaldor'un tasarruf fonksiyonu ile ifadesini bulur (Kaldor, 1940).

25 Parametre belli değerler (1 ile 3) arasında kaldığı sürece popülasyon, başlangıçtaki değerine bağlı olmaksızın zaman içinde tek bir çekici (*attractor*) değere yakınsar. Ayrıca yine parametreye bağlı olarak popülasyonun yok olduğu (eğer 1'den küçükse) ve sonsuza gittiği (eğer 4'den büyükse) iki uç durumda söz konusudur ancak bu uç durumlar analizin temel niteliğini değiştirmezler. Parametre farklı bir aralık içinde (3 ile 4 arasında) değer almaya başladığında ise sistem iki veya daha fazla çekici nokta arasında salınmaya başlar. Sistemin bir çekiciden diğerine sıçramaları çatallanma olarak tanımlanan durum-

şının değiştiği noktaların incelenmesini içerir. Bu tür sistemlerde denge noktalarının istikrar koşulları da parametre değerlerine bağlıdır. Parametrenin farklı değerleri için sistem en az iki farklı periyodik döngüyü izleyecektir. Ancak belirli bir parametre değeri aşıldığında sistem düzensiz ya da kaotik bir nitelik kazanacaktır (Shone, 2002: 286-291). Kaotik davranışlar periyodik değillerdir, herhangi bir döngüye yakınsamazlar ve başlangıç koşullarına duyarlıdırlar (Day, 1994: 28).

İktisat tarihinde kompleksite: Hayek ve Keynes

Konjonktür dalgalanmalarının içsel dinamikler sonucunda ortaya çıktığını savunan Keynes ve Hayek'in çalışmaları, günümüzde kompleks sistemlerin anahtar kavramları olarak kabul gören pek çok yaklaşımı içermektedir. Keynes'in teorisi emek piyasasında çoklu dengeye izin vermesinin yanı sıra dengenin varlığına rağmen ekonominin çoğu zaman dengede olmayabildiği bir modeli temel alıyordu. Hayek, ekonomik sistemdeki bilginin sınırlı olmasının içsel bir durum olduğunu iddia ediyor ve kendiliğinden düzen kavramına dikkat çekiyordu. Hayek'e göre heterojen ajanlar işlemlerini çevrelerindeki sınırlı bilgiye dayanarak yapıyorlardı ve öngörüleri de tam değildi (Ormerod, 2009).

Hayek toplum ile ilgili pek çok kavramın fiziksel dünyanın kavramlarından daha kompleks olduğu üzerinde durmuştur. Bu nedenle doğa bilimlerinde istenilen hassaslıkta tahminler yapılabildiğini ancak bunun ekonomide mümkün olmadığını vurgulamıştır. Hayek, kompleks kavramların analizi için en uygun yöntemin Darwin'in evrim teorisi olduğunu ancak bunun tahmin ve kontrole dayanan bilimsel metodun ortodoks kriterine uygun bulunmadığını söyler (Hayek, 1967: 24-31). Colander (2008) Hayek'in kompleksite kavramının modern tanımına oldukça yakın olduğunu ve ekonomi ile ilişkisini doğru bir

dur. Öyle bir değer vardır ki (3,8), parametre bu değere yaklaştığında popülasyon tamamen rastgele, kaotik bir şekilde hareket etmeye başlar. Artık çekiciler belirlenememektedir (Manson, 2001).

şekilde kurduğunu iddia eder. Hayek'in "kendiliğinden düzen" teorisinin, kompleksite yaklaşımının öncüsü olduğu da yaygın bir görüştür. İnsanlar arası etkileşimlerin anlaşılması evrim ve kendiliğinden düzen kavramları yoluyla gerçekleşir. Keynes'e benzer şekilde Hayek'te de ekonomi her zaman dengede olmak durumunda değildir (Kilpatrick, 2001; Gaus, 2009). Popper (1998: 124), Newton mekaniğine dayanan Laplace determinizminin kompleks yapıdaki evrenin anlaşılmasında uygun bir yaklaşım olmadığını söylerken buna ilk işaret edenin Hayek olduğunu vurgular.

Hayek'in iktisat ile evrim teorisi arasında kurduğu ilişkiye benzer bir ilişkiyi Roegen fiziğin evrimsel teorisi olan termodinamik ile iktisat arasında kurar. Roegen (1967: 68) entropinin evrimsel bir kanun olduğunu ve zaman oku tarafından tanımlanabileceğini ifade eder. Clausius da Yunanca'da evrim anlamına gelen entropi[26] kelimesini bu yüzden seçmiştir. Roegen (1967: 83-84) "evrim mekaniğe karşı" başlığı altında tersinmez ve değiştirilemez süreçleri ele alır. Yaşayan hücreler ve organizmaların biyolojik süreçleri için kullanılan evrim kavramı Marshall gibi iktisatçılar tarafından ekonomi ile de ilişkilendirilmiştir (Roegen, 1971: 281). Roegen'e (1971: 11) göre Marshall ekonominin mekanikten çok biyoloji ile benzerlik içerdiğini sezmişti. Onun tersinmezliğe yaptığı vurguysa ne yazık ki iktisat kanunlarında dikkate alınmamıştır.

Koukovistas (2004) ekonomideki süreçlerin çoğunun tersinmez karakterde olduğunu, ekonominin kendi kendisini organize eden bir sistem olarak tanımlamanın yanı sıra diğer sosyal sistemler gibi ekonomik sistemin de bildiğimiz dünyadaki bi-

26 Mekanik işe dönüştürülebilen serbest enerjinin bir bölümü kendiliğinden durgun yani mekanik işe dönüştürülemeyen enerji durumuna geçerek israf edilmiş olur. Bütün enerji bu durgun forma dönüştüğünde ısı ölümü denilen durum gerçekleşecektir. Entropi bu durgun enerjinin mutlak sıcaklığa oranıdır (Roegen, 1967: 67-68). Evrendeki toplam enerjinin sabit olduğundan hareket ederek işe dönüştürülmek üzere yararlanılabilen serbest enerjinin, entropi artışı ile birlikte gittikçe azaldığını ve biyolojik hayatın düşük entropi ile beslendiğini iddia eden Roegen ekonomik değer kavramı ile entropi arasında ilişki kurar (Roegen, 1971: 276). Roegen'e göre (1971: 277) ekonomik süreçler düşük entropiden yüksek entropiye doğru sürekli bir dönüşümdür.

yolojik sistemlerden daha kompleks olduğunu iddia eder. Belki de bu noktada ekonominin psikoloji ve sosyoloji gibi sosyal disiplinlerle ilişkilerine girmek gerekmektedir. Ekonomik süreçlerde son derece önemli bir rol oynayan beklentilerin oluşumunda, psikolojik faktörlerin oynadığı rol önemli bir araştırma alanıdır. Keynes beklentilerle ilgili olarak (ekonomide ortaya çıkan) kararsızlıkların, spekülasyonlar dışında insan doğasının karakteristiğinden kaynaklanan nedenleri de olduğunu, pozitif eylemlerimizin büyük bir oranının matematiksel beklentilerden çok kendiliğinden (spontane) bir iyimserliğe bağlı olduğunu, bu noktada karar alırken "hayvani içgüdülerinin" devreye girdiğini söyler (Keynes, 1936, [1964: 161]). Keynes piyasaların geleceğinin tahmin edilebilirliği konusunda da şüphelidir. Zaman gecikmesinin neden olduğu gelecek hakkındaki belirsizlik beklentileri etkiler. Ekonomik değişkenlerin gelecek değerleri ile ilgili beklentiler ise psikolojik faktörlere bağlıdır ve sübjektif bir karakterdedir. Bu şekilde beklentilerin sübjektifliği vurgulanmış olmaktadır. Bu açıdan Keynes'in Hayek'in eksik ve farklılaşmış bilginin ekonomideki bireyler tarafından sübjektif bir şekilde yorumlandığı ve iktisadi kararların bu süreçte alındığı düşüncesine yakın olduğunu söyleyebiliriz.

Banka, tüketici, firma gibi; piyasadaki karar ve hareketlerini sürekli olarak uyarlayan ve bu hareketlerinin sonuçları ile ilgili tahminlerde bulunan ajanları içeren ekonomik sistem, kompleks bir yapı olarak değerlendirilebilir. Ekonomideki ajanlar fiziktekinden farklı olarak bir stratejiye de sahiplerdir (Arthur, 1999: 1). Kompleksite kavramının ekonomi ile ilişkisini ele alan ve disiplinler arası bir yapısı olan Sante Fe Enstitüsü, 1987'de bir ekonomi çalıştayı toplamış, bu toplantıya on iktisatçı ve on fizikçi katılmıştır. Enstitüde kompleksite ile ilgili olarak elde edilen sonuçlar, Prigogine ve Nicolis'in sonuçları ile benzerdir. Ekonomi, Hayek'e benzer bir şekilde kendi kendisini organize eden, evrimci bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Enstitü, neoklasik ekonominin bütün ekonomi kavramlarını bir optimizasyon problemine indirgeyen yaklaşımından kaçınmaktadır. Yine neoklasiklerin gözde kavramları, azalan ge-

tiriler, statik denge, mükemmel rasyonalite yerine, artan getiriler, sınırlı rasyonalite, evrim ve öğrenme dinamiklerine vurgu yaparlar. Teorilerini matematiksel olarak tutarlı varsayımlara dayandırmak yerine psikolojik açıdan gerçekçi modeller kurmaya çalışırlar. Ekonomiyi Newtoncu bir makine gibi algılamaktansa onu organik, intibak yeteneğine sahip, canlı bir süreç olarak görürler (Wible, 2000: 23-25). Santa Fe Enstitüsü'nde bir araya gelen bilim adamları ekonomiyi bir "kompleks adaptif sistem" olarak ele almışlardır. Bireylerin psikolojileri, öğrenme süreçleri, değişen çevre koşullarına adaptasyon yetenekleri dinamik ekonomik modellerin ana bileşenleri arasında yer almaktadırlar. Kompleks adaptif sistemler çevrelerinden bilgi alarak işlemlerini bu bilgi doğrultusunda şekillendirirler. Bu yeni yaklaşımda tahmin ve doğrulamanın rolü ikinci derecededir (Prasch, 2000: 216-218). Kompleks adaptif sistem modellerinde bireyler içinde bulundukları çevrenin evrimine uygun olarak stratejilerini değiştirebilirler. Etkileşim durumunda bireyler diğerlerine güvenemezler ve onların davranışlarını tahmin etmek zorunda kalırlar. Bu durum öznel (sübjektif) inanışlar ve hatta öznel inanışlarla ilgili öznel inanışlar alanına girilmesine neden olur (Arthur, 1994). Arthur böylece bir anlamda aslında Hayek'in elli yıl önce ortaya koyduğu düşünceleri yeniden ele almaktadır. Hayek'e göre bilgi toplu olarak bulunmaz, tek tek bireyler arasında dağılmış eksik ve çoğunlukla çelişkili bilgi parçacıkları şeklindedir. Bilginin pek çok insan arasında dağıldığı bir sistemde sübjektif değerlendirmeler önem kazanır (Hayek, 1945). Hayek, iktisat-bilgi ilişkisini irdelediği makalesinde her bir bireyin planlarının, diğer bireylerin yapmayı planladıkları eylemler ile ilişkili beklentilere dayanması gerektiğini vurgular (Hayek, 1937). Öte yandan Arthur'un hisse senedi fiyatlarını tahmin etmek için kurduğu ve fiyatların, bireylerin gelecekteki fiyat ve kâr paylarına ait beklentileri tarafından şekillendiği ve de bireylerin fiyat beklentilerinin de diğer tüm bireylerin beklentileri tarafından belirlendiği model de Keynes'ten esinlenmiştir. Keynes hisse senedi değerinin, değerin ne olabileceğine dair ortalama görüşe bağlı olduğunu or-

taya koymuştu (Arthur, 1995). Keynes hisse senedi piyasaları ile bir güzellik yarışması arasında kurduğu benzerlik ile bu ilişkiye 1936'da dikkat çekmişti. Prasch (2000) kompleks ekonomilerde devletin yaratacağı kurumlarla bireylerin karar süreçlerini etkinleştirebileceğini vurgular. Bu yaklaşım hem Keynes hem de genel olarak kurumcu iktisat okulları ile uyumludur.

Kompleksite, son yıllarda yerleşik iktisat içinde daha yaygın olarak karşılık bulmaktadır. Çoklu denge, dengenin kararsızlığı, dengesizlik, stokastik süreç, sınırlı rasyonellik, heterojen ajan, patika bağımlılığı gibi kavramlar, yerleşik iktisadın "olağan" kavramları haline gelmektedirler (Eren ve Öğüt, 2009).

Patika bağımlılığı ve sınırlı rasyonellik

Kompleksite ile birlikte yerleşik iktisat çerçevesinde gündeme gelen patika bağımlılığı, tersinmez zaman gibi kavramlar aslında heteredoks iktisadın iyi bir örneği olan Post-Keynesyen yaklaşımın tezleri arasındadır. Bu yaklaşıma göre, ekonomi zaman bağımlıdır ve tarihsel zaman algılamasının bir sonucu olarak belirsizlik[27] kavramına vurgu yapılmaktadır. Gelecek bilinebilir değildir ve bu yüzden ajanlar gelecek için olasılık dağılımlarını önceden hesaplayamazlar. Belirsiz bir ortamdaki karar alıcılar seçimleri ile bu seçimlerin sonuçlarını alacakları zaman içerisinde öngörülemez değişikliklerin meydana çıkabileceğine inanırlar. Karar vericiler, karar verme anında gelecekle ilgili güvenilir bilgiye sahip olmadıklarına inanırlar (Davidson, 1994: 89). Bunun nedeni, geçmişe ait olasılık dağılımları var olsa bile bunların, durağan yani ergodik[28] olmaması, zaman bağımlı olmalarıdır. Dolayısıyla bir dönem için geçerli bir ola-

---

27 Belirsizliğin olduğu ortamda girişimciler hayvani içgüdülerini izlemek durumunda kalırlar. Davidson Knight'ın risk-belirsizlik ayrımına vurgu yaparak ekonomide karar almanın risk değil belirsizlik koşulları altında gerçekleştiğini söyler (Davidson, 1978: 10).

28 Drakopoulos (1994) ergodik dünyayı klasik fizik ile ilişkilendiriken ergodik olmayan zaman kavrayışının modern fizik tarafından desteklenen yeni metodolojik paradigmaya yakın olduğunu ifade eder. Bu yeni metodolojik çerçevede belirsizlik indirgenebilir değildir.

sılık dağılımı söz konusu olsa dahi bu dağılım zamanla değişecektir. (Arestis, 1996).

1980'lerde yerleşik iktisadı temsil eden mikro temelli "Yeni Klasik" modeller, rasyonel beklentilere sahip homojen ajanları temel almışlardır. Bu dönemde etkin piyasa hipotezi akademik çevrelerde hâkim konumuna ulaşmıştır. Lucas aktif fiyatlarının rasyonel beklentiler kullanılarak öngörülebileceğini iddia etmiştir. Ancak hisse senedi piyasalarında yaşanan dalgalanmaların etkin piyasa modellerinin öngördüğünden yüksek[29] olması bu modellerin tutarlılığının sorgulanmasına neden olmuştur. Bu noktada rasyonel beklentiler hipotezinin sorgulanması gündeme gelmiştir. Aslında sınırlı rasyonellik fikri Simon tarafından daha 1957'de gündeme getirilmiştir. Sınırlı rasyonalite, karar vericinin olası alternatifler için araştırma yapması gerektiğini, kararlarının sonuçlarına ilişkin yetersiz ve eksik bilgi sahibi olduğunu ve tatmin edici olacağı umulan eylemleri tercih ettiğini varsaymaktadır. Karar verici neoklasiklerin iddia ettiği gibi optimizasyon davranışını değil tatmin davranışını yeğlemektedir (Yılmaz, 2009: 149-150). Simon (1991) bireylerin kompleks çevre koşullarına optimal hatta yeterli adaptasyon yeteneklerinin sınırlı olduğuna dikkat çeker. Bireylerin karar alma sürecinde hesaplama yapma yetenekleri de sınırlıdır (Ven, 2003). Karar alıcıları kimi algısal sınırlamalara tabidirler (Jones, 1999).

Kompleksite ve sınırlı rasyonellik kavramları birbirleri ile sıkı ilişki içindedir (Rosser, 2008: 3). Sargent kompleksitenin rasyonel beklentilerden, sınırlı rasyonelliğe bir geçişe neden olduğuna dikkat çeker (Rosser, 1999: 171). Karar verme probleminin kompleks yapısından kaynaklanan araştırma maliyetleri rasyonelliği sınırlamış olur (Diasakos, 2007). Teori aynı zamanda karar verme işleminin öğrenme süreçlerine duyarlı olduğunu da iddia eder (Simon, 1986). Sınırlı rasyonellik öğren-

29 Mandelbrot (2005) standart finans teorisine göre örneğin piyasaların Temmuz 2002'deki yedi iş gününde üç keskin düşüş yaşamasının olasılığı dört trilyonda bir olduğunu söyler. 19 Ekim 1987'de endeks % 29,2 gerilemişti. Teoriye göre böyle bir düşüşün gerçekleşme olasılığı 10^{50}'de birden daha azdı.

me olanakları ile birlikte insan davranışının evrimine de izin vermelidir (Sahakyan, 2003). Nitekim Sargent'in sınırlı rasyonellik yaklaşımında da bireyler zaman içinde yeni bilgilere eriştikçe gelecekle ilgili tahminlerini yeniden gözden geçirirler ve sistematik tahmin hatalarını elimine edecek şekilde değiştirirler (Sargent, 1993).[30]

Dequech (2001) Keynes'teki rasyonellik kavramının Simon'ın sınırlı rasyonellik kavramına yakın olduğunu ifade eder. Bu anlamda ergodik olmayan, tersinmez zaman, belirsizlik ve sınırlı rasyonellik gibi kompleksite terimlerinin yerleşik iktisadın dışında kalan okullarda sıkça kullanıldığını söyleyebiliriz.

Sonuç

Santa Fe Enstitüsü'nün geliştirdiği evrimci ekonomik yaklaşım, kurumsalcı, Post-Keynesyen, Avusturya ve hatta Marksist düşünce okullarındaki piyasa süreçlerinin karmaşıklığını vurgulayan iktisatçılar açısından önemlidir (Prasch, 2000). Dahası, ekonomiyi klasik fiziğin kesinliğinden uzak tuttukları için yerleşik iktisat içinde hak ettikleri yeri alamayan ya da ancak fikirleri budanarak kendilerine yer bulabilen Keynes, Hayek, Mandelbrot ve Shackle (Taleb, 2007: 233) gibi düşünürlerin tezlerinin bugün kompleksite kavramlarıyla birlikte yeniden tartışılıyor olması da iktisadın geleceği ile ilgili olumlu bir bekleyiş içinde olmayı haklı kılmaktadır.

Kompleksite yaklaşımı doğa bilimleri ile iktisat arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasına da bir kapı açmış, iktisadı matematiksel formalizmin kısıtlarından kurtararak, fiziğin yanı sıra kimya ve özellikle biyoloji ile de etkileşim içine girmesine olanak sağlamıştır. Bu anlamda kompleksite anaakım iktisadın içinde bulunduğu değişim sürecinde önemli bir rol oynamaktadır.

---

30 Bununla birlikte Sargent neoklasik teoriyi benimser ve öğrenme kavramı ile ekonomideki sıradan ajanlarla, ekonometriciler arasında gözlenen rahatsız edici asimetriyi gidermeye çalışırken, Simon neoklasik teoriyi dışlayan bir tutum içerisindedir (Sent, 1997).

III.

İktisatçı Düşünürler

Friedrich A. Hayek'in Descartes'ı Okuması

RAGIP EGE

Friedrich A. Hayek'in gözünde René Descartes, gerçek (*true*) bireyciliğin, gerçek liberalizmin karşıtı akımın kaynağında yer alan en "tehlikeli" düşünürdür. Descartes'ın öğretisi, özgür toplumun savunucuları İskoç Aydınlanması düşünürlerinin amansız düşmanı konumunda gelişen "toplum sözleşmesi" geleneğinin tohumlarını içinde taşır, dolayısıyla ileriki yüzyıllarda insanlığı en büyük felâketlere sürükleyecek totaliter sistemlerin dayandığı kavramların üretimine zemin hazırlar.

İncelememizin birinci bölümünde, Hayek'in Descartes'ı sabırla okumadığını, bu yüzden de Descartes'a yönelttiği eleştirileri Descartes'ın daha baştan yanıtladığının farkına varmadığını göstermeğe çalışacağız. İkinci bölümde, Descartesçı şüphenin, Hayek'in temel tezlerinin, özellikle de "*spontaneus order*" olarak düşünülen pazar kavramının olanaklılık koşulları arasında sayılması gerektiği görüşünü geliştireceğiz. Hayek, Avrupa düşün serüveni içinde belli bir evrede oluşan Descartes uğrağına (*Moment*) tahmin edemeyeceği derecede çok şey borçludur. Dolayısıyla, kötü liberalizm/iyi liberalizm, kötü bireycilik/iyi bireycilik, kötü Fransız geleneği/iyi İskoç geleneği gibi ayırımlar, metinlere dikkatli bir şekilde eğilindiğinde, her türlü geçerliliklerini yitirir. Sorun, her şeyden önce, okuma sorunudur.

"Constructivist rationalism" ve Descartes

Law, Legislation and Liberty (1982) adlı kitabında Hayek, Descartes ve Descartes'çı gelenekle ilgili şu gözlemleri yapar:

> "Onu [Descartes] izleyenlerin gözünde, sadece geleneğe dayalı olup, akıl temelinde kesinlikle ispat edilemeyecek bir şey akıldışı boşinandan (*irrational superstition*) başka bir şey değildir. Bu akla dayalı yaklaşım (*rationalist approach*), yolun sonunda, ilkel zamanlara özgü (*earlier*), insanbiçimli (*anthropomorphic*) düşünce tarzlarına sürükleniyor (*relapse*). [Descartes ya da Descartesçı gelenek] tüm kültürel kurumların kaynağında bir icat (*invention*), bir niyet, bir maksat (*design*) görme eğilimini yeniden canlandırıyor (*renewed propensity*). Her türlü ahlak (*morals*), din, yasa (*law*), dil, yazı, para, pazar, her şey, bir kişinin, bilinciyle (*deliberately*) kurduğu gerçeklikler biçiminde algılanıyor; ya da, en azından, bu kurumların içerdikleri tutarlılığın, mükemmelliğin (*perfection*) ancak bu tür bir niyete bağlı olabileceği inancına bağlanılıyor. Bu tür, niyete (maksata) dayalı (*intentionalist*) ya da pragmatik bir tarihsel açıklama (*account of history*), en yetkin ifadesini, toplumun bir toplum sözleşmesi (*social contract*) sonucu oluştuğu görüşünde buluyor; önce Hobbes'ta, sonra Rousseau'da, ki bu sonuncu da, bir çok açıdan, Descartes'ın dolaysız izleyicilerinden (taraftarlarından, *follower*) biridir" (Hayek 1982, cilt 1: 10).

Hayek'e göre, Descartes'tan başlayarak, Hobbes, Rousseau, Bentham boyunca (bu listeye, zorlayarak da olsa, Hegel, Saint-Simon ve Saint-Simoncular, Proudhon, Marx, sosyalist akımların tümü, yani şu ya da bu biçimde, devrim düşüncesini derinleştirmeye çalışan tüm düşünürler ve girişimler, aynı zamanda ulusalcı akımlar da eklenebilir Hayek'in gözünde) gelişen bir gelenek, toplumun, her şeyi bilen, her şeye hâkim, her şeyi akıl temelinde düzenleyip programlama gücünü taşıyan bir bilincin ürünü olduğunu kabul eder. Hayek'in, *The Road of Serfdom* (1944) ("Kölelik Yolu") adlı yapıtından başlayarak durmamacasına eleştirdiği, kesin bir kararlılıkla savaşılması gere-

ken baş düşman olarak gördüğü dünya görüşü bu inanç temelinde yeşerir. Hayek bu görüşü, "kurucu akılcılık", *constructivist rationalism* terimiyle tanımlar. Kurucu akılcılık, *tabula rasa* anlamında *sil baştan* tutkusunu taşır; toplumda bozukluk, eşitsizlik, adaletsizlik, sömürü gibi olumsuz olgular varsa eğer, bu olumsuzlukların nedenini ya başta, toplumu tasarlayan bilincin hatasında, ya da başlangıçta tasarlanan mükemmel toplum modelinden zamanla uzaklaşılmış olmasında yattığını düşünür. İki durumda da yapılması gereken şey, toplumu yeniden, akıl temeli üzerinde inşa etmektir. Şu ya da bu tikel bozukluğu gidermeğe çalışmak boş çabadır; burada düzelttiğimizi sandığımız bozukluk ötede yeniden belirecektir. Kökten bir müdahale olmadan, akılın isterleri doğrultusunda toplumun tümünü yeniden biçimlendiremediğimiz sürece toplumu olumsuzluktan, yabancılaşmaktan kurtaramayız. En büyük düşman işte bu köktenciliktir, Hayek'in gözünde. Tüm baskıcı rejimlerin, totalitarizmlerin kaynağında bu köktencilik yatar. Onarmayla yetinmeyen, kurmak için zorunlu olarak yıkmak gerektiğine inanmış bilinçten arınmamız gerekir. Gerçek özgürlük bu arınmaya bağlıdır. *Constructivist rationalism*'in yöneldiği amaç budur: var olana, gelenek içinde yerleşip kurumsallaşmış olana özgün bir değer tanınmadığı için, var olanın akılla temellenmediği, hesaplayan ve programlayan bir bilincin tasarımı içinde yer almadığına inanıldığı için var olanı ortadan kaldırıp yeni bir tasarım içinde toplumu yeniden inşa etmek.

Bu tür bir dünya görüşü, Hayek'e göre, yukarıdaki alıntıda sözünü ettiği insanbiçimli (*anthropomorphic*) bir inançtan kaynaklanır. "İnsanbiçimlilik" kavramından anlaşılması gereken, doğada ya da toplumda ortaya çıkan her türlü olgunun arkasında bir irade, bir bilinç, insan eline benzer bir etmenin bulunduğuna inanmaktır. Hayek'e göre, insanbiçimli dünya görüşü içinde devinen kişiler, her olgunun, olgunun arkasında saklı bir iradenin kararıyla ortaya çıktığına inanırlar. Dolayısıyla Hayek, bu tür dünya görüşünü sürdüren kişilerin, çocukluktan, yani dünyada olanların babanın kararıyla vücut bulduğuna inanan safdil bilinçten çıkamadıklarını, olgunlaşamadıklarını dü-

şünür. *Anthropomorphic* yaklaşım çocukluktan çıkamamış, olgunlaşamamış öznelerin, yani "ilkel toplum" insanlarının yaklaşımıdır Hayek'in gözünde. Descarteslar, Hobbeslar, Rousseaular, Bentham'lar çocukluktan, ilkellikten kurtulamamış safdil bilinçlerdir. Hayek bu safdilliğin, özellikle, "toplum sözleşmesi" kuramında kendini gösterdiğini belirtir. Bir takım yarı vahşi yaratıkların bir gün biraraya gelip "haydi bir toplum kuralım, bu toplumu yönetecek yasaları belirleyelim" diyerek bir sözleşme imzalamış olabileceklerine inanmak için gerçekten çok safdil, çok ilkel, henüz masal dünyasının beşiğinden inip kendine gelememiş olmak gerekir. Descartes gibi, Hobbes, Rousseau, Bentham gibi güçlü yapıtlar vermiş yetkin düşünürlerin, nasıl olup da böylesine çocuk kalabildikleri, aklı başında kimsenin ciddiye almayacağı bir masala gözü kapalı nasıl kanabildikleri varsayımını Hayek'in asla soruşturmamasını anlamak gerçekten güçtür. Sözü edilen düşünürlere zekâ özürlü muamelesi yaptığının farkında değildir Hayek. Saydığımız düşünürlerin, karikatür derecesinde ayağa düşürülmüş bir toplum sözleşmesi kuramını benimsemeyecekleri açık değil midir? Bir sonucun nedenleri olarak gösterilen öğelerin o sonucu varsaydığını göremeyecek kadar zeka kıtlığı çekebileceklerini düşünmek bu düşünürlere hakarete yakın bir haksızlık yapmak değil midir? Hayek şöyle der:

> "Bilinçli hedefler doğrultusundaki etkinliklerimizi sürdürebilmemizi sağlayan bir çok toplumsal kurumun, yakından bakıldığında, göreneklerin, alışkanlıkların ürünü olduğu, asla bu hedefler göz önüne alınarak icat edilmemiş, bu tür hedeflere ulaşılması düşünülerek oluşturulmamış gerçeklikler olduğu kolaylıkla görülür. Yaşadığımız toplumda bizi çevreleyen kuralların, çoğu kez, nereden geldiğini, hangi amaçla oluşturulduğunu bilmeyiz; hatta çoğu kez bu kuralların var olduklarından bile haberimiz yoktur" (Hayek 1982, vol.1: 11-13)

Yukarıda sayılan düşünürler, özellikle de Descartes, bu gerçeği görememişlerdir, Hayek'e göre.

> "Baştan ayağa (*wholly*) yanlış (*erraneous*) bir düşünceden kurtulmamız gerekir: önce toplumun var olduğu ve daha sonra bu toplumun kendisi için yasalar ürerttiği düşüncesi. Bu yanlış düşünce *constructivist rationalism*'in kaynağında (*is basic to*) yer alır. Descartes'la Hobbes'tan başlayarak Rousseau ve Bentham'dan geçerek çağımızın pozitivist hukuk öğretilerine (*legal positism*) değin uzanan söz konusu *constructivist rationalism*, öğrencilerin, hukukla hükümet arasındaki gerçek ilişkiyi görmelerine engel olmuştur (*has blinded*)" (Hayek 1982, vol.1: 95).

Öteki düşünürleri bir yana bırakarak neden Descartes'ın, özellikle Descartes'ın, *constructivist rationalism*'in en tipik temsilcisi, bu kuramın yanılsamalarını en saf biçimde yansıtan düşünür olduğu iddiasına eğilelim. Hayek, Descartes'ın *Yöntem Üzerine Konuşma*'sının şu bölümüne gönderme yapar:

> "Çoğu zaman, ayrı ayrı ustaların elinden çıkmış, bir sürü ilişkisiz parçadan oluşmuş (*composés de plusieurs pièces*) eserler, bir tek ustanın tek başına gerçekleştirdiği eserlerde gözlemlenen mükemmellikten (*perfection*) yoksundur (...) Nitekim başlangıçta sadece birer küçük kasaba (*bourgades*) iken zamanla büyük kentler haline gelen bildiğimiz eski siteler, çoğu kez, bir mühendisin, bir ovada, kendi hayal gücünü işleterek (*à sa fantaisie*) planını çizdiği yerlerle karşılaştırıldığında son derece ölçüsüz, orantısız (*si mal compassées*) bir görünüm sergilerler; oysa, bu kentlerin yapılarını ayrı ayrı gözden geçirecek olsak, çoğu zaman, bu yapıların herbirinde, en az öbür kentlerin yapılarındaki kadar, hatta daha fazla sanat (*art*) bulabiliriz; ancak kentlerin bütününü göz önüne aldığımızda, söz konusu yapıların, burada küçük, ötede büyük sıralanışları, yolların eğri büğrü, eşitlikten yoksun konumu, bizde, bu kentleri, aklı başında kimselerin iradesinden çok (*la volonté de quelques hommes usant de raison*) tesadüfün (*la fortune*) düzenlediği izlenimini uyandırır" (Descartes 1637: 132-33)

Hayek'e göre, *sil baştan* (*tabula rasa*) tutkusuyla devinen *constructivist rationalism*'in en saf tanımı bu satırlarda dile ge-

lir. Toplumların hedef olabilecekleri en tehlikeli siyasal tutum bir tek elden çıkmayan, baştan sona akılla temellendirilmiş bir tasarım çerçevesinde oluşmayan yapıtların zorunlu olarak eksik, bozuk, yetersiz, tutarsız gerçeklikler olacağı inancını besleyen tutumdur. Bu yüzden, modern toplum, Descartesçı gelenekten kendini özellikle sakınmalıdır. Bölümün devamını okuduğumuzda, Descartes'ın *constructivist rationalism* yandaşlığı şu satırlarda daha da bir doğrulanır gibi görünür:

> "Eskiden yarı vahşi olan ve ancak yavaş yavaş uygarlaşarak, yasalarını suçların ve kavgaların doğurduğu huzursuzluğun zoruyla yapan halklar, bir topluluk halinde yaşamaya başladıkları andan itibaren sakınımlı (*prudent*) bir yasa koyucunun elinden çıkan yasalara (*constitutions*) göre hareket eden halklar kadar iyi bir yönetime sahip (*bien policés*) değildirler" (Descartes 1637: 133).

Descartes'ın bu sözleri, Hayek'in gözünde, evrimci yaklaşımın reddi anlamına gelir. Hayek'in "deneme yanılma" sürecine ne denli önem verdiği anımsanacak olursa, Descartes'ın bu tutumu karşısında, yani tutarlı ve yetkin bir sonucun ancak mükemmel bir tasarım, mükemmel bir planlama içinde elde edilebileceğine inanan tutum karşısında özellikle irkilmesinin nedeni anlaşılabilir. *Constructivist rationalism*'in en özgün niteliği evrimsel sürece şüpheyle bakmasında yatar. Evrimsel süreç, *constructivist rationalism*'in gözünde, el yordamıyla, düşe kalka, nereden gelip nereye gittiğini bilmeyen bir mantığın yönettiği bir süreçtir. Bu yüzden Hayek, toplumun tüm yasalarını ve kurumlarını akıl temeli üzerinde düzenlemek isteyen tutumun evrimsel sürece hiçbir güven duymadığını, bu tutumun baskıcı, otoriter giderek totaliter yönelimlerinin bu güvensizlikte aranması gerektiğini düşünür. Evrimsel süreç karşısında duyulan bu güvensizlik, Descartes gibi düşünürleri, toplum sözleşmesi kuramları üretmeye yöneltir. İyi yönetilen, sağlam temeller üzerine kurulmuş bir toplumun olanaklılık koşulu, alacağı kararların sonuçlarını daha baştan, tam bir açıklıkla kestirebilen, dolayısıyla yararlı kararları alma yetisine sahip bir bilincin

varlığıdır. Örneğin Descartes, İsparta'nın gücünü, "yasalarının [...] bir tek kişinin elinden çıkmış (*inventées*)" olmasında, bu yasaların "tümünün aynı amaca (*à même fin*) yönelik" olmasında saklı olduğuna inanır (Descartes 1637: 133).

Hayek'in gözünde Descartes'ın en affedilmez kanılarından kimileri de çocuklukla ilgili yargılarında yer alır. Descartes şöyle der: çocukluğumuz boyunca, uzun yıllar, duygularımız, çelişkili isteklerimiz, tutkularımızla yönetilen varlıklar konumunda kaldığımız için, "yargılarımızın, doğduğumuz günden beri salt aklımızı (*raison*) kullanma alışkanlığında olmuş olsaydık ve daima salt aklımızla yönlendirilmiş olsaydık vereceğimiz yargılar kadar saf (*purs*) ve sağlam olmasına imkân yoktur" (Descartes 1637: 134). İkinci bölümde göreceğimiz "soyut kurallar"ın edinilmesi ve özümsenmesi sürecinde çocukluk devresinin temel belirleyiciliğine inanmış bir bilincin, bu tür bir gözlem karşısında neden isyan edebileceği anlaşılır. Öykünme, taklit etme yetisinin insan aklının gelişmesinde en temel, en belirleyici rolü oynadığına inanan Hayek'in, çocuk yeterince akıllı olmadığı için hayıflanan Descartes'ı düşman bellemesi şaşılacak bir şey değildir.

Ancak, Descartes'ın metnini daha sabırla okuduğumuzda, düşünürün kendisinin, Hayek'in işaret ettiği tehlikeye karşı okuru uyardığını görürüz. Descartes, soruşturmasının devamında, bir kentte gözlemlenebilecek uyumsuzluklar yüzünden kentin tümünü yıkmaya kalkışmanın "delilik" olacağını özellikle vurgular:

> "[...] tek bir kişinin, bir devleti, temellerinden başlayarak (*dès les fondements*) tümüyle değiştirmeyi, yeniden kurma niyetiyle devleti devirerek reformdan geçirmeyi amaç edinmesi akılla bağdaşır şey (*il n'y aurait point d'apparence*) [değildir] [...] Eğer bu yazıda, bende bu tür bir deliliğin (*folie*) bulunduğu şüphesini uyandıracak en ufak bir şey (*la moindre chose*) olduğuna inansaydım, yazının yayınlanması beni son derece üzerdi (*je serais très marri de souffrir*)" (Descartes 1637: 134-35).

Bu satırlar, Descartes'ın, *constructivist rationalism*'in içerdiği tehlikenin tam anlamıyla bilincinde olduğunu gösteriyor. Sanki Descartes ileride, bir okurun, örneğin bir Hayek'in çıkıp, yazısında geliştirdiği kentlerle, mimari bütünlükle, bir toplumun iyi yönetilebilmesi için yasalarının bir elden çıkmasındaki yararla ilgili gözlemlerinin ilk anlamlarına kanarak, bu gözlemlerden toplum yönetimiyle ilgili siyasal öğretiler çıkarmaya çalışabileceği olasılığına karşı kendini savunuyor. Düşünürü en çok tedirgin eden, bu gözlemlerin, soruşturmasının içindeki asıl anlamlarını herhangi bir biçimde sorgulamadan, sakınımsızca, toplumların yeniden yapılanmasında dolaysız uygulanabilecek öneriler olarak algılanması olasılığı. Bu yüzden, gözlemlerinin bu tür kullanımı olasılığını *delilik* diye nitelendiriyor. Başka bir deyimle, Hayek'in en ağır eleştirilerini yönelttiği *constructivist rationalism*'in bir *delilik* olduğunu söylüyor Descartes. Yazdıklarını okuyup kendisinin de bu delilik içinde olabileceğinin düşünülebilmesi öylesine üzücü görünüyor ki gözüne, bu tür bir tehlikeyi önleyebilmek için incelemesini yayınlamaktan bile vaz geçebileceğini belirtiyor. Öyleyse, Descartes'ın bu uyarılarından ne anlamamız gerekir? İşte bir metni dikkat ederek okuma sorunsalı burada karşımıza çıkıyor.

Yakından baktığımızda, bu metinde Descartes'ın irdelemeye çalıştığı konu asla siyaseti, toplum düzenlemesini, yasaların isabetli olup olmadığı konusunu ilgilendirmiyor. Bir kentin yapıları arasındaki uyum izleğinin konumu örneklemesel bir konum. Mimariyle, yasamayla, çocukluk konusuyla, üzerinde düşünmeye çalıştığı soruna somut örnekler oluşturabilecek öğeler olduklarını düşündüğü için ilgileniyor Descartes. Düşünürün sorunu toplumu düzeltmek, topluma çeki düzen vermek değil; kendini düzeltebilmek, kendine çeki düzen verebilmek. Dünyayla değil kendisiyle hesaplaşıyor Descartes.

> "Benim amacım (*dessein*), hiçbir zaman, kendi düşüncelerimi düzeltmekten (*réformer*) ve tümüyle benim olan bir toprak (*fonds*) üzerinde yapı kurmaktan daha öteye geçmemiştir. Yapıtım (*mon ouvrage*) gözüme hoş göründüğü için onun bir ör-

> neğini (*modèle*) size de sunmaya karar vermekteki amacım, asla, herhangi bir kimseye onu taklit etmeyi (*imiter*) öğütlemek değildir" (Descartes, 1637: 135).

Descartes, yasa koyuculara, toplum reformcularına öğütler, bilgiler, uygulanmayı bekleyen öneriler sunmak şöyle dursun, içinde salt bireysel bir deneyi dile getirmeye çalıştığı bu metnin okurunu bile, kendisine öykünmeye yeltenmesi durumunda, çok dikkatli, sakınımlı olmaya davet ediyor. Akılın, akıl taşıyıcısı olmanın ne demek olduğunu anlayabilmek için girişti̇ği kökten şüphe serüvenine, bırakın herkesi katmak istemeyi, bu serüvene kendi rızalarıyla katılmak isteyebilecek okurlara bile, bu işe atılmadan önce iyice bir düşünmelerini öneriyor.

> "Sadece, yaşam boyu edindiğimiz ve doğru bellediğimiz kanıların (*opinions*) tümünden sıyrılmak (*se défaire*) kararı bile, herkesin izlemesi gereken bir örnek değildir" (Descartes, 1637: 135)

Descartes'a göre iki tür insanın böyle bir karardan özellikle uzak durması gerekir. Birinci tür, her şeyden şüphe etmeye başladıktan sonra, bir daha asla doğru yolu bulamayarak, kökten şüphenin dehlizlerinde kaybolma tehlikesini taşıyan kişiler. İkinci tür ise, kendilerinin tek başlarına doğrulara ulaşacak güçte olmadıklarını düşündükleri için, doğruları kendilerine başkalarının öğretmesini bekleyen kişiler.

Kısaca Descartes, *Yöntem Üzerine Konuşma*'sında asla bir öğreti, doktrin, dünya görüşü, sistem geliştirme amacını gütmüyor. Derdi bir okul, mezhep, tarikat kurup öğrenciler, müminler, yandaşlar, çıraklar edinmek değil. Başka bir deyimle, Descartes'ın yöneldiği hedef bir *ideoloji* kurma, yani bir *dünya görüşü* oluşturma hedefi değil. Kökten şüphe, tam tersine, ideolojiden kurtulma, "senin dünya görüşün oysa benimki de bu" türünden umutsuz çekişmelerin çıkmazından kurtulma kaygısıyla girişilen bir deney. Oysa Hayek'in bir metin ya da yapıt karşısında sorduğu ilk soru, yazarın kendi tarafında mı öteki tarafta mı olduğu sorusu. Kendi tarafında olduğuna inanırsa, metnin

karmaşıklığıyla, incelikleri, nüansları, ilk bakışta görülemeyen anlam katmanlarıyla ilgileniyor; örneğin, ikinci bölümde göreceğimiz gibi, bir Bernard Mandeville'in (1670-1733) metnini bu dikkatle okuyor. Ancak öteki tarafta, kötü tarafta olduğuna karar verdiği düşünürlerin metinlerini, sanki yalnızca bir ileti sunma amacıyla kaleme alınmış yazılar, yani salt bir ideolojiyi dile getirmek ve yaymak amacını güden girişimler biçiminde algılıyor. Doğallıkla her metinde her okurun ideolojik olarak görebileceği birçok öğe bulunduğu için, öteki tarafın temsilcilerinin metinleri, Hayek'in okuyuşunda, yalnızca ideolojik boyutlarıyla ele alınıyor, bu yüzden de söz konusu metinler karmaşıklıklarını, derinliklerini, iç dinamiklerini yitiriyor. Descartes *kurucu akılcılık* ideolojisinin temsilcisi olarak damgalandıktan sonra Descartes'ın, dolayısıyla metninin hesabı görülmüş oluyor. Düşünür metninde, yoğun çözümlemesel çabalarla özgün bir sorunsal oluşturmaya çalışıyormuş; yeni kavramlarla başka bir şeyler düşünme kaygısını taşıyormuş. İdeoloji arayışıyla belirlenmiş okuyuş içinde, kavram üretme kaygısı eriyip yok oluyor. Değirmen taşının yaptığı gibi, ideoloji, kavramı ezip toza çeviriyor.

Descartes ve "*spontaneus order*" olarak pazar

Bildiğimiz gibi Hayek'in en önemli kavramı *spontaneus order*, "kendiliğinden oluşan düzen" kavramıdır. Kötüler *constructivist rationalism*'i benimserken iyiler *spontaneus order*'ı benimserler. Bu "kendiliğinden" kavramını nasıl anlamamız gerekir?

Hayek, Bernard Mandeville'in çağdaş toplum üzerine düşüncelerinin, toplum anlayışımızda yeni bir çığır açan, bir dönüm noktası teşkil eden düşünceler olduğunu düşünür. Mandeville'den önce bir toplum anlayışı vardı, Mandeville'den sonra bir toplum anlayışı vardır Hayek'e göre. Öyle ki Hayek, Mandeville'i bir "fikir ustası" olarak görür. En yetkin makalelerinden biri şu başlığı taşır: "Lecture on a Master Mind. Dr. Bernard Mandeville" (1966). Hayek, Mandeville'in, önce "*The Grumbling Hive or Knaves Turn'd Honest*" (1705 "Homurdayan Ko-

van ya da Hilekârlar Nasıl Namuslu Oldu") adı altında, daha sonra, küçük değişikliklerle "*Fable of the Bees: or Private Vices, Publik Benefits*" ("Arıların Masalı: ya da Özel Fesatlar, Kamusal Erdemler") adıyla 1714 yılında tekrar yayınlanan satirik şiirinin asıl sorunsalının, görünüşe karşın, bir ahlak sorunsalı değil toplum bilimini ilgilendiren bir sorunsal olduğunu vurgular. Arıların ahlaksızlıklarının, dolandırıcılıklarının, sahtekarlıklarının, düzenbazlıklarının, ötekini kendi çıkarları ve refahları için her an feda etmeye hazır bencilliklerinin ilk adımda okurda uyandırdığı provokasyon izlenimi, gerek şiir gerekse Mandeville'in sonradan şiirine eklediği gözlemler dikkatle okunduğunda, yerini, yetkin ve dahiyane bir toplumsal soruşturmayla karşı karşıya olduğumuz izlenimine bırakır. Mandeville'in düşüncesi, "hepiniz bencil, düzenbaz olun; refah toplumunun koşulu budur" türünden hepimizin doğallıkla kınayacağı bir genel iletiye ya da ideolojiye indirgenemez. Hayek, Mandeville'in düşüncesinin, bu yüzeysel dünya görüşünden çok daha derinlerde devindiğini göstermeye çalışır (aşağıdaki bölümde Ege, 1992'den büyük ölçüde yararlanılmıştır).

Her şeyden önce Mandeville, Hayek'in gözünde, yerel düzeyle genel düzey arasındaki süreksizliği, kopukluğu en güçlü biçimde dile getiren düşünürdür. Zamanının ahlak bilimcileri, dürüst bir toplumun oluşabilmesi için dürüst bireylere gerek olduğunu iddia ederler. Oysa doğruluğu asla tartışılamaz gibi görünen bu öneriye yakından baktığımızda, sorunun son derece karmaşık olduğunu görürüz. Çünkü dürüstlük, reçetesi bir yerlerde, şu ya da bu kitapta, şu ya da bu bilginin kafasında saklı olan tek yapılı bir davranış biçimi değildir. Ayrıntılara girdiğimizde, toplum içindeki birey sayısı kadar dürüstlük anlayışıyla karşılaşırız. Dolayısıyla, "dürüst insan şöyle olmalıdır" gibi bir öneri, zorunlu olarak, belli bir öznenin dürüstlük anlayışını dile getirir. Öteki bireylerin de bu anlayışı benimsemeleri, ancak, söz konusu anlayışı barındıran öznenin iktidara gelip anlayışını tüm yurttaşlara dayatmasıyla mümkün olur. Son derece iyi, gönlü açık, sevecen duygular ve niyetlerle çıkılan yol, baskıcı, ceberut, totaliter bir rejimde son bulabilir (ni-

tekim geçtiğimiz yüzyıl, ne yazık ki, bu olguyu çok anlamalı biçimde örneklendirebilecek felâketlerle doludur). Bir tek davranış biçiminin tüm toplum düzeyinde genelleştirilmesi, toplumu daha iyiye götürmek şöyle dursun, toplumu kaskatı dondurup her türlü değişme ve ilerleme yetilerini boğabilir. Başka bir deyimle, bireylerin tümünü katıksız dürüst varlıklara çevirme iradesi, toplumun yaratı gücünü yok eder. Bu yüzden, bir toplumun kendi kendini dönüştürebilme, dolayısıyla ilerleyebilme koşulu değişik dürüstlük anlayışlarının (yani kimilerinin ahlaksızlık olarak görebileceği davranış biçimlerinin) bir arada var olabilmesine bağlıdır. Doğallıkla toplum olgusuna bu tür bir yaklaşım, Mandeville'in çağdaşlarınca en sefih ahlaksızlık olarak algılanmış, düşünür mahkemelere sürüklenmiş, kitabı yasaklanmıştır.

Yerel düzeyle genel düzey arasındaki süreksizliği en anlamlı biçimde dile getiren iktisadi olgu, bilindiği gibi, tasarruf olgusudur. Sonradan Malthus, daha sonra da Keynes'in özellikle üzerinde duracakları gibi, bireysel düzeyde bir erdem olarak görülebilecek tasarruf, ekonominin tümü göz önüne alındığında son derece olumsuz bir davranış olarak karşımıza çıkabilir. Her bireyin aşırı derecede tasarruf etmesi, genel düzeyde, "*effective demand*"ı düşürür, tüketim gücündeki bu gerilemeyi gören üretici de yatırımını azaltır. Bireysel düzeyde bir erdem olarak görülebilecek bir davranış genel düzeyde üretimi baltalayan bir faktöre dönüşebilir. Aynı şekilde, temel gereksinim malları/gerekli olmayan (*superflous*) mallar ayırımı da, yakından bakıldığında, kesin sınırı asla çizilemeyecek bir karşıtlıktır. Gerekli olanın nerede durduğu, lüks ya da fazlalığın nerede başladığı sorusuna, her birey, özel dünya görüşü doğrultusunda, çok değişik, aralarında çelişen hatta birbirlerini dışlayan yanıtlar verir. Üretimi kamçılayan da bu çeşitlilik, bu çoğulluktur. Herkesin yalnızca gerekli olanla yetinmeyi temel erdemlerden biri olarak benimsediğini düşünelim. Bu durumda, Mandeville'e göre, gerekliden *en* gerekliye doğru gerileyen bir sürece yuvarlanılır. Birey her adımda daha azla yetinebileceğini gördüğü için, sürecin sonunda, erdemli arılar gibi, bir lokma

bir hırkayla kendini bir ağaç kovuğuna atar. Mandeville'in şiirinin son iki dizesi şöyledir:

> *Bir ağaç kovuğuna atarlar kendilerini*
> *Yetinme ve dürüstlük erdemleriyle donanmış olarak*
> (They flew into hallow tree
> Blest with content and Honesty)
> (Mandeville, 1714: 407-8)

Aşırıda gözü olmayan erdemli bireyler yetiştirme kaygısıyla yola çıkılan bir süreç, toplumsal dokunun çözülüp ayrıştığı bir noktada yolunu tamamlayabilir. Toplumsal bağları daha güçlendirme amacıyla yapılan bir girişim, amaçlanılanın tam tersi bir sonuç doğurabilir.

Hayek'e göre, Mandeville, yerelle genel, bireysel davranışlarla bunların toplumsal sonuçları arasındaki süreksizliği bu şekilde gözlemleyerek devrimsel diyebileceğimiz yeni bir toplum tasarımı oluşturur. Mandeville'e göre toplum düzeni, bugüne değin bilinen iki düzen arasında, *orta konumda* yer alan bir düzendir. Eski Yunan'dan bu yana iki tür düzen düşünülegelmiştir: bir salt doğal, fiziksel düzen (bu düzen eski Yunanca "*Physei*" sözcüğüyle adlandırılabilir), bir de salt kültürel, insan elinden çıkma yapma düzen (bu düzen için de Hayek Yunanca *Taxis* sözcüğünü kullanır – bu konuda bkz. Hayek 1982, cilt 1, "Cosmos and Taxis": 35-54). Fiziksel düzen *yasalar*la yönetilir; varlıkları ve egemenlikleri asla inkâr edilemeyecek, istense de istenmese de boyun eğmek zorunda olduğumuz düzenlemelerdir doğal yasalar. *Taxis* yakasındaysa *kurallar* egemendir. Kural insanların bilinçli olarak, akıllarıyla, iradeleriyle, belli amaçlara ulaşmak için düzenleyip koydukları yasalardır. Dolayısıyla *Taxis* kuralları, belli hedefler doğrultusunda düzenlenmiş, yönettikleri bireylerin kesinkes bilincinde oldukları kurallardır. Ancak Mandeville'in tasarladığı düzen bu iki düzen arasında konumlanır, hem doğa yasasının tartışılmaz egemenliğinden hem de seçilen hedeflere göre bilinçli olarak düzenlenmiş kuralların göreli konumundan pay alır. Hayek, Mandeville'in keşfi olarak nitelediği bu düzeni, gene eski Yunandan esinlene-

rek *Kosmos* sözcüğüyle tanımlar. *Kosmos* ne salt yasaların ne de salt kuralların yönettiği bir düzendir. Her ne kadar insan elinden çıkmış olsalar da yasanın yaptırım gücünü taşıyan bu *Kosmos* kurallarına, Hayek, "soyut kurallar" adını verir. Soyut kurallar, insan etkinliği içinde vücut bulan, ancak bireylerin, bilincinde olmadan, farkına varmadan uydukları kurallardır. Bu kurallar somut hedefler gözetilerek üretilmiş düzenlemeler değildir. Nasıl oluştukları, nereden geldikleri, kimlerin elinden, hangi tarihte ortaya çıktıklarını kimse bilmez, bilme gereksinimini de duymaz.

Bu soyut kurallara verilebilecek en yetkin örnek dil kurallarıdır (bu konuda bkz. Hayek, 1952). Dil kullanımcılarının çok azı, son derece küçük bir bölümü, dilin kurallarını yani dilbilgisi kurallarını bilir. Konuşan insanların ezici bölümü konuştuklarında hangi kurallara uyduklarının bilincinde değildirler. Ancak bu kuralları bilmemeleri düzgün konuşmalarını, yani bilincinde olmadıkları kuralları kesin biçimde uygulamalarını engellemez. Tam tersine, kuralların "bilgisi" ne derece bilinçaltına yerleşmişse, konuşan bireyler, dillerini, o derece doğru, yani dilin deyimlerini yetkin biçimde kullanarak konuşurlar. Bir dilin, düzgün, dilin bünyesine, deyimsel yapısına uygun olarak konuşulması, asla dilbilgisi bilmeyi gerektirmez. Anadil dediğimiz dil, hepimizin, kurallarını daha doğuştan, ancak bilincinde olmadan öğrendiğimiz dildir. Aynı dili sonradan öğrenenler, dilbilgisini ne denli iyi öğerenirlerse öğrensinler, dilin özgün deyimleriyle kullanımını sağlamakta çok zorlanırlar. Çünkü dilbilgisinin dil kuralları konusunda ürettiği bilgi ne denli kapsamlı olursa olsun, dili çocukluğundan beri öğrenip konuşan bireylerin bilinç altında taşıdıkları dilbilgisinin erimine ulaşamaz. Bu açıklamalar, Descartes'ın, yukarıda alıntıladığımız çocuklukla ilgili gözlemlerine Hayek'in neden kesinlikle ve şiddetle karşı çıktığını anlamamıza yardım edebilir. Hayek, evrimci yaklaşımı yüzünden, çocuğun anadilini, asla "akıllı" bir biçimde, yani dilin kurallarını bilinciyle özümseyerek öğrenmediğini, çocuğun anadilini öğrenme sürecinde aklını değil, "taklit" etme, "öykünme" yetisini kullandığını düşü-

nür. Akıl bu evrimsel süreç boyunca, adım adım erişilen bir yetidir. Oysa Descartes, çocuğun daha baştan "akıllı" bir biçimde davranmamasından üzüntü duyar görünür.

"Soyut kurallar" işte dil kurallarına benzeyen, insan ürünü olmalarına karşın insanların bilincinde olmadıkları kurallardır. Hayek'in "soyut kural" kavramı, Claude Lévi-Strauss'un "kültür" kavramına çok yakındır:

> "Kültür ne doğal ne yapaydır (*artificielle*). Ne genetiğin ne de akla dayalı (*rationnel*) düşüncenin ürünüdür. Çünkü kültür bir icat sonucu (*inventées*) oluşmamış davranış kuralları, genellikle bu kurallara uyanların da hangi işlevi gördüklerini bilmediği davranış kuralları içerir [...] Hiç şüphe yok ki, biyolojik mirasımızdan (*patrimoine génétique*) edindiğimiz içgüdülere ya da aklın esiniyle (*d'inspiration rationnelle*) ürettiğimiz kurallara bakarak bilinçaltı kurallar kümesi hem çok daha kabarık hem de çok daha etkindir (*efficace*)" (Lévi-Strauss 1983: 59-60).

Bu kuralların bir biçimde yasa niteliğini de taşımalarının nedeni, insanaların, onları, farkında olmadan kullanmalarıdır. Kuralın yaptırım gücü, varlığının farkında olunmaması ölçüsünde artar. Başka bir deyimle, bu kurallar *kendiliğinden* kullanılan kurallardır. Hayek'in *spontaneus order* kavramı burada anlamını kazanır. *Spontaneus order* soyut kuralların yönettiği düzendir. Hayek'e göre, soyut kurallar, somut hedefler doğrultusunda üretilip uygulanan kurallara bakarak, eylem ve etkinlik alanını kapayan değil açan kurallardır. Şöyle ki, somut hedefler doğrultusunda oluşturulan kurallar yapılması gerekeni belirtir, dolayısıyla eylemin bu hedefe ulaşacak biçimde düzenlenmesini gerektirir. Eylem, bu hedeften başka bir hedefe yönelemez; bu yüzden, olanaklı kılınan etkinlik alanı bir tek hedefle sınırlanmış olur. Oysa soyut kurallar, yapılması değil yapılmaması gerekeni bildiren kurallardır. Kişi yapılmaması gerekenden sakındığı ölçüde etkinliğini başka hedefler, yasaklanmamış hedefler yönünde düzenleme özgürlüğünü elinde tutar. Bu açıdan, soyut kurallar, olanaklar alanını açan kurallardır.

Bir tek şeyin yapılmaması kuralla zorunlu kılınır, bunun dışında yapılması olanaklı her türlü başka şey üzerine ne olumlu ne olumsuz bir şey söylenmez. Kişi yasağın dışındaki yönelimleri benimsemekte özgürdür. Başka bir deyimle somut hedeflere yönelen kuralların yönettiği düzenler gelişmeye, değişime, ilerlemeye, evrime açık olmayan, kesin düzenlemelerle belirlenmiş hedeflere ulaşmak için herkesin aynı davranışı benimseyerek aynı eylemleri yinelemesini şart koşan düzenlerdir. Her toplumda, somut hedeflere erişme amacıyla oluşturulmuş, bireylerin tümünün bilincinde olarak uyguladıkları kuralların yönettiği düzenler, Hayek'in *organization* diye adlandırdığı kurumlar vardır. Ancak, insan toplumunun özgünlüğünü yapan, bu tür kurallara bakarak, bilinçaltındaki kural miktarının, Claude Lévi-Strasuss'un yukarıda belirttiği gibi, çok daha yüksek olmasıdır. İnsan toplumunu yöneten asıl kurallar soyut, bilinçaltındaki kurallar olduğu için, insan toplumunun düzeni kendiliğinden oluşan bir düzendir; Hayek, bu tür düzen için, *organism* terimini kullanır. *Spontaneus order*'ın özgünlüğünü yapan, bu düzeni oluşturan tüm öğelerin birbirlerine organik ilişkilerle eklemlenmesidir. Mandeville'in keşfi insan toplumunu bir *organism* olarak görmesinde yatar. Kültürel varlıklar, nereden gelip nereye gittiklerini bilmedikleri kuralları uygulayarak, evrimsel bir süreç boyunca kendi dünyalarını kurarlar. Bu dünyanın temel kurumları, kişilerin akıllarıyla öngördükleri gerçeklikler değildir. Soyut kuralları uygularken kendiliğinden oluşan kurumlardır. Amaçlanarak gerçekleştirilene bakarak amaçlanmadan gerçekleşen kurum sayısı, her toplumda, karşılaştırılamayacak derecede daha yüksektir. Hayek'e göre bu gözlem Mandeville'in yapıtında yetkin kavramını bulur; daha sonra, Hume, Ferguson, Smith gibi 18. yüzyıl İskoç düşünürlerince benimsenip çeşitli yönlerde geliştirilir. Nitekim Ferguson şöyle der:

> "Ulusların tesadüf sonucu rastladıkları kurumlar, hiç kuşkusuz, insan eyleminden (*action*) doğmuşlardır, ancak bir özel insan amacının (niyetinin, *design*) gerçekleşmesiyle ortaya

çıkmamışlardır [Mandeville bu formülü Cardinal de Retz'in (1613-1679) *Hatıraları*'ından aktardığını belirtir]. Cromwell 'bir insan nereye gittiğini bilmediği zaman en yükseklere çıkar' der; bu söz, toplumlar (*communities*) için daha da geçerlidir. Toplumlar, en büyük devrimlerini, en küçük bir değişiklik istemedikleri zamanlarda gerçekleştirmişlerdir" (Ferguson, 1767: 75).

Smith'in şu çok ünlü gözlemi de aynı sezgiyi dile getirir:

> "Bunca yararlara (*advantages*) kaynak olan bu işbölümü, onun sayesinde edinilen bolluk ve refahı (*opulence*) önceden görüp amaçlayan (*which forsees and intends*) bir insan bilgeliğinin (*human wisdom*) ürünü değildir" (Smith, 1776: 117).

Görüldüğü gibi, Mandeville'den bu yana insan toplumunu algılama ve kavrama biçimimiz temelden değişmiştir Hayek'e göre. Mandeville, insan toplumunun ne *Physei* ne *Taxis* olmadığını, bu düzenin *Kosmos* adı altında bir *spontaneus order* olarak görülmesi gerektiği gerçeğini açığa çıkarır.

Ancak bu noktada Hayek'in çözümlemeleri bizi çok çetrefil bir sorunla karş karşıya bırakır. Hayek şöyle der:

> "İnsanlar, güttükleri özel amaçlar üzerinde uyuşmadan da, birlikte, barış içinde ve birbirlerine yararlı olarak yaşayabilecekleri gerçeğinin bilincine varmalarıyla (bu gerçeği bulgulamalarıyla, *discovery*) Büyük Toplum'a adım atarlar. Zorunlu somut ereklerin yerini soyut davranış kurallarının almasıyla, barış düzenini, tek örnek amaçları güden küçük toplulukların ötesine yayabileceklerini keşfederler; çünkü bu, her bireye, öteki bireylerin yetenek ve bilgilerinden, onları hiç tanımasa, amaçları kendisininkilerden bütünüyle değişik olsa bile, yararlanabilme olanağını sağlar" (Hayek, 1982, vol. 2: 109)

Bu gözlemi nasıl anlamamız gerekir? Hayek, Mandeville'in, Ferguson'un, Smith'in izinde, her toplumun bir *spontaneus order* olarak görülmesi gerektiği gerçeğinin altını çizdikten sonra, Georges Orwell'ın hayvanlarının çiftliğinde duvara yazılı il-

kelerin en sonuncusunu anımsatan bir davranışla, kimi toplumların kimilerinden "daha" *spontaneus* olduğunu iddia ediyor. Hatta daha da ileri giderek, *spotaneus* kavramının en kesin ve güçlü anlamının Avrupa'da 18. yüzyılda ortaya çıkan ve Smith'in *Büyük Toplum* (*Great Society*) diye adlandırdığı toplum biçimine uygun düştüğünü söylüyor. Bu gözlemden şöyle bir sonuç çıkıyor: *Büyük Toplum*'a değin var olmuş toplumlar, henüz soyut kuralların varlığını keşfedemedikleri için evrimsel sürece bir türlü adım atamamış, somut hedeflerin somut kurallarla bireylere dayatıldığı durağan, yinelemesel, değişmez, iç dinamikten yoksun toplumlardır. Gerçek *spontaneus* kurumu, serbest rekabet ilkesi üzerine kurulu pazar kurumunu henüz oluşturamamışlardır. Dolayısıyla serbest rekabete dayalı pazar kurumunu oluşturmuş toplum öncesi toplumlar, denilebilirse, tam anlamıyla insan toplumları değildirler. Henüz evrimsel sürece yerleşememiş, tüm bireylerin aynı hedefler doğrultusunda aynı eylemleri yineledikleri, yalnızca yapılması gereken şeyleri düzenleyen kuralların yönettiği "kabile" türünden, *tribal* topluluklardır. Kısaca Mandeville'in insan toplumuna özgü düzen olarak tanımladığı *Kosmos* türünden gerçeklikler değildirler; *Taxis* düzeninde devinen toplumlardır. Bu noktada, yukarıda, Lévi-Stauss'la Hayek arasında kurduğumuz benzerlik ilişkisi geçerlilik sınırını bulur. Lévi Strauss, hiçbir ayırım yapmadan, her insan toplumunda, bilinçaltı kuralların belli hedefler doğrultusunda oluşturulmuş kurallara bakarak çok daha yüksek sayıda ve çok daha etkin olduğunu söyler. Var olduğu zaman ve mekân ne olursa olsun, her insan toplumu, tam anlamıyla *spontaneus order* türünden bir gerçekliktir; çünkü her insan toplumu evrimsel bir süreç boyunca oluşmuştur.

Hayek'in çözümlemelerinde gözlemlediğimiz bu tutarsızlığı bir yana bırakarak, düşünürün *Büyük Toplum*'la ilgili tezlerini göz önüne alırsak başka bir sorunla karşılaşıyoruz. Somut hedeflere yönelik kurallar yerine soyut kuralların benimsenmesi olgusu, yani *Büyük Toplum*'un ortaya çıkmasının olanaklılık koşulları üzerine düşünelim. Bireylerin, ortak hedefler yönünde değil kendi seçimleri, tercihleri, amaçları, çıkarları yönünde

hareket ederek toplumun refahına çok daha büyük katkılarda bulunacaklarını keşfedebilmeleri *ve* uygulayabilmeleri için, bir biçimde, içinde yaşadıkları toplumun hedeflerine, amaçlarına, değerlerine, ortak ilkelerine mesafe alabilmeleri gerekir. Başka bir deyimle, bireylerin, *gelenek*ten, geleneğin bireylere dayattığı davranış biçimlerinden uzaklaşmaları, geleneğin zorunluluklarından saparak kendi bildikleri gibi hareket edebilme koşullarını elde edebilmeleri gerekir. Dolayısıyla *Büyük Toplum*'un oluşabilmesi için gerekli olan süreklilik içeren evrimsel bir süreç değil, kopukluğu, kesintiyi içeren bir süreçtir. Konuya bu açıdan yaklaştığımızda Hayek'in yukarıda değindiğimiz Descartes eleştirileri, Descartes'ın, *constructivist rationalism*'i yüzünden geleneği, geleneksel değerleri, yapıtları, kurumları hiçe saydığı konusundaki gözlemleri *mantıksal temel*ini yitirir. Hayek'in akıl yürütmesi, *mantık* düzeyinde, zorunlu olarak, süreksizlik varsayımını, kopukluk, kesiklik varsayımını gereksir. Avrupa tarihinde bu tür bir süreksizliği en derinlemesine irdeleyen düşünür ise Desacartes'tır. Nitekim bireylerin geleneğin baskısından kurtulup kendi çıkarları yönünde hareket etme olanaklarını kazanabilmeleri, kendilerine o güne değin *gerekli*, *zorunlu*, *doğru* olarak dayatılan, belletilen davranışlara karşı çıkma, bu davranışlara uymama, bu davranışları yinelememe gücünü edinmelerine bağlıdır. Böyle bir güç de, yakından baktığımızda, Descartes'ın "kökten şüphe"si gibi bir davranışı varsayamamzlık edemez. Geleneğe karşı çıkabilmenin olanaklılık koşulu bireysel özerklik ilkesinin yerleşmesinde yatar. Böylesine kökten bir ilkeyi de yakın çevrelerinin zorunluklarına, ödevlerine mesafe alabilen, yani kendilerine *iyi* olarak sunulan davranış biçimlerini sorgulama gücünü elde edebilmiş, *verili olan*dan şüphe edebilen bireyler yerleştirebilir.

Örneğin *Law, Legislation and Liberty* kitabının ikinci cildi "Sosyal Adaletin Serap'ı" (*The Mirage of Social Justice*) başlığını taşır (Hayek 1982, vol.2). Hayek'in bu başlık altında geliştirdiği tez şudur: sosyal adalet kaygısıyla bireylere dayatılan somut hedeflere yöneltilmiş kurallar, özel ve keyfi bir adalet anlayışını hayata geçirme amacıyla bireylerin eylemlerini kısıtla-

yıp birörnek davranışlara indirger. Bu yüzden her bireyin kendi yaratı gücünden esinlenerek, gerekirse kendi özel adalet anlayışı doğrultusunda etkinliğini sürdürmesini, dolayısıyla toplum içinde farklı hedefler doğrultusunda sürdürülen farklı eylemlerin oluşmasını önler. Toplumun hem maddi hem de insani kaynakları, bir tek adalet anlayışı –bu yüzden de zorunlulukla keyfi olacak– bir adalet anlayışının hizmetine sokulur. Oysa bireyler eylemlerinde, hareketlerinde özgür bırakılsalar, sosyal adalet adında bir serabın peşine düşürülmeseler, çok değişik yönlerde ilerleyen etkinliklerinin kendiliğinden oluşacak koordinasyonu sonucu toplumun mutluluğu çok daha yukarı düzeylere taşınabilir. Sosyal adaletin oluşması için ille de sosyal adaleti hedefleyen somut kuralların üretilip benimsenmesi gerekmez. Tam tersine, herhangi bir biçimde adalet kaygısı taşımayan şu ya da bu eylem, dolaylı olarak, söz konusu somut kuralları uygulayan eylemlerden çok daha yararlı olabilir topluma. Ancak bu tür dolaylı bir yararı elde edebilmek için, kişilerin, kendilerine *iyi* diye belletilen sosyal adalet anlayışından, bu anlayışın ürettiği kurallardan uzaklaşması, sıyrılması gerekir. "Süreksizlik", "kopukluk", "kesinti" kavramlarından işte bu uzaklaşma, sıyrılma edimini anlıyoruz. Kişiler ortak değerler olarak kendilerine dayatılan zorunlukların boyunduruğundan nasıl kurtulurlar? Hayek'in sorduğu soru budur. Kanımızca *Hayek* bu soruya, Descartes'ın "kökten şüphe" kavramında yanıt bulmaya çalışabilirdi. Yakından baktığımızda, Avrupa düşün tarihi içinde Descartes uğrağı deyimiyle dile getirdiğimiz "kökten şüphe" varsayımı Hayek'in akıl yürütmesinin *mantıksal tutarlılığını* sağlayabilecek bir varsayım olarak karşımıza çıkıyor. Hayek'in serbest rekabete dayalı pazar kurumunun ortaya çıkabilmesini sağlayan tarihsel süreç, akıl yürütmenin mantıksal tutarlılığı göz önüne alındığında, dış dünyaya, özellikle de yakın çevrelerine mesafe alabilmiş özerk bireylerin varlığını gerektiriyor. Descartes'ın yapıtı, sözü geçen bireysel özerklik kavramının Avrupa'da oluşmasında en belirleyici rolü oynayan yapıtlardan biri değil midir?

Sonuç

Bu çalışmada, Hayek'in, Descartes'ı, özgür liberal toplumun en büyük düşmanlarından biri olarak görmesine, filozofa çok ağır eleştiriler yöneltmesine karşın, yakından bakıldığında, Descartes'a çok şey borçlu olduğu görüşünü geliştirdik. Ancak Desacartes'ın "kökten şüphe" kavramının Hayek'in tezlerini yöneten mantığa temel oluşturabileceğini söylerken, asla, Descartes'ın, Hayek'in dünya görüşüne, yani *ideolojisine* katılabileceği görüşünü savunmaya çalışmıyoruz. Descartes, kuşkusuz, her ideoloji önünde takınacağı eleştirel yani şüpheci tutumu Hayek'in ideolojisi önünde de takınırdı. Sorun bir kez daha ideoloji konusunda düğümleniyor. Hayek, çözümlemesel soruşturmalarında bile, kapalı ya da açık biçimde, liberal ideolojisini *doğrulama* iğvasına (*temptation*) karşı koyamıyor. Bu ideoloji, serbest rekabete dayalı pazar ekonomisi çerçevesinde düzenlenmiş toplumların *en iyi*, *en yetkin*, *en refah*, *en mutlu* toplumlar olduğu inancı. Yazarın en nesnel çözümlemeleri, bu inancı doğrulama ve kabul ettirme kaygısı yüzünden, kısa zamanda tutarlılıklarını yitirip sathileşiyor, yozlaşıyor. İlk bölümde gördüğümüz gibi, bu ideoloji yüzünden, daha doğrusu bu ideolojiyi her ne pahasına olursa olsun doğrulama tutkusu yüzünden, Hayek, ideolojisini paylaşmadıklarını düşündüğü yazarların metinlerinin çözümlemesel derinliğine gözlerini köreltiyor. İdeolojinin kavramsal çözümlemeyi indirgemesi deyiminden bu düşünceyi anlıyoruz. En çetin düşünsel çabaların ürünü olan metinler, Hayek'in elinde, bu liberal ideolojiye sımsıkı bağlılığı yüzünden, karmaşıklıklarını yitirip, şu ya da bu dünya görüşünü dile getiren düşünceler yığınına dönüşüyor. Yüce düşünce diye bir şey kalmıyor; her metinsel gerçeklik bir tek düzeye indirgenip ya bu ya da öteki tarafın savunusunu yüklenen bildirilere dönüşüyor. İdeoloji, metni bildiriye indirgiyor.

L. Walras'ın İktisadi Düşüncesi ve Yansımaları: "Fransa'nın K. Marx'ı mı, Kapitalizmin Savunucusu mu?"

ERCAN EREN

Giriş

Léon Walras, Jevons ve Menger ile birlikte Neoklasik İktisadın üç kurucu isminden biridir. Walrasçı iktisat, Neoklasik iktisatta hâkim çizgiyi temsil etmiştir. Neoklasik iktisatta gelişmeler neredeyse Walras ile özdeşleşmiştir.

Walrasçı genel denge iktisadı, yerleşik iktisatta karşılığını bulmuştur. Dengenin varlığını, kararlığını göstermek için yüzlerce çalışma yapılmış, birçok iktisatçı bu yöndeki çalışmaları nedeniyle, Nobel İktisat Ödülü dahil değişik ödüller almışlardır. Bugün de Post-Walrasçı iktisat, yerleşik iktisat konumunda ele alınmaktadır.

L. Walras, ayrıca matematiksel iktisadın öncüsü olmuştur. Matematiğin iktisatta uygulanmasını fiziğe benzetmiştir. Pür iktisada, sosyal fizik olarak yaklaşmıştır; evrenseldir.

Gerçekte Walras'ın amacı neydi? 1909 yılında yaptığı veda konuşmasında, –jübilesinde– şunları söylüyordu: "Benim sosyalizmden anladığım, insani ve liberal sosyalizmdir"[1] (Baranzini, 2008). Yaşamı boyunca sosyalist olduğunu söylemiştir. Sosya-

1 Tel est le socialisme auquel je suis arrivé. C'est un socialisme scientifique, libéral et humanitaire.

lizmden anladığı K. Marx'tan farklıdır. Amacı, adalet ve özgürlüğü bir arada gerçekleştiren piyasa ekonomisi yaratmaktır. Eşitlik sorununu hiçbir zaman göz ardı etmemiştir. Eşitliği ve özgürlüğü sağlayan bir model geliştirdiği iddiasındadır. Nitekim bu düşünceyle, 1905 ve izleyen yıllarda Nobel Komitesi'ne mektup yazarak, kendisini Nobel Barış Ödülü'ne aday göstermiştir. Mektubunda kanıt olarak *Eléments d'économie politique pure* (*Elements of Pure Economics*, 1874-1877), "*Études d'économie sociale*" (*Studies in Social Economics*, 1896) ve "Études d'économie politique appliquée" (*Studies in Applied Economics*, 1898) kitaplarını sunmuştur. Özellikle ikinci kitabı, sosyalizm ve sosyal konular üzerine görüşlerini içermektedir (Sandmo, 2007).

Walras, 1870 yılında Lozan Üniversitesi'nde göreve başlarken sosyal etik ve iktisat biliminin ilkelerini öğretmeye çalışacağını belirtmiştir (Walker, 2001: 44). 1909 yılında bütün kariyeri boyunca yapmak istediğinin reel sorunlara uygulanabilir kuramlar geliştirmek olduğunu açıklamıştır. Amacı sosyal problemleri mümkünse "bilimsel olarak" çözmektir. "İktisat kuramı"nı adalet ve ekonomik amaçları başarmak için geliştirmiştir (Walker, 2001: xvii).

Bu makalede, Walras'ın genel denge üzerine görüşlerinden çok, onun düşüncesini oluşturan etkenler ve metodolojik tutumuna ağırlık verilecektir.

Etkileyenler

L. Walras, 16 Aralık 1834'de doğmuştur. 1844-1854 arasında mantık, felsefe, etik, tarih, fen bilimleri, kimya, mekanik, temel matematik, geometri, kalkulüs içeren çok iyi bir eğitim almıştır (Dockès ve Potier 2001: 14-16). Lise eğitiminden sonra, 1853 yılında Ecole Polytechnique sınavına iki defa girmiş, fakat kazanamamıştır. 1854 yılında Ecole impériale des Mines'e girmiştir. 1856 yılında mühendis olma planlarından vazgeçmiştir. Edebiyatla ilgilenmiştir. Bir roman (1858) ve kısa bir hikâye (1859) yayımlamıştır. 1859 yılından sonra babasına verdiği sözü tutarak sosyal bilimlere yönelmiştir.

Walras'ı etkileyenlerin başında babası A. Walras gelmektedir. Babası, 19. yüzyılda sosyalizmi savunan ve tanınan bir iktisatçıdır. A. Cournot ile yakın ilişki içindedir. Walras'ın yetiştiği dönem, Fransa'da sanayi devrimi ve kırsal kesim çatışmasının olduğu dönemdir. A. Walras, toprağın millileştirilmesi gerektiğini savunmuştur. L. Walras, babasının sosyalist görüşlerinden çok etkilenmiştir. Ayrıca iktisatta matematik kullanımı konusunda da babasının görüşleri etkili olmuştur.

A. Walras'a göre, matematiksel iktisat bilimini yaratmak mümkündür.[2] L. Walras, kendisininde ifade ettiği gibi, babasından sonra en çok A. Cournot'tan etkilenmiştir. A. A. Cournot'nun (1838) "Researches into the Mathematical Principles of the Theory of Wealth" adlı çalışması Walras için çok önemlidir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere Cournot, iktisadı matematikleştirme endişesi içindedir.[3] Cournot vasıtasıyla Fransız Rasyonalist düşüncesi ile tanışmıştır.

Genel denge fikirleri konusunda A. Smith, D. Ricardo, J. B. Say'den etkilenmiştir. Görüşünün kuramsal temellerini on dokuz yaşında okuduğu, fizikçi L. Poinsot'un 1803 yılında yayımlanan "Elements de Statique" (Static Elements) çalışmasında bulmuştur. Poinsot'da çok denklemli formülasyon ve genel denge ilişkisi vardır. Poinsot'ya göre, bilinmeyen sayısı kadar denklem varsa, bilinmeyenler çözülebilir. Walras, bunu

---

2 A. Walras'ın görüşleri ve L. Walras'a etkileri konusunda bkz. R. Cirillo, 1981: 309-316.

3 Cournot'un matematiksel iktisat görüşünün Jevons, Walras, Edgeworth, Pareto, Fisher, Samuelson çizgisinde devam ettiğini söyleyebiliriz. 19. yy'da bu doğrultudaki bazı çalışmalar şunlardır: A. Cournot (1838), Researches into the Mathematical Principles of the Theory of Wealth. 1927 reprint of 1897 translation, New York: Macmillan; W. S. Jevons (1866) "Brief Account of a General Mathematical Theory of Political Economy", Journal of the Statistical Society of London, Vol. 29, p.282-87. Reprinted as App. III in Jevons, 1871; L. Walras (1873) "Principe d'une théorie mathématique de l'échange", Séances at travaux de l'Academie des Sciences morales et politiques, 1874, Vol. 101, p.97-116. Reprinted in Walras, 1883; L. Walras (1883) Théorie Mathématique de la Richesse Sociale; F. Y. Edgeworth (1881) Mathematical Psychics: An essay on the application of mathematics to the moral sciences. 1961 reprint, New York: Augustus M. Kelley; Fisher (1892) Mathematical Investigations in the Theory of Value and Prices. 1965 reprint, New York: Augustus M. Kelley.

aynen benimsemiştir. Aynı şekilde Poinsot'un Newton yaklaşımını fiziksel bilime uygulayan, fiziksel evrendeki birbiriyle bağlantılı olan ve olmayan güçlerin denge kuramını, atomistik değişkenlerin değerlerinin karşılıklı belirlenmesi şeklinde sosyal bilimlere, iktisada uygulamıştır. Özellikle kitabın ikinci bölümü "General Theory of Equilibrium and of Movements in Systems" Walras'ın düşüncesinin oluşmasında çok etkili olmuştur.

Kısaca Walras'ın düşüncelerinin oluşmasında kalkış noktaları babası, Cournot ve Poinsot'tur. Bu üç kişi dışında, onların da etkisiyle, başkaları da Walras'ı etkilemiştir. 1853 yılında geometri, kalkulüs, mekanik çalışmaya başlamıştır. Bunların arkasında Descartes, Newton, J. L. Lagrange vardır. Descartes'ın rasyonalizminden, Kartezyen düşüncesinden, geometrideki "ideal tipler"den; Newton fiziğinden, mekanikten etkilenmiştir. Öyle ki, değişimdeki değer teorisi kalkulüsün fonksiyonları ile uygulanmadığında gerçek bilim olmayacaktır. Bunda Cournot'nun etkisi belirgindir.

Walras'ı Cournot dışında etkileyen iktisatçılar arasında, Say, Quesnay, Achylle Nicolas Isnard önemlidir.

Bu etkilenmeler çerçevesinde ekonomik molekül, atomik anlamda insanı ele almıştır. İnsan ilişkilerini moleküllerin hareketlerine benzetmiştir.

Düşünceleri - Metodolojik yaklaşım

Walras'ın üç temel yapıtı vardır. İlki 1874 yılında yayımlanan *Eléments d'économie politique pure*'dur. (*Elements of Pure Economics*). Walras, 1970'lere kadar daha çok bu çalışmasıyla tanınmış ve yorumlanmıştır. Genel denge kuramının, Neoklasik iktisadın, Walrasçı iktisadın temelidir. Neoklasik iktisadın kurucu ve temel özelliğini veren bu çalışmasıdır. 1896 yılında "*Etudes d'économie sociale*" (*The Studies in Social Economics*) ve 1898 yılında da "Études d'économie politique appliquée"yi (*The Studies in Applied Economics*) yayımlamıştır. Son iki kitabı daha önceki çalışmalarının derlemesi niteliğindedir. Walras,

gerçekte üç yapıtı bir bütünün, politik iktisadın, parçaları olarak düşünmüştür. Walras'ın sosyalist yönleri ikinci çalışmasında belirgindir.[4]

Walras'ın en yaygın bilinen çalışması, onu Neoklasik iktisadın kurucusu yapan, 1874'te yayımlanan *Elements of Pure Economics* adlı çalışmasıdır. Pür ekonomi açısından yaklaşıldığında Walras, bireylere ekonomik molekül olarak yaklaşan, kalkulüs temelli iktisat bilimi geliştirme gayretinde olan bir kimsedir. Malların ticaretinde dengeye nasıl varılacağı araştırır. Bu anlamda iktisat onun için sosyal fiziktir.

Walras, pür ekonomiyi mekanik gibi fiziksel-matematiksel bir bilim olarak düşünmüştür. Ona göre matematiksel yöntem "rasyonel yöntem"dir. Matematikte deneysel yöntem yerine, rasyonel yöntem kullanılır (Marchionatti, 2007: 291-307).

Buraya kadar Walras, tümdengelimci, fiziksel-matematiksel yöntem savunucusu ve tümevarım ile deneye fazla açık olma-

4 Walras'ın başlıca çalışmaları şunlardır: Francis Saveur, 1858; "De la propriété intellectuelle", 1859, Journal des Economistes; L'économie politique et la justice; Examen critique et réfutation des doctrines économiques de M. P.J. Produhon précédes d'une introduction à l'étude de la question sociale, 1860; "Paradoxes économiques I", 1860, Journal des Economiste; "Théorie critique de l'impôt, 1861; De l'impôt dans le Cantont de Vaud, 1861;Les associations populaires de consommation, de production et de crèdit, 1865; "La bourse et le crédit", 1867, Paris Guide; Recherche de l'idéal social, 1868.; "Principe d'une théorie mathématique de l'échange", 1874, Journal des économiste;. Éléments d'économie politique pure, ou théorie de la richesse sociale (Elements of Pure Economics, or the theory of social wealth), 1874. (1899, 4th ed.; 1926, rev. ed., 1954, Engl. transl.) "Correspondance entre M. Jevons, professeur a Manchester, et M. Walras, professeur a Lausanne", 1874, Journal des économistes; "Un nuovo ramo della matematica. Dell' applicazione delle matematiche all' economia poliitca", 1876, Giornale degli economisti; Théorie mathématique de la richesse sociale, 1883; "Notice autobiographique de Léon Walras", 1893; Études d'économie sociale; Théorie de la répartition de la richesse sociale, 1896.; Études d'économie politique appliquée; Théorie de la production de la richesse sociale, 1898.; "Théorie du crédit", 1898, Revue d'économie politique;"Sur le equations de la circulations", 1899, Giornale degli economisti; "Cournot et l'Économique Mathématique", 1905, Gazette de Lausanne;"La Paix par la Justice Sociale et le Libre Échange", 1907, Questions Pratiques de Legislation Ouvriere; L'état et le chemin de fer - in French.; "Leone Walras, Autobiografia", 1908, Giornale degli Economisti; "Un initiateur en économie politique, A. A. Walras", 1908, La Revue du Mois; "Économique et méchanique", 1909, Bulletin de la Societe Vaudoise de Sciences Naturelles. http://homepage.newschool.edu/het//profiles/walras.htm

yan bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Walras'ta tümdengelim zinciri, basitten karmaşığa, "mutlaktan" "nispiliğe" doğrudur (Daal ve Jolink, 1993: 54)

Walras çalışmalarında sık sık klasik fizik, mekanik ve astronomiye atıf yapmaktadır. Bu çerçevede Galile, Kepler, Newton ve Laplace'den söz etmektedir. İktisadın fizik gibi matematiksel bilim; klasik fizik, astronomi ve özellikle mekanik gibi bir bilim olması gerektiğini belirtmektedir.

Walras'da fizik-iktisat ilişkisinde temel Newton fiziğidir. Buna göre, iktisadi yasalar yer çekiminin evrensel yasalarına, denge astronomik evrendeki dengeye benzemektedir. İktisat, ampirik ve rasyonel bilim olan astronomi ve mekanik gibi bir bilim olabilir (Turk, 2006: 195-212).

Walras, klasik fiziğin hız, uzay, güç, zaman gibi kavramları yerine; kıtlık, fayda, arz, talep, miktar gibi kavramları kullanmıştır.[5] Bu kavramlara L. Poinsot'dan öğrendiği klasik mekanik yoluyla denge kavramını dahil etmiştir. Poinsot'nun ders kitabı düzeyinde olan çalışmasının (Elements of Statics, Elements de Statique, 1803) ikinci bölümünde yer alan "Denklem Araçları ile Açıklanan Denge Koşulları" ve ekindeki "Genel Denge Teorisi ve Sistemler Mekanizması" bölümünden genel denge analizini almıştır. Astronomik güçler biliminden, ekonomik güçler bilimini uyarlamıştır (Ingrao ve Israel, 2001: 102; R. Koppl, 2001: 206).

---

5 P. Mirowski, özellikle enerji vurgusundan hareketle, Walras ve diğer Neoklasik iktisatçılarda, mekanik, enerji, termodinamik ilişkisine dikkat çekmektedir. Aynı durum I. Fisher ve P. Samuelson için de geçerlidir. Bugün kullanılan denge tanımları bile hâlâ termodinamik anlamındadır. P. Mirowski, 1984: 364. P. Mirowski'ye göre 19. yüzyılın ikinci yarısındaki klasik fizik, önceki klasik fizikten (Newton, mekanik) biraz farklıdır. Enerji teorisi tam Newtoncu değildir. Klasik fizik, *energitics*'e dönüşmüştür. *Energitics*-termodinamik süreci söz konusudur. Neoklasik iktisat, 19. yüzyıl fiziğidir. Bu yönden klasik iktisattan farklıdır. Ayrıca Lozan Okulu'nun ilk kurucularının mühendis olması ilginçtir. Walras, mühendis olmak istedi. Pareto mühendistir. İktisat ile ilgisi sonradandır. G. Antonelli, inşaat mühendisidir (P.Mirowski, 1984). Neoklasik iktisadın ilk yıllarında iktisat-fizik ilişkisinin kuvvetli olduğu, ama süreç içinde ilşikinin daha kompleks hale geldiğine ilişkin ayrıntılı bir inceleme ve Mirowski eleştirisi için bkz. D. S. Walker, 1991: 615-631.

TABLO 1
İktisat ve Mekanikte Karşılık Gelen Terimler

Mekanik	*İktisat*
Bir molekül	Birey
Uzay	Mal ve hizmetler
Kuvvet	Marjinal fayda veya faydasızlık
Çalışma	Faydasızlık
Enerji	Fayda
İş veya enerji = Kuvvet x mesafe	Faydasızlık veya fayda = Marjinal fayda x mallar
Güç bir vektördür (uzayda yönlenmiş)	Marjinal fayda bir vektördür (mallar uzayında yönlenmiş)
Vektörlere eklenmiş güçler	Vektörlere eklenmiş marjinal fayda
Güçlerin paralel kenarı	Faydasızlık ve fayda
İş ve enerji skalası	Miktar

M.Turk, 2006: 195-212

Walras, Descartes'ın "Universal Mathematics"te (Mathesis Universalis) açıklanan görüşünü savunmuştur (Daal ve Jolink, 1993: 54) Descartes'dan soyutlama-matematiksellik ilişkisini almıştır. Matematik evrensel dildir. İktisadın matematikleşmesini, miktar ile ifade etmek gerektiğini belirmiştir.[6] Ayrıntıda Walras, matematik ve matematiğin uygulanmasını birbirinden ayırmaktadır. Bu ayrım, ilerde göreceğimiz gibi iktisat kuramı ve iktisadi pratik ayrımına karşılık gelmektedir. İktisat kuramındaki (pür iktisat) matematik, Descartes'ın "Universal Mathematics"indeki anlamındadır (Jolink ve Daal, 2001: 95).

6 Walras'ın matematik bilgisi Jevons'dan muhtemelen fazla idi. Ama Bortkievicz, Edgeworth, Pareto, Barone, Wicksell ve hatta Cournot'dan daha azdı. Çalışmalarında kullandığı matematik konusunda formasyon şu şekilde ifade edilebilir. Lisede iyi bir matematik eğitimi gördü. Mühendis olmak istedi. Lagrange, Newton ve Descartes'ı okudu. Onsekiz yaşında L. Poinsot'u okudu. Ondan çok etkilendi. Nispi fiyatlar, marjinal fayda ve marjinal verimlilikler ilişkisinde, maksimum fayda ilişkisinin keşfinde Lozan'daki matematik ve fizikci arkadaşlarından yardım gördü. Matematikçi, fizikçi ve istatikçilerle yazıştı (S-C. Kolm, 1968: 1330-1341).

Lagrange'den fark denklemlerini almış ve mekanikte yapıldığı gibi iktisada aynen uygulamıştır.

Walras'da bir başka nokta ideal tip üzerinedir. İdeal tip, Euclid (öklid) geometrisi anlamındadır. Soyut, ideal durumu temsil eder. Sermaye, arz, talep, piyasa, değişim, üretici hizmetler, ürünler ideal tip kavramlardır. İdeal tip ve dengeden hareketle, çağdaşı Fransız bilim tarihçisi Pierre Duhem yolu ile Poinson ve Öklid'in sentezini yapmıştır (Turk, 2006: 195-212). Walras, ideal kavramını, tam (*perfect*) ve mutlak anlamında kullanmıştır (Jolink, 1996: 28). İdeal tip realiteden gelir (Walker, 2005: 48-49). Onun tam ve mutlak haline gelmiş durumudur Bu Descartes'taki geometride sözü edilen üçgen, dörtgen gibi kavramlara benzemektedir. Reaitede tam üçgen, dörtgen yoktur. İdeal kavramlardır. Realite ise, mükemmel olmayan (imperfect) ve nispi anlamındadır. Realite yerine mükemmel olmayan ve nispi kavramlarını kullanmıştır.

Bilim realitenin idealleştirmesidir (Jolink, 1996: 29). Walras'da denge reel değil, ideal durumdur (Daal ve Jolink, 1993: 100).

Walras'da denge süreci tatonnement (Walrasçı müzayade) yoluyla sağlanır. Denge sürecinde amaç, ideal durumu matematiksel denge teorisiyle göstermektir. Burada girişimci de ideal bir terimdir[7]. Dengede ne kâr ne zarar eder (Marchionatti, 2007: 291-307).

Özetle, Walras'da pür iktisat - değişim - doğal bilim - fizik ilişkisi görülmektedir. Walras, Newton ve Descartes'tan esinlenerek değişimin nesneler arasında olduğunu söylemektedir. İnsan-nesne ilişkisi kurulmamaktadır. Fiyat teorisi, Kartezyen fiziğin bir branşıdır. Bu açıdan fiyat teorisi, denge teorisi olmalıdır (Koppl, 2001: 205, 206). Aslında Walras'da, pür iktisatta da normatif unsurlar vardır. Ama bütün soyutlamalara karşın Walras, pür iktisatta pozitif iktisat yapma uğraşı içindedir (Walker,

7 Walras'da girişimci riske girmez. Girişimci, üretim faktörlerini satın alan, ürünleri satan bir kimsedir. Fabrika yöneticisi gibi bir anlamı vardır. Girişimci, Schumpeter ve Avusturya Okulu'ndaki anlamında değildir. Arbitraj taşıyıcı (arbitrajcı) anlamındadır. Dengede ne kâr, ne zarar eder. Walras'ı ise farklı okumak gerekir. Örneğin kâr, İngilizcedeki anlamda değildir. İngilizcedeki "kâr"a karşılık olarak "benefit" kelimesini kullanır (William Jaffé, 1980: 528-549)

2001: 63). Kısaca, pür iktisatta, sosyal servetin doğası, nedeni ve yasalarını incelenmektedir. Değişim ve fiyatların belirlenmesi pür iktisat içindedir; evrenseldir, idealdir, fizik gibidir.

Walras'ın Pür İktisat'taki (1874) yaklaşımı, genel tutumunu mu yansıtmaktadır? Walras açısından pür iktisat, politik iktisadının yalnızca bir bölümüdür. Bu noktada Walras politik iktisadı üçe ayırmaktadır; pür iktisat, uygulamalı iktisat ve sosyal ekonomi. Bunlar aynı zamanda 1874, 1898 ve 1896'daki kitaplarının adlarıdır.

Walras bilim, etik ve sanat ayrımı yapmaktadır. Buna göre sosyal ekonomi, etik; uygulamalı iktisat, sanattır. Bölüşüm sorunu (1896) etiğin ve sosyal ekonominin; servetin üretimi (1898) ise uygulamalı iktisadın (sanat) konusudur.

Walras politik iktisadı, sosyal serveti inceleyen iktisat olarak tanımlamaktadır. Politik iktisatta değişim, endüstri ve mülkiyet ele alınmaktadır. Değişim - bilim, endüstri (üretim) - sanat ve mülkiyet - etik içinde değerlendirilmektedir. Bilim - pür iktisat, sanat - uygulamalı iktisat ve etik - sosyal ekonomi içinde karşılığını bulmaktadır (Koppl, 2001: 204).

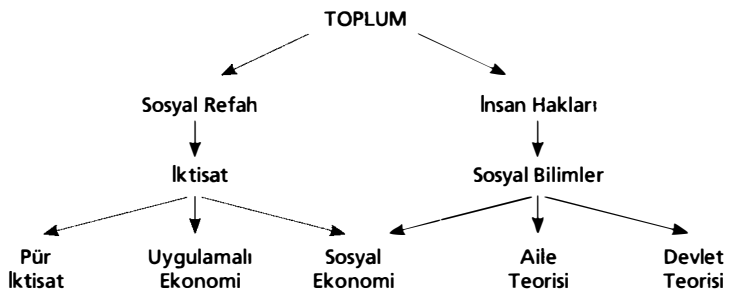
Uygulamalı iktisat, sosyal servetin üretimi ile ilgilenmektedir. Sosyal ekonomi veya moral iktisat, sosyal servetin toplumun üyeleri arasında yeniden bölüşümünü ele almakta; mülkiyet, adalet ve bölüşüm sorunları ile uğraşmaktadır. Normatiftir (Daal, 2006: 52).

Uygulamalı iktisat; tıp, mekanik gibi alanlarda olduğu gibi sanat içinde değerlendirilmektedir. Walras'da uygulamalı iktisatta dengesizlik de olabilir. Uygulamalı iktisatta (üretim, endüstri) denge kavramı bir hayal ürünü değil, mekanik kavramlarına karşılık gelen bir soyutlamadır (Walker, 2001: 78). Walras'a göre, bilim realitenin idealleştirilmesi; sanat idealin gerçekleştirilmesidir (Koppl, 1995).

Walras'a göre, uygulamalı bilimler kesinlikle pür iktisattan ayrılmalıdır. Uygulamalı bilimler ve moral bilimler insan olgusuyla ilgilenmektedir. Sanat (uygulamalı bilimler) tavsiye eder, önerir ve yönetir. Bilim ise gözlemekte, tasvir etmekte ve açıklamaktadır (Milonakis ve Fine, 2009: 95).

Walras'ın bu yaklaşımlarının arkasında bilim sınıflandırmaları yatmaktadır. Walras'ta toplumu inceleyen bilimler Şekil 1'deki grafikteki gibi ele alınmaktadır.

ŞEKİL 1
Walras'ta Toplumu İnceleyen Bilimler

Toplum ve Bilimler (Jan van Daal, 2006: 53; Potier, 2001: 304).

Bilim sınıflaması aşağıdaki gibidir:

TABLO 2
Walras'ın Bilim Sınıflaması

		Bilimler	
		PÜR	*UYGULAMALI*
OBJE	Doğa	Pür Doğal Bilimler	-------
	Doğa - İnsan	Pür Moral Bilimler	Uygulamalı Doğal Bilimler
	İnsan - İnsan	Pür Moral Bilimler	Uygulamalı Moral Bilimler

Walras'ın Bilim Sınıflaması (Jan van Daal, 2006: 53; Potier, 2001: 304; D. A. Walker, 2001: 65).

- Pür Bilimler : Fizik, Kimya, Felsefe
- Uygulamalı Doğal Bilimler (insan-doğa) : Farmokoloji, Sağlık, Jeodozi
- Uygulamalı Moral Bilimler (insan-insan) : Hukuk, Etik, Teoloji

(Daal, 2006: 54)

Walras, iktisadı doğal ve moral bilim olarak ikiye ayırmaktadır. Doğal bilim olarak iktisat, pür iktisatta ele alınan iktisattır. İnsan-nesne, insan-insan ilişkileri ise uygulamalı iktisat ve moral ekonomisinin (sosyal ekonomi) konusudur.

TABLO 3
Walras'ın Ekonomi Sınıflaması

		İktisat	
		PÜR	*UYGULAMALI*
OBJE	Doğa	Pür Doğal Ekonomi	-------
	Doğa - İnsan	Pür Moral Ekonomisi	Uygulamalı Doğal Ekonomi
	İnsan - İnsan	Pür Moral Ekonomisi	Uygulamalı Moral Ekonomisi

Walras'ın Ekonomi Sınıflaması (Jan van Daal, 2006: 53; Potier, 2001: 304; D. A. Walker, 2001: 65)

TABLO 3
Walras'ın Ekonomi Metinlerinin Sınıflaması

		Metinler	
		PÜR EKONOMİ	*UYGULAMALI EKONOMİ*
OBJE	Doğa	Éléments d'économie politique pure, ou Théorie de la richesse sociale	-------
	Doğa - İnsan	Etudes d'économie sociale (Théorie de la répartition de la richesse sociale), Part I	Etudes d'économie politique appliquée (Théorie de la production de la richesse sociale)
	İnsan - İnsan		Etudes d'économie sociale, Parts II, III, IV

Walras'ın Ekonomi Metinlerinin Sınıflaması (Jan van Daal, 2006: 53; Potier, 2001: 304; D. A. Walker, 2001: 65)

Kısaca, Walras'a göre politik iktisat bilim, sanat ve etiğin bir bileşimidir. Fiyat teorisi, doğal bilimdir. Pür değer teorisi nesneler arasındaki ilişkiyi incelemektedir. İnsan faaliyetinin seçimleri yoktur. Çünkü bilim, gerçekle; etik ve adalet, iyi ve kötüyle; sanat, faydalı ve faydasız olanla ilgilenmektedir.

Sosyalizm hakkında fikirleri

1970'lere kadarki Walras üzerine çalışmalarda, onun sosyalist yönünden fazla söz edilmemiştir. Bunda Fransızca yazması kısmen etkili olmuştur. Temel yapıtı Pür İktisat bile 1950'lerin ortasında İngilizce'ye çevrilmiştir. O ise, her zaman sosyalist olduğunu söylemiş ve yazmıştır. Hatta Lozan Üniversitesi'ne ilk atandığında hemen daimi kadro verilmemiştir. Bunda sosyalist olmasının etkili olduğu belirtilmektedir (Baranzini, 2007).

Walras, yaşadığı dönemde sosyalistlerle yakın ilişki içinde olmuştur. Örneğin Georges Renard, (Revue Socialist'in editörü idi) ile yakın ilişkisi vardı. Renard, Walras'ı "Fransa'nın Karl Marx'ı" olarak adlandırmıştır (Ménard, 2001: 173).

Walras, sosyalizm üzerine ve sosyalist dergilerde makaleler yayımlamıştır. Makalelerde sosyalizm ve liberalizm, bilimsel sosyalizm, bimetalizmin tehlikesi, uzlaşma yöntemi ve sentez, mülkiyet kuramı, mali problem gibi konuları ele almıştır.[8] İlk ve son dönem çalışmalarının sosyalizm üzerine yoğunlaştığı söylenebilir.

Walras, Marxist anlamda sosyalist değildir. Her şeyden önce, emek-değer teorisini savunmaz, karşıdır. Fayda-değer teorisi çerçevesinde sosyalist görüşlerini geliştirmiştir.

Walras'ın sosyalist görüşlerini bir önceki bölümde incelediğimiz, politik iktisattan ne anladığından hareketle açıklayabiliriz. Walras'a göre politik iktisat değişimde değer kuramı (pür iktisat), endüstri kuramı (servetin üretimi) ve mülkiyet kuramından (servetin bölüşümü, sosyal ekonomi) oluşmaktadır. Değer kuramı, pür iktisat fizik gibidir, pozitiftir. Buna karşın mülkiyet, adalet ve endüstri servet ile ilgilidir, normatiftir.

8 Socialisme et libéralisme. [Lettres à M. Ed. Scherer.] ([Le Travail], octobre et décembre 1866, février 1867) [IX]; La science et le socialisme. (Le Travail, décembre) [VI] 1867; Le socialisme scientifique. (Le Travail, janvier) [VI] 1868; Ruchonnet et le socialisme scientifique. (Jubilé. [Gazette de Lausanne, 13 avril]) [VII] 1909; Le péril bimétalliste. (Revue Socialiste, 15 juillet) [X], 1895;Méthode de conciliation ou de synthèse. (Revue Socialiste, 15 avril) [IX] 1896; Théorie de la propriété. (Revue Socialiste, 15 juin et 15 juillet) [IX] 1896; Le problème fiscal. (Revue Socialiste, 15 octobre et 15 novembre) 1896 [IX].

Sosyal ekonomi fizik gibi değildir, sosyal bilimdir. Bölüşümün âdil olması için, pozisyonlarda eşitsizlikten ziyade, koşullarda eşitlik gereklidir.

Bu çerçevede toprak millileştirilmeli, devletin olmalıdır. Devlet gelirlerini toprağı kiralayarak sağlamalı, vergi almamalıdır. Sermaye üzerinden de vergi almamalıdır.

İki ideali vardır: (a) tam rekabet altında piyasa dengesi, (b) devletin tam (*perfect*) fonksiyonu (Bürgenmeier, 1994: 342-352; Crillo, 1980: 298).

Önceki sayfalarda belirtildiği gibi, Walras'ın sosyalist görüşlerinde babasının etkisi vardır. A. Walras, çoğu Fabian gibi toprağın millileştirilmesi gerektiğini savunmuştur. Buna göre toprağın millileştirilmesi ile birlikte, süreç içinde toprağın değerinin sürekli yükselmesi ve topraktan elde edilen rantın artması, vergi alınmaksızın kamu harcamalarını karşılamaya yeterli olacaktır.

Walras'ın toprak analizlerinde Gossen'in de etkisi vardır. Toprak ulusal servettir. Emek ve tasarruftan bağımsızdır, farklıdır. Toprağın geliri bireye değil, topluma ait olmalıdır. Devlet, ulusal servetin bugünkü ve yarınki çıkarlarını temsil etmektedir. Toprağa bireysel olarak sahip olmak, bölüşümcü adalet kavramına aykırıdır. Toprağın geliri, sosyal reform için kullanılabilir (Baranzini, 2007; Crillo, 1980: 297, 298). Topraktan elde edilen gelir yetmez ise, toplum üyelerinden aynı miktarda vergi alınabilir.

Walras, toprağın millileştirilmesi ile toplumsal adaletin sağlanacağı görüşündedir. Walras'da elde edilen gelirin yeniden bölüşümünden ziyade, fırsat eşitliği yaratmak önemlidir. Böylece rasyonel bir toplum yaratılacaktır. Örneğin emeğin geliri emeğin miktarına ve kalitesine bağlıdır. Yani yeniden bölüşüme gerek yoktur.

Adalet problemine çözümü, koşulların eşitliği, pozisyonların eşitsizliğidir. Bunu bilimsel sosyalim olarak adlandırmaktadır. Yani adalet sorununa bölüşümsel değil; mutlak, mükemmel ve bilimsel bir çözüm getirdiği iddiasındadır. Bu açıdan kendini politik olarak liberal, bilim adamı olarak sosyalist olarak nitelendirmektedir (Baranzini, 2007).

Walras'da toprağın millileştirilmesi ile devlet rasyonelliği garanti edilmektedir. Toprağın millileştirilmesi, tam rekabet koşulları sağlayacaktır. Bu bağlamda Walras'da bireysel davranış değil, serbest rekabet önemlidir. Walras, bireysel tercihleri göz ardı etmektedir. Metodolojik bireyselciliğe karşıdır. Kârların maksimizasyonunu değil, maliyetlerin minimizasyonunu amaçlamaktadır (Baranzini, 2007).

Walras'ın sosyalizm hakkında görüşlerini, içinde bulunduğu toplumdan (Fransa) ayrı düşünmemek gereklidir. Walras, Fransız sınıf çatışması görüşünü yansıtmaktadır. Walras'a göre sınıf çatışmasında bir tarafta toprak ve doğal tekel sahipleri, öte tarafta diğerleri vardır. Diğerlerine girişimci ve kapitalistler de dahildir. (Jaffé, 1980: 528-549)

Walras tekellere de karşıdır. Doğal tekellerin (madencilik, demiryolu gibi) devletin sahipliğinde olması gerektiğini savunmaktadır. Toprağın millileştirilmesi ve kiralanması, tekelleşmeyi de ortadan kaldıracaktır. Ayrıca moral tekeller de devlet yönetiminde olmalıdır. Moral tekeller olarak kamu malları, adalet, polis, alt yapı, eğitim, müzecilik gibi alanları saymaktadır. Aynı şekilde suni tekeller oluşmasına izin verilmemelidir (Potier, 2001: 320-324). Toprağın millileştirilmesi ve doğal tekellere kamunun sahip olması ile küçük kapitalistlerden oluşan, serbest rekabetin işlediği bir toplum yaratılarak, tam rekabet sağlanacaktır. Böylece ideal durum gerçekleşebilecektir.

Walras'ın genel denge modeli kapitalist ekonomi değildir. Genel dengeden amaç, doğal yasa temelinde "adalet modeli" kurmaktır. Başlangıçta koşulların eşitliğini garanti ederek, serbest piyasada eşitlerin değişimini sağlayan bir model kurmayı amaçlamıştır. Başlangıç koşullarının eşitliği, genel denge modelinde çalışarak; (a) tek fiyat kuralının sağlandığı, (b) paranın değişim değerini değiştirmediği, (c) firmaların minimum maliyetle ürettiği bir model geliştirmektedir. Model kaynak dağılımında etkinliği sağlamakta, kaynak dağılımı problemini çözmektedir. Kaynak dağılımı, doğal ekonomi, bilim çerçevesinde yapılmaktadır (Gijsel, 2001: 239-250). "Bilimsel sosyalizm" gerçekleştirilmektedir!

Walras'ı liberaller sosyalist, sosyalistler liberal olarak nitelendirmektedir (Baranzini, 2007). Walras, sosyalist olduğu kadar liberal miydi? (Crillo, 1980: 303). Gerçekte Walras, liberalizm ve sosyalizmin sentezi arayışı içinde idi (Poitier, 2001: 327). Liberalizmin bireysel özgürlüğü, sosyalizmin kollektivist eşitliğini gerçekleştirmek istiyordu. Serbest ticareti, toprağın millileştirilmesini ve vergilerin kaldırılmasını savundu. Bireysel özgürlük ve devlet otoritesinin birlikte olabileceğini göstermeye çalıştı. Bunu pozisyonların eşitsizliği, koşulların eşitliği ile özetledi (Koppl, 1995). Kendisini Nobel Barış ödülüne aday göstermesi, bu çerçevede değerlendirilebilir.

Bugünkü literatür ile Walras'ın piyasa sosyalizmi fikrinin öncüsü olduğu söylenebilir. Nitekim Pareto, Barone, Lange, Walrasçı temellerde piyasa sosyalizminden söz etmişlerdir.

Etkileri ve bugüne yansımalar

J. A. Schumpeter, Walras'ı "bütün iktisatçıların en büyüğü" olarak nitelendirmiştir (A. Sandmo, 2007). Bugün aynısını söyleyebilir miyiz?

Walras'ın, sosyolojide Léon Winiarski ve iktisatta W. Pareto ile birlikte başlayan süreç içinde etkisi çok fazladır. Walrasçı ve Post-Walrasçı iktisat, genel olarak yerleşik iktisat konumunda olmuştur.

Bu gelişmeler ne kadar L. Walras'ın niyetlerini temsil etmektedir? Koppl'a (1995) göre Walras aslında Neoklasik iktisatçı değildir. Buna göre,

(1) Walras için, serbest rekabet süreç değil, ideal son durumdur. Sosyal politikaların amacı, serbest rekabeti sağlamaktır.

(2) Walras, kapitalizm yerine "bilimsel sosyalizmi" amaçlamıştır. Toprağın millileştirmesi, kooperatif hareketi ve piyasa sosyalizmini savunmuştur. Walras'da her şey özel sektör değildir.

(3) Bireyselciliğin ve kollektivizmin sentezini amaçlamıştır. Uç bireyselciliğe karşıdır. Devlet otoritesini de savunmuştur.

Gerçekten Walras'da kapitalizmin analizi ve savunusundan

çok, ideal bir son yaratma amacı vardır. Kendine özgü bir sosyalizm yaratma endişesi söz konusudur. Bu açıdan Walras'ın politik iktisadındaki adalet, eşitlik, normatif unsurları göz ardı ederek, yalnız pür iktisattaki Walras'ı analiz etmek Walras'a haksızlıktır.

Walras'ın bir diğer önemi matematiksel iktisat ve genel denge analizidir. Matematiksel iktisadın Walras'ı izleyen süreçte hızla geliştiği, formalist devrimi oluşturduğu genel kabul görmektedir. Son yıllarda matematikte doğrusal olmayan dinamik yaklaşımlar ve kompleksite analizinin artan önemi, Walrasgil analizden bir hayli farklıdır. (Marchionatti, 2007: 291-307). Soyut matematiksel analizden ziyade uygulamalı matematiksel teknikler kullanılmaktadır.

Genel denge modellerinde, Arrow-Debru çizgisinde dengenin varlığını kanıtlamaya yönelik matematiksel analizler yerine Leontief ile başlayan girdi-çıktı analizi ile uygulamalı genel denge modelleri öne çıkmıştır. Bugün bilgisayar teknikleri ve simülasyonlarında gelişmeler hesaplanabilir genel denge modellerinin çok fazla yaygınlaşmasına olanak sağlamıştır. Genel denge analizlerinde öne çıkan hesaplanabilir genel denge modelleridir (Walker, 2005). Tarım, iklim değişikliği gibi çok değişik alanlarda bu modellerle çalışılmaktadır. Kompleks modellerdir.

Bilgisayar simülasyonlarında gelişmeler, Walrasçı genel denge modellerinin piyasa sosyalizmi bağlamında daha gerçekçi modellenmesine olanak sağlamıştır. Bu gelişme geleneksel O. Lange- Avusturya Okulu tartışmalarına yeni bir açılım sağlayabilir.

Bugün iktisatta öne çıkan analiz; çoklu denge, dengesizlik, dengenin kararsızlığı yaklaşımlarıdır. Post-Walrasçı iktisatta dahi benzer gelişmeler vardır. Bunu Walras'ın aşılması olarak görmemek gerekir. Walras'daki matematik, fizik, iktisat ilişkisi 19. yüzyıl fizik ve matematiği temellidir. "Yeni" fizik ve matematik ise doğrusal olmamama, dinamiklik ve dengesizlik temellidir. Walras'ın fizik ile kurduğu ilişki, bir bakıma güncellenmiştir.

Bir diğer gelişme Walras'daki birey tipi ile ilgilidir. Walras'daki birey, soyut "iktisadi insan"dır. Davranışsal iktisat, deneysel iktisat, evrimci oyun kuramı, Walras'ın soyut "iktisadi insan"ından farklı modellemeye olanak sağlamıştır. Özgecilik (*altruism*, fedakârlık), hakkaniyet (*fairness*), intikam, hırs (*vengeance*) bireysel tercihlerde önemlidir. Bu çerçevede biyoloji, psikoloji, sosyoloji, deneysel iktisattaki gelişmeler, iktisadi modellerde daha gerçekçi bireylerle çalışmaya olanak sağlamıştır. Örneğin davranışsal iktisatta bireyin iç çatışmaları, zaman tutarsız tercihleri önemlidir. Aynı şekilde ajan temelli modellerde kontrat, güven unsurları dikkate alınmaktadır. Bireysel tercihlerde ajan-vekil ilişkileri, iktisat politikaları, kurumlar önemlidir (Bowles ve Gintis, 2000: 1411-1439).

Sonuç

L.Walras, Pür İktisat ile fizik gibi evrensel geçerliliği olan bir bilim yaratma endişesi içindedir. Düşüncelerinin arkasında 19. yüzyıl Fransız düşünce ortamı ve bilimi, özellikle fiziği algılayışı vardır.

Walras'ın amacı piyasa ekonomisini savunmak değildir. Amacı adil ve eşit toplum yaratmaktır. Adil ve eşit toplum bilim temelinde yaratılmalıdır. Asıl olan "bilimsel" sosyalizmdir. Onun için piyasa bir araçtır.

Walras'ın görüşleri, bugün heterodoks iktisat için iyi bir çıkış olabilir (Gassler, 2007). Burada önemli olan şudur; Walras'ın sosyalizm anlayışı 1930'lu yıllarda O. Lange'nin piyasa sosyalizminin teorik temellerini oluşturmuştur. 2010'lu yıllarda kompleks adaptif sistemler çerçevesinde, özellikle fizikteki gelişmeleri yansıtan (non lineer, heterojen birey gibi) bir model geliştirilebilirse, heterodoks iktisat için iyi bir çıkış noktası olabilir.

Veblen'de Yabancılaşma Olgusu

BAHAR ARAZ TAKAY

Giriş

Yabancılaşma (*alienation*) kavramının düşünce tarihinde çok eski bir geçmişi olduğunu söylemek mümkündür. Felsefe tarihine baktığımızda, bu kavramın Plotionus'un öğretisine kadar gittiği görülür (Ergil, 1978). Kökenine inildiğinde ise bu kavramın daha çok psikolojik bir rahatsızlığı tanımlamak için kullanılan Latince bir kelime olan *alineus*dan çıkarılan *alienare*den türemiş olduğu görülür (Fromm, 2001: 31).

Yabancılaşma, hem Batı felsefesinin hem de Doğu felsefesinin yakından ilgi duyduğu bir kavramdır. Bu kavram, büyük ölçüde bireyin, "var oluşundan" uzaklaşması, "özüne" yabancılaşması olarak ifade edilmektedir. Eski Hintlilerin evreni, tanrıyı, ölümü, yaşamı açıklamaya çalıştıkları felsefi metinlerden oluşan ve MÖ 600 yıllarında ortaya çıkan *Upanishadlar* (2008), içinde yabancılaşma kelimesi kullanılmasa bile, bireyin kendinden uzaklaşmasını acı çekerek fark edip özüne dönmek için çabalamasını hikâyelendirmesi, yabancılaşma kavramının kökenlerinin ne kadar geriye gittiğini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca, bu kavram Doğu ve Batı felsefesinin birbirlerinden etkilendiklerini de açıkça göstermektedir.

Yabancılaşma kavramının Batı dünyasında yer bulması aydınlanma sürecinin bir sonucudur. Kavramın felsefe alanında doğuşu, Friedrich Hegel'in en önemli çalışmalarından biri olan Tinin Görüngübilimi *(Phänomenologie des Geistes)* (1807) kitabında yabancılaşma kavramından bahsetmesi ile mümkün olmuştur. Aydınlanma sürecinde yabancılaşma sadece felsefe alanında değil, politik ve ekonomik alanlarda da incelenen ve tartışılan bir kavram olmuştur. Politik alana Rousseau'nun Toplum Anlaşması *(Social Contract)* (1762) adlı çalışması ile giren yabancılaşma kavramının iktisat bilimi ile tanışması Marx'ın çalışmalarında yoğun olarak yabancılaşmadan bahsetmesi sayesinde gerçekleşmiştir.

Yabancılaşma kavramının evrim sürecinde, farklı alanlarda farklı kullanımlar ve anlamlarla ifade edilmesi, aslında bu kavramın kapitalist toplum yapısı içinde her zaman kendisine yer bulacağının da bir göstergesidir. Bu anlamda, Marx'ın da çalışmalarında vurguladığı gibi, yabancılaşma; kapitalist dünyanın ve kapitalist toplum sisteminin yarattığı bir olgudur.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Veblen'in yabancılaşma kavramına yaklaşımı, iktisat yazınında yabancılaşmaya farklı bir pencereden bakışı göstermektedir. Veblen'in Aylak sınıf Kuramı *(The Theory of the Leisure Class,* 1899) ve Çalışma İçgüdüsü ve Endüstriyel Sanatlar *(The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts,* 1914) adlı çalışmalarında yabancılaşma kavramı özellikle ön plandadır. Bununla birlikte, Mülkiyetin Başlangıcı *(The Beginning of Ownership)* (1898) makalesinde de yabancılaşma kavramının izlerini bulmak mümkündür.

İktisat bilimindeki yabancılaşma kavramı, büyük ölçüde Marx'ın ortaya koyduğu biçimde anlaşılmakta ve tartışılmaktadır. Marx'ın Hegel'den etkilendiği dönemde kaleme aldığı 1844 El Yazmaları (*1844 Manuscripts*) ve *Alman İdeolojisi* (*The German Ideology*, 1845) eserlerinde yabancılaşma kavramı geniş yer tutmaktadır. Marx'ta iki tür yabancılaşmadan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki doğadan kopuş anlamındaki yabancılaşmadır. İkinci tür yabancılaşma ise özellikle *Kapital I*'in (*Capital I*, 1867 (1990)) bahsettiği kapitalist toplum ya-

pısının yarattığı yabancılaşmadır. Veblen'in yabancılaşma kavramına yaklaşımı ise, Marx'tan oldukça farklıdır. Veblen'in yukarıda sözü edilen çalışmalarında ele aldığı yabancılaşma, çalışma içgüdüsü ile ilişkilidir. Kısaca, Veblen toplumsal evrimin geçirdiği aşamalar ışığında, çalışma içgüdüsün yitirilmesine ya da bastırılmasına bağlı olarak bireyin özgürlük araçları üzerindeki kontrolünü yitirmesi yani özgür çalışmanın mümkün olamamasını yabancılaşma olarak ele almaktadır. Bu anlamda, çalışma içgüdüsünün kaybı bireyin yabancılaşmasının en temel göstergesidir. Veblen, Marx'tan farklı bir şekilde yabancılaşma kavramını vurgulamakla birlikte; yabancılaşma kavramı, her ikisinde de kapitalist sistemin kendi dinamiklerinin yarattığı bir ortamda ortaya çıkmaktadır. Veblen'in toplumsal evrimin geçirdiği aşamalara bağlı olarak yabancılaşmanın ortaya çıkacağını belirtmesi ve günümüz kapitalist sisteminin de yabancılaşmanın ortaya çıktığı aşamalara benzer bir yapıya sahip olması, bireyin yabancılaşmasının aslında sistemin işleyiş dinamikleri ile ilgili olması bakımından önemlidir. Bu anlamda, hem Veblen hem de Marx yabancılaşma konusunda farklı çıkış noktalarına sahip olmakla birlikte, toplumsal sistemlerin yabancılaşmaya neden olduğu konusunda benzer görüşlere sahiptirler.

Çalışmanın ilk bölümünde, felsefede yabancılaşma Hegel ve Feuerbach'ın görüşleri çerçevesinde kısaca anlatılacaktır. İkinci olarak Marx'ın yabancılaşma ile ilişkisi incelenecek ve son olarak farklı bir bakışı ortaya koyan Veblen'de yabancılaşma olgusu tartışılacaktır. Bu tartışma, Veblen'in yabancılaşma kuramında belirttiği argümanlar eşliğinde günümüzde bireyin mutsuzluğunun temel nedenlerini ortaya koyması bakımından önemlidir

Felsefe'de yabancılaşma: Hegel ve Feuerbach

Felsefe alanında yabancılaşma ilk olarak Hegel'in Tinin Görüngübilimi (*The Phenomenology of Spirit*) (1998) eserinde ele alınmıştır. Bu eserin birçok yerinde yabancılaşmadan bahseden Hegel'in bu kavramın yayılmasının da öncülüğünü yaptı-

ğını söylemek mümkündür. Nasıl ki iktisat biliminde yabancılaşma kavramı Marx'ın bu kavramı tanımladığı anlamda anlaşılıyorsa felsefede de yabancılaşma kavramı, Hegel'in tanımladığı biçimde anlaşılmaktadır. Kısaca, felsefede yabancılaşma Hegel ile özdeşleştirilir.

Hegel, yukarıda sözü edilen kitabında insanla ilişkili olmayan hiçbir gerçeğin var olamayacağını belirtir. Gerçek sadece insan gerçeğidir. Tabiatın sözde nesnelliği aslında yabancılaşmadır. Hegel'de yabancılaşma "ruh" (*Geist*) ile ilişkilidir. Hegel'e göre doğa, "ruh"un kendini dışsallaştırması yoluyla ortaya koyduğu tabiattır. Bu anlamda, kendisini dışsallaştırdığı tabiatın aslında kendi dışında bir varlık olmadığını anlama sürecine yol açan bir yanılsamadır yabancılaşma (Hegel, 1998: 295-297). Hegel'de "ruh" kendini geliştiren bir olgudur; Önceleri kendi dışında var olduğuna inandığı bir tabiatın sonrasında kendi yarattığı bir tabiat olduğunu, yani tabiatın sadece kendi eyleminin içinde var olduğunu anlamasıdır.

"Ruh"un tabiatın kendi dışında olmadığını kavraması, diyalektik süreç içinde aslında bir sonraki hareketinin yabancılaşmadan kurtulma yani "ruh"un tabiatın kendi dışında bir varlık olmadığını kavraması sürecidir. Kısaca, bu kavrama sürecindeki eksiklik yabancılaşmadır. Burada insanın görevi, kendi özbilincini keşfetmek ve her şeyi kendi özbilincinin bir niteliği olarak gözlemlemektir. Ruh insanı yaratır. Böylece gerçek özne "ruh," insansa onun yüklemidir (Hegel, 1998: 470). Özne ile nesne arasındaki ayrışma yabancılaşmayı gösterirken, yabancılaşmanın ortadan kalkması, tarihsel süreçte nesnenin özne ile bütünleşmesi ve öznenin nesneye ilişkin bilincinin tamamlanması anlamına gelmektedir.

Felsefe alanında, yabancılaşma kavramı ile ilgilenen bir diğer ünlü felsefeci Ludwig A. Feuerbach'tır. Feurebach'ın yabancılaşma kavramına yaklaşımı, onun din ve tanrı konusundaki görüşlerinde ortaya çıkmaktadır. 1841 yılında yayımlanan Hıristiyanlığın Özü (*The Essence of Christianity*) adlı eserinde, dinin bir tür yabancılaşma olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda, Feuerbach'ın yabancılaşma kavramını din eleştirisinde kullandığını

söylemek mümkündür. Din, insanın kendine yabancılaşması ve insanın kendi var oluşundan kopmasıdır. Tanrıya atfedilen niteliklerin hepsi aslında insanın kendi nitelikleri olduğundan insan kendisinden uzaklaşmış ve sonunda da yabancılaşmıştır (Ergil, 1978: 95). Kısaca, tanrı; insanın kendi dışına aktardığı, mutlak nitelik kazandırdığı ve yabancılaştığı özüdür (Fromm, 2001: 41; Akyıldız ve Dulupçu, 2003). Tanrıyı zenginleştirmek için insanın kendini yoksullaştırması gerekir. Tanrının her şey olabilmesi için insanın hiçbir şey olmaması gerekir.

İktisat biliminde yabancılaşma

İktisat biliminde yabancılaşma olgusunun "kavram" olarak, ilk defa Marx'ın çalışmalarında kullanıldığını söylemek mümkündür. Marx'ın yabancılaşma kavramına ilgi duyması, Hegel'in felsefesinden etkilendiği döneme ve bu felsefenin etkisi altında kaleme aldığı ilk eserlerinde görülür. Yabancılaşmanın Marx ile özdeşleştirilmesinin temelinde Marx'ın bu kavram ışığında bireyin kapitalist toplumdaki var oluş biçimini ve kapitalist mülkiyet ilişkileri içerisinde emeğin özünden koparak nesneleştirilmesini sorgulaması vardır (Aydın, 2008: 15).

İktisat biliminde yabancılaşma kavramına ilgi duyan ve bunu farklı bir görüş çerçevesinde dile getiren bir diğer iktisatçı Veblen'dir. Veblen, Marx'a getirdiği eleştiriler ışığında kendi yabancılaşma kuramını geliştirmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü "insanoğlu neden yabancılaşır?" sorusuna Marx ve Veblen'in çalışmalarında yanıt arayacaktır.

Marx'ta yabancılaşma

Marx'ta yabancılaşma iş bölümü ve özel mülkiyete dayanmaktadır (Diggins, 1999: 59). Kapitalist üretim ilişkilerini ele alan Marx'ın analizinde yabancılaşma, kapitalist toplumda bireyin özsel varlığını sorgulayan bir analizdir (Aydın, 2008: 16). Emek ile üretim arasındaki ilişki içinde işçi, kapitalistin mülkiyetinde olan ürününü, yabancı bir güce bağımlı olarak çalış-

tığı için kendi üretkenliği ve nihayet kendini ve tüm insanlığını kaybetmektedir; çünkü hem ürün hem de kendi üretkenliği, başka insanlarla ilişkiye geçmesini sağlayan kendi öz varlığının nesnel belirtisidir (Esin, 1982: 24). Kısaca, kapitalist mülkiyet ilişkisi içerisinde emek bir araç haline gelerek nesnelleşmektedir (Aydın, 2008: 15). İnsan öz varlığını çalışmada bulan bir türdür. Ancak buna zorlanıp kendi kontrolünde olmayan bir üretim ilişkisi içerisinde yer alırsa bu öz ondan uzaklaşır. İşçi, emeğini emeğiyle yeniden ürettiği yaşamının ürünü olan nesneye koyar; bu durumda artık yaşam kendisine değil nesneye aittir. Herhangi alınır satılır bir mal olarak belirlenen emek ya da birey nesnelleşir (Marx, 1976). Bu nesnelleşme süreci, bireyin özsel yaşamından yabancılaşmasıdır (Marx, 1976: 162).

Marx'ın analizinde yabancılaşma, ilk olarak *1844 El Yazmaları*'nda iki farklı biçimde ele alınmıştır. Bunlardan ilki, "doğadan kopuş" anlamındaki yabancılaşmadır. İnsan, doğadan koparak kültürel-toplumsal alanda kendine ikinci bir doğa kurmak anlamında, doğaya yabancılaşır. Bu, insan oluşu açıklayan niteliğiyle olumlu karşılanan yabancılaşmadır ve zorunlu bir süreç olarak anlaşılır (Aydın, 2008: 17). İkinci tür yabancılaşma ise, bizzat kapitalist dünyanın ve kapitalist toplumsal sistemin yarattığı yabancılaşmadır. Bunun sonucu olarak insan "kendi doğasına" yabancılaşır. Bu ikinci tür yabancılaşma, yukarıda sözü edilen nesnelleşme süreci ile ilgilidir. Görülüyor ki, Marx'ın analizinde bireyin temel faaliyeti olan çalışma, onun hem doğadan hem de kendisinden uzaklaşmasına yol açmaktadır. Marx'ın yabancılaşma kuramı, *Kapital I*'de (1990) "meta fetişizmi" analizi altında devam etmekte ve yabancılaşmada özel mülkiyetin yeri vurgulanmaktadır.

Yabancılaşma ve mülkiyetin kökeni

Marx, insanoğlunun yabancılaşmaya başlamasını diyalektik bir süreçte ele almaktadır: Özel mülkiyet ve yabancılaşmış emek ilişkisinde hangisinin öncelikli olduğu süreci anlama açısında önemlidir. Özel mülkiyet yabancılaşmış emek tarafından

üretilen nesneleri tanımlamak için kullanılırsa bunların hangisinin önce geldiğini bulmamız gerekir. Kısaca özel mülkiyet mi insanı yabancılaştırmıştır yoksa yabancılaşmış insan özel mülkiyeti yaratmış ve böylece kendi yabancılaşmasının koşullarını mı hazırlamıştır (Diggens, 1999: 61).

Marx'ın, yabancılaşmayı özel mülkiyet ile ilişkilendirdiği *1844 Paris Elyazmaları*'nda bu öncelik sıralaması gayet net bir biçimde anlatılmaktadır. Marx, sözü geçen çalışmasında özel mülkiyet ve yabancılaşmış emek ilişkisini aşağıdaki ifadeleri ile ortaya koymuştur.

> "Özel mülkiyet yabancılaşmış emeğin, işçinin doğa ve kendisiyle olan dışsal ilişkisinin ürünü, sonucudur. Özel mülkiyet buna göre yabancılaşmış emek, yani yabancılaşmış insan, uzaklaşmış emek, uzaklaşmış yaşam kavramından çözümleme ile çıkar. Doğru biz yabancılaşmış emek (yabancılaşmış yaşam) kavramını politik ekonomiden özel mülkiyetin hareketinin bir sonucu olarak çıkardık. Fakat bu kavramın incelenmesi ile özel mülkiyet, yabancılaşmış emeğin kaynağı, nedeni olarak belirse bile tıpkı tanrıların başta insanın zihinsel karışıklığının nedeni değil, sonucu olması gibi aslında yabancılaşmış emeğin sonucu olduğu ortaya çıkar. Sonra bu ilişki karşılıklı olur" (Marx, 1976: 118)

Marx'ın bu ifadesinden de anlaşıldığı gibi, özel mülkiyet yabancılaşmış emeğin ürünüdür; özel mülkiyet ilişkileri hangi biçimi gösterirse göstersin, işçiler çalışmalarının sonucuna hangi ölçüde katılırsa katılsın, üretim ile tüketim arasındaki ilişki hangi biçimde olursa olsun, bütün bu belirlemeler daha derin ve indirgenemez bir öğeye bağlanabilir (Marx, 1976). Yabancılaşmış emek özel mülkiyetin sonucu olmakla birlikte, emeğin kendini yabancılaştırdığı, yabancılaşmasını gerçekleştirdiği araçtır. Bu anlamda bir tarihsel öncelik ilişkisinden de bahsetmek pek mümkün görünmüyor. Bu durumda sorun nedensel bir ilişki yerine iki gücün hem kendileri hem de aynı zamanda bir diğeri olduğu diyalektik bir bağlam içinde anlaşılmalıdır (Diggens 1999: 62). Yabancılaşmış üretken etkinlik sadece

nedensel olarak özel mülkiyeti açıklamakla kalmamakta, özel mülkiyeti oluşturan toplumsal ilişkiye bireysel özün yabancılaşmasını sokmakta ve özel mülkiyetin tanımındaki çelişkileri ortaya koymaktadır.

Marx'ın yabancılaşma analizinin özel mülkiyete bağlanması aslında temelde üretim ile ilişkilidir. Yani sömürü ve yabancılaşma özel mülkiyetten kaynaklanmaktadır. "İnsanın durumuna" katkı sağlayan diğer faktörler tüketim dahil çözümleme dışı tutulmuştur. Marx bu durumu *Grundrisse*'de (1979) şu şekilde açıklamaktadır:

> "Bireyin üretimi ilk başta doğanın tüketim için sunduğu hazır nesneleri derleyerek, kendi bedeninin yeniden üretimiyle sınırlı olduğu halde biz mülkiyeti niçin tüketime değil de üretim ilişkilerine indirgiyoruz? Asıl görevin bulmak ve keşfetmek olduğu yerde bile zor ve emek –avcılık, balıkçılık ve hayvancılıkta olduğu gibi– kısa sürede bireysel düzeyde belirli yeteneklerin üretilmesini gerektirir". (Marx, 1979: 492).

Marx'ın yabancılaşma ile ilgili bu açıklamaları temelde Veblen'in Marx'ı eleştirisinin merkezini oluşturur. Marx yabancılaşma kelimesini yoğun olarak kullanmakla birlikte, Veblen'in yabancılaşma kelimesini çok seyrek kullandığı görülür (Diggens, 1999: 63). Bununla birlikte, Veblen'de yabancılaşma kavramı kendini çalışma içgüdüsünde ifade eder. 1914 yılında yayımlanan *The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts* ve 1899 yılında yayımlanan *The Theory of the Leisure Class*'ın Marx'tan çok farklı bir perspektiften konuya yaklaştığını görmek mümkündür. Bu çalışmalarında Veblen, çalışma içgüdüsünün bastırılması konusunu ve "gösteriş tüketimini" incelemiştir. Veblen'e göre bu içgüdünün bastırılması, insanın özgürlük araçları üzerindeki özgürlüğünün kaybını simgeler ve bu durum insan kültürünün "barbarlık" döneminden modern döneme geçirdiği en evrensel ve en radikal dönüşümdür. Kısacası, Veblen'in analizinde yabancılaşma, özgür çalışmanın kaybıdır. Bu durumun nedeni de üretimden çok tüketimde, servetin yaratılmasından çok edinilmesinde, malların yapılması ve

sahip olunmasından çok ne duruma geldiklerinde yatmaktadır (Diggens, 1999: 63).

Veblen'de yabancılaşma olgusu

Veblen yabancılaşma konusuna Marx kadar değinmemekle birlikte, kendi özgün kuramını yaratmıştır. Veblen, yabancılaşmayı birbirine bağlı iki farklı bakış açısıyla yansıtır. Temelde çıkış noktasını özel mülkiyet ve buna bağlı olarak çalışma içgüdüsü oluşturmakla birlikte, "aylak sınıf kuramı" ve "gösteriş tüketimi" de bu zincirin birer halkasıdır.

Veblen "The Beginnings of Ownership" (1898) makalesinde özel mülkiyetin ortaya çıkışını ele almakta ve daha önceki iktisatçılardan farklı bir bakış açısı ile bu kavramı değerlendirmektedir. Marx'a göre, mülkiyet emeğin ayrışması ve artık değer yaratması ile ortaya çıkarken, klasik iktisatçılar gelişmeyi üretici emek ve toplumsal sözleşmeye bağlamıştır. Veblen'de ise mülkiyetin ortaya çıkışı antropolojik bir görüşü yansıtmaktadır. İlkel çağda savaşçıların ve avcıların davranışlarında mülkiyetin kökenini görmüştür. İnsanoğlunun yabanıl-barışçıl dönemde bile nesneleri sahiplendiğini vurgulayan Veblen, özel mülkiyetin başlangıcını fetih eylemlerine bağlamıştır (Diggens, 1977: 136).

Veblen'in Darwin'in etkisiyle ortaya koyduğu toplumsal evrimin aşamaları özel mülkiyetin de ortaya çıkışını göstermekte ve bununla bağlantılı yabancılaşma kavramı ön plana çıkmaktadır. Toplumun; yabanıl-barışçıl ekonomiden, mülkiyet, savaşçılık, erkek üstünlüğü ve aylak sınıfın ortaya çıktığı yağmacı-barbar ekonomisi ve sonrasında el işçiliği dönemi ve makineleşme süreci boyunca geçirdiği evreler Veblen'in ortaya koyduğu toplumsal evrimin aşamalarıdır (Kızılkaya, 2008: 168).

Veblen, *Aylak Sınıf Kuramı* (*The Theory of the Leisure Class*, 1899 [1973]) adlı eserinde toplumsal evrimin aşamaları ışığında insan topluluğunun barışçıl-yabanıl dönemden[1] yağma-

1 Bu dönem, insanların sadece alet kullandıkları ve birbirileriyle savaşmak yerine işbirliği yaptıkları ve çalışmaya yatkın oldukları bir dönemdir. Yabanıl dönemin en önemli özelliği, çalışma içgüdüsünün değişimi sağlayan öğe olmasıdır.

cı-yırtıcı bir yaşam tarzına geçtikçe, kudretin elle tutulur delili olan ganimetler bireysel yaşantının eşyası arasında temel bir yer bulmaya başladığından bahseder. Yağmacı kültür ile birlikte avcılık ve yağmacılığın ödülü olan ganimetler, üstün kuvvetin delili olarak itibar görür ve sonuçta saldırganlık, onaylanan ve takdir edilen bir eylem biçimi haline gelir (Veblen, 1973). Yeni oluşan yapı, kölelik düzenini de beraberinde getirir. Özgür çalışmanın bittiği yerde de mülkiyet başlar. Veblen'e göre, "mülkiyetin en eski biçimi kabile şeflerinin kadınlara el koymasıdır" (Veblen 1973: 33).[2] Kısacası mülkiyet, kölelerle birlikte toplumun günlük işlerini üstlenen kadınların erkekler tarafından elde edinilmesiyle ortaya çıktı. Mülkiyet önce esirlerle başlar ve esirin ürettiği nesnelere el koyma ile gelişir (Edgell ve Townshend, 1993). Esir sahiplerinin bedensel olarak çalışmamaya başlaması, oluşan yeni üst sınıfın zamanını savaşarak, avlanarak ve dini işlerle geçirmeye başlaması, çalışmayı kölelik ve düşük statünün bir simgesi haline getirir. Çalışmaya karşı oluşan bu nefret çalışma içgüdüsünün yozlaşmasına neden olur.

Erkek ve kadınların önce esir edilmesi ve sonrasında esirlerin ürettikleri nesnelere el koyulmasıyla mülkiyet başladığı için özel mülkiyet yabancılaşmış emekten değil, yağmacı toplumlarda, "barbarların" eylemlerinde ortaya çıkar. Özel mülkiyetin ortaya çıkışı konusunda Veblen'in ortaya koyduğu görüşleri Veblen'i Marx'tan ayıran en keskin çizgidir. Egemenlik ve sömürünün emeğin değer teorisi ile ilgisi yoktur. Kısaca, baskı ve zulüm yabancılaşmadan önce gelir (Diggins, 1977: 123). Marx'ta yabancılaşma tam olarak özel mülkiyetten kaynaklanırken, Veblen'de yabancılaşmanın koşullarının kesin olarak özel mülkiyet bağlamında oluşmadığını söylemek mümkündür. Çalışma içgüdüsünün sosyal alışkanlıklar ve kurumlar tarafından birikimli olarak kirlenmesi sonucu yabancılaşma doğar (Veblen, 1946). Çalışmaya dayalı yabanıl-barışçıl toplum-

2 Esirlerin çoğunun kadın olmasının cinsiyet açısından bir önemi yoktur. Kadınlar savaşamadıkları için daha kolay elde edilirler ve daha çok iş yaparlar. Katkıları tükettiklerinden çoktur ve daha da önemlisi kabile şeflerine şeref getirir. Kadın yağmalanan ama el koyana organik olarak bağlı olmayan, ortak olarak tüketilmeyen tek nesnedir. Yağmacı dönemde ilk "maldır" (Veblen, 1898).

dan, barbarlığın egemen olduğu yapıya geçişte mülkiyet artık ihtiyaçtan çok ötekilerden daha güçlü olma arzusundan kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, yararlı olandan çok toplumsal hiyerarşi içerisinde rakipleri etkileyecek olan şeylere dayanır. Bu durum Veblen'de gösteriş tüketimi bağlamında bir yabancılaşmanın oluşmasına öncülük eder.

İnsanların birbirlerini verimlilik konusunda kıskandıkları zaman ve durumlarda da yabancılaşma ortaya çıkar. O zaman insan emeğini üretmek için değil, daha üst düzeyde statü kazanmak için kullanır. Daha üst bir statünün kazanılması, mallara sahip olmak ve biriktirmekten geçtiği için yabanılbarışçıl yaşamdan uzaklaşılır. Artık çalışmak ve üretmek değil, elde etme ve aylaklık belirleyici toplumsal değerler olur (Veblen, 1973). Statü kıskançlığı ve yarışma tarafından belirlenen bu kültürde anlam ve değer, üretim sürecine değil animistik nitelikler içeren mallar ve tüketim maddelerine verilir (Diggins, 1977). Kısaca, gösterişçi tüketim ve aylaklık, nesnelerin ve zamanın aşırı müsrif biçimde edinilip kullanılması ve toplumun merkezi değerleri arasında yer edinmesiyle başlar.

Veblen'in gösterişçi tüketimi, bu kavram çerçevesinde bireyin yabancılaşmasını ve yağmacı toplumun yarattığı üst sınıfın çalışma içgüdüsünü kirletmesi vurgulaması aslında, kapitalist toplumum özellikleri ile de uyuşmaktadır. Kapitalizm, insanı haz nesnesi olarak gören bir anlayışa sahiptir. Kapitalist sistemdeki bireyin davranışında sürekli olarak para kazanmak ve tüketimi maksimize etmek, bunu yaparken de çalışmayı en aza indirmek ön plandadır. Veblen, bireylerin toplum içindeki konumlarının en az çaba ile en fazla parayı kazanma amaçlarına göre sınıflandırıldığını vurgulamaktadır (Veblen, 1946). Zenginlik, başarının ölçütü ve sosyal statüye ulaşmanın göstergesidir. Bu durum, sınıfsal olarak her sınıfın bir üst sınıfa özenmesi anlamını kazanmaktadır. Veblen'in kapitalizm eleştirisi de gösteriş tüketimi ile çalışma içgüdüsünü kaybeden bireyin yabancılaşmasında ortaya çıkmaktadır. Gösteriş tüketimi, bireyin toplumda kendini sergilemesine hizmet etmesi açısından simgeseldir. Çalışma bu zenginliğin elde edilmesinde sadece bir araçtır (Veblen, 1946).

Gelişmiş kapitalist toplumlarda gösteriş tüketimi, zenginlik ve mülkiyet, ihtiyaçtan çok gücün gösterilmesi ve hayatın temel amacı olma özelliği taşımaktadır. Daha çok tüketmek daha üst bir sınıfa ait olmayı göstermektedir. Bir şeylere sahip olma arzusu, diğer bireyleri kıskandırmak için sergilenmektedir. Bu anlamda, tüketim, başkalarından üstün olmayı göstermektedir. İhtiyaçtan uzak yapılan tüketim, üretimin önüne geçerek çalışmayı küçümsen bir durumu ortaya çıkarır. Kapitalist toplumda, üretim ve çalışma faaliyetlerinden muaf olan bir sınıfsal yapılanma kendisini gösterişçi tüketimde ifade etmektedir. Bu sınıf gücünü çalışarak değil harcayarak göstermeye çalışır (Veblen, 1946).

Veblen kapitalizmin kökenlerini el işçiliği döneminde bulmaktadır. Barbar-yağmacı dönemin arkasından gelen el işçiliği dönemi, bireyin çalışma içgüdüsünü ortaya çıkarması açısından önemlidir. Toplumu biçimlendirip dönüştürecek ve aynı zamanda bireyi yabancılaşmadan kurtaracak tek unsur çalışma içgüdüsüdür.

Her modern topluluğun kolektif çıkarı, bireyin çalışmaya bağlı üretkenliğinde yatar. Bu kolektif çıkara en iyi hizmet eden değerler ise, toplumsal evrim aşamalarının ilki olan yabanıl dönemde bireyin sahip olduğu dürüstlük, çalışkanlık, barışseverlik ve animistik inançları işe karıştırmaksızın kendisinde bulunan özellikleri kolektif çıkara hizmet edecek bir biçimde ortaya koyma çabasıdır. Sahip olduğu bu özelliklere, toplumsal evrimin geçirdiği diğer aşamalarda da başarıyla sahip çıkması, toplumun ilerlemesi ve gelişmesi için en önemli koşulu oluşturmaktadır. Özellikle el işçiliği döneminde, çalışma içgüdüsünün yeniden egemen olması ve bireyin düşünce alışkanlıklarını biçimlendirmesi açısından, toplumda işbirliği ve üretim rekabetten üstün konuma gelir (Veblen, 1946).

Sonuç olarak, yabancılaşmayı gösteriş tüketimi ve çalışma içgüdüsünün kaybı temelinde açıklayan Veblen'de, insanın yabancılaşmasına neden olan iki temel zaaf vardır. İlk zaaf animizmin etkisidir, yani insan aklının maddeye hizmet etmesi. İkincisi ve en önemlisi, toplumun çalışmaya karşı olan küçüm-

seme duygusudur. İnsanoğlunun yabancılaşmadan kurtulması ancak çalışma içgüdüsünün en değerli olgu olarak kabul edilmesine bağlıdır. Makine süreci bu yabancılaşmadan kurtulmayı sağlar. Veblen için makine ve onu tasarlayan mühendis daha verimli-üretken ve daha az müsrif bir yaşam tarzını simgeler ve onların varlığını en iyi sürdüren toplum gelişir (Veblen, 1973). Toplumsal anlamdaki refahı maddi üretimin artması biçiminde tanımlayan Veblen açısından, ne zaman çalışma içgüdüsü bastırılırsa, o zaman barbar bir dönem yaşanmaktadır. Bu kısır döngüden çıkış, çalışma içgüdüsüne hayat alanı bırakmak, teknolojinin ve onun ustalarının toplumdaki yerlerini yükseltmektir.

> "Bir ürün sadece diğerleri tarafından yapılan mallarla değiştirilmek için üretiliyorsa, çalışan kendisini üretimde değil tüketimde gerçekleştirebileceğini sanır. Böylece insana özgü olan çalışma içgüdüsünün kaybı ile yabancılaşma başlar. Bu durum onun sömürülmesinden çok *yarışmacı karşılaştırma* baskısı altında toplumsallaşmasından kaynaklanır" (Diggins 1999: 132).

Mal edinme arzusunun hiçbir zaman yok olmayacağını belirten Veblen, bu olguyu insan tabiatının karanlık ve inatçı bir yanı olarak da tanımlar.

Sonuç

Yabancılaşma kavramının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği evrim hem felsefe dünyasında hem de iktisat biliminde farklı görüşlerin çatıştığı bir durumu yansıtmaktadır. Felsefe dünyasında Hegel ile yolculuğuna başlayan yabancılaşma kavramı, "Mutlak Ruh"un kendisini dışsallaştırdığı tabiatın kendisinin dışında bir varlık olmadığını kavrama sürecini anlatır. Hegel'in yabancılaşma ile vurguladığı doğadan kopuş, özellikle genç Marx'ın ilk yazılarında kendisini iktisat alanında da ifade etme olanağını bulmuştur. Felsefede yabancılaşma, Hegel sonrasında Feuerbach'ın çalışmalarında yer almıştır. Feuerbach din ve tanrı çerçevesinde konuyu ele alarak, din olgusunu insanın

kendine yabancılaşması ve var oluşundan kopmasına hizmet eden bir durum olarak görmektedir.

İktisat bilimi yabancılaşma kavramından yoğun bir biçimde faydalanmıştır. Özellikle Marx'ın temel eserlerinde dile getirdiği yabancılaşma olgusu, iş bölümü ve özel mülkiyetin varlığı sonucu ortaya çıkmaktadır. İş bölümü emeğin toplumsallığının, insanın yabancılaşmasındaki ifadesidir. İşçinin emek ile ilişkisi; kapitalistin, emeğin sahibi olma ilişkisini oluşturur. Marx'ın hem *1844 El Yazmaları*'nda ve sonrasında *Kapital I*'de meta fetişizmi altında incelemeye devam ettiği yabancılaşma, insanın hem kendi ürettiği ürüne hem de üretken etkinliğine ve diğer insanlara ve dolayısıyla kendi türüne yabancılaşmasıdır. Meta fetişizmi, emeğin de metalaşması sonucu ortaya çıkar. Emeğin bir meta haline gelmesi bireyin yabancılaşmasının başlangıç sürecidir. Marx'ın analizinde, yabancılaşmanın özel mülkiyetle başlaması üretim ilişkileri ile ilişkilidir. Yani emeğin sömürülmesi ve yabancılaşma özel mülkiyetten kaynaklanmaktadır.

İktisat bilimde yabancılaşma kavramı ile ilgilenen Veblen, bu kavramı açık açık kullanmamış, bu kavram ile ilişkisini daha örtülü bir biçimde ortaya koymuştur. Marx'tan oldukça farklı, hatta Marx'ı eleştiren bir yaklaşımla ele aldığı yabancılaşma kavramı Veblen'de aylak sınıf, gösteriş tüketimi ve en önemlisi de çalışma içgüdüsünün kaybı ışığında incelenmiştir.

Toplumun geçirdiği evreleri bu kavramla uyumlaştıran Veblen, özgür çalışmanın kaybı ile özel mülkiyetin var olduğunu vurgulamaktadır. Çalışmanın küçümsendiği dönemlerde ortaya çıkan çalışma içgüdüsünün kaybı, toplumundaki bireyleri rekabet etmeye, çılgınca tüketmeye iter. Bireyin kendi varlığını ispat eden en önemli unsurları tüketimde ve sahip olmada gördüğü bir yapı ortaya çıkar. Veblen'in yabancılaşma kavramı temelinde ortaya koyduğu bu yapı; bireyler arasındaki ilişkileri ve bireyin yalnızlaşmasını anlamak bakımından önemli bir açılım sunmaktadır.

Kapitalist sistem, Veblen'in vurguladığı anlamdaki yabancılaşmayı en yüksek seviyede ortaya çıkaran bir toplum yapısı-

na sahiptir. Üretmeden tüketmek, insanların parasal anlamda birbirlerini kıskanması ve en önemli değerin çalışmadan zenginleşmek olduğu bir yapıyı temsil eden kapitalist sitem, Veblen'den günümüze çok da fazla değişiklik göstermemiştir. Veblen'in üretimin ve sanayinin olmadığı yerde yağmacı ve avcı güdülerin serbest kalacağını söylemesi önemlidir. 1990'lı yıllarda, gelişmiş kapitalist toplumlarda olağanüstü bir açgözlülüğün sergilenmesi, insanların soyut varlıklara yatırım yaparak zenginleşmesi ve bununla birlikte daha fazla mal edinme çabası sonucu girilen borç yükleri, sistemin krize doğru gitmesindeki göstergelerdir. Gösteriş tüketiminin yoğun biçimde arttığı yoksul kapitalist ülkelerde yaşam düzeyinin gittikçe kötüleşmesi, bununla birlikte açgözlü yerel baronların ortaya çıkışı, çalışma içgüdüsünün anlamını kaybetmesi ve "orta sınıf" olarak nitelendirilen sınıfın üst sınıflara çıkma gayreti sistemin tüketim odaklı olduğunun göstergesidir. Bireylerin kendilerini ifade etme biçimi üretimde değil tüketimdedir. Bu durum bireyin kendine yabancılaşmasını ve hiçbir şeyden mutlu olamamasına neden olur. Kapitalist sistemdeki insan edilginliği, bireyin sadece almaya, tüketmeye ve sahip olduklarını biriktirmeye yöneltir. Veblen'in sanayi toplumunda bir olasılık olarak gördüğü "bencilliğin olmadığı" bir kültür yapısının varlığı temennisi, kapitalist sistem daha insancıl bir sisteme dönüşmedikçe pek mümkün görünmüyor.

Bir Bilim Felsefesi Olarak Pragmatizmin Veblen'in Bilimsel Bilgi Anlayışındaki Yeri

GÜLENAY BAŞ DİNAR

Giriş

William James (1842-1910), John Dewey (1859-1950) ve Charles Peirce'in (1839-1914) temsil ettiği Amerikan pragmatizmi, Veblen'in genel olarak sosyal bilimlere özel olarak da iktisada yönelik geliştirdiği bilimsel bilgi anlayışında önemli bir felsefi temel oluşturmuştur. Bilgi üretim süreciyle ilgilenen bir bilim felsefesi olarak pragmatizm, bilginin değerini insan yaşamına yaptığı katkı ile ölçme esasına dayanmaktadır. Thorstein Veblen (1857-1929) de benzer bir yaklaşımla iktisadi analizin "ayağı yere basan"[1] bir tür (*matter of fact*) bilgiye dayanması gerektiği üzerine vurgu yapmaktadır. Veblen, "ayağı yere basan" bilgiyi, gözlemlenebilir olgularla, maddi neden ve sonuçlarla ilgilenen, önceden belirli sonuçlara değil, sürece odaklanmayı sağlayan bilgi olarak tanımlamakta ve bu tür bir bilgi ile toplumdaki nedensel ilişkilerin ve somut ekonomik gerçekliklerin ortaya konulabileceğini ileri sürmektedir (Yılmaz, 2007: 98). "Ayağı yere basan" türü bir bilginin en önemli özelliği evrimsel bir özellik taşıması ve bu anlamda deneyimlerle ve in-

1 "Matter of fact" kavramının "ayağı yere basan bilgi" olarak çevirisi (Yılmaz, 2007: 98)'den alınmıştır.

sanlar arasındaki etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkmasıdır. Bu tür bilgi anlayışı pozitivizmin bilgi anlayışından farklı olarak mutlak bir gerçekliğe işaret etmemektedir. Bu anlamda, Veblen zamandan ve mekândan bağımsız olarak elde edilen mutlak bir bilgi anlayışından çok zamana ve mekâna göre değişim gösterebilecek bir bilgi anlayışı benimsemektedir. Bu tür bir bilgi anlayışının sonucu olarak Veblen, genelde bilimi, özelde de iktisadı evrimsel bir şekilde ele alarak iktisadın temel inceleme alanını kurumların işleyiş ve evriminin incelenmesi olarak belirlemekte, somut iktisadi kurumlar ve problemlerle ilgilenerek pragmatistik bir analizi benimsemektedir.

Veblen'in bilimsel bilgi anlayışı ile ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde pragmatizmden etkilendiği yaygın bir şekilde kabul edilmektedir. Bu çalışmada da Veblen'in bilimsel bilgi anlayışının ve bu doğrultuda oluşturduğu teorik çalışmalarının birçok yönüyle pragmatistik olduğu vurgulanacaktır. Bu çerçevede bu çalışmanın amacı, Veblen'in bilimsel bilgi anlayışında Amerikan pragmatizminden nasıl etkilendiğini ortaya koymak ve bu yolla pragmatistik bilim felsefesinin Veblen'in bilimsel bilgi anlayışındaki yerini tartışmaktır. Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde pragmatistik bilim felsefesinin temel özellikleri, ikinci bölümdeyse Veblen'in bilimsel bilgi ve evrimsel iktisat anlayışları incelenecek ve çalışma Veblen'in bilimsel bilgi anlayışında pragmatistik felsefeden nasıl etkilendiğinin tartışılması ile son bulacaktır.

Pragmatistik bilim felsefesinin temel özellikleri

Pragmatizm sözcüğü Yunanca "eylem" (*action*), "uygulama" (*practice*) ve "kullanışlı" (*practical*) sözcüklerinden gelmektedir (James, 1992: 39). Pragmatizm her şeyden önce insan yaşamının bir amacı olduğuna vurgu yapmakta ve bu anlamda bilimin insan yaşamına katkı yapması gerektiği esasına dayanmaktadır. Buna göre teoriler ya da kuramlar toplumsal hayatta kullanılabildiği ve bu hayata somut katkılar yapabildiği ölçüde anlamlıdır. Bu bilim insan için yapılmalı düşüncesinin de bir te-

melini oluşturmaktadır. Buna göre en iyi ve en doğru bilim insan yaşamına en fazla katkı yapan bilimdir.

Pragmatizm, "bir düşünce eğer insanlığa bir yarar sağlıyorsa iyidir ve iyiyse doğrudur" gibi bir düşünceye dayanmaktadır (James, 1992: 50). Burada iyi ve doğru diye nitelendirilen şey insanlığa en fazla fayda sağlayandır. Bu bağlamda, pragmatizmde doğru ve iyi kavramları özdeş kavramlar olarak kullanılmaktadır. Pragmatistik felsefe "dünyanın çoğulcu bir yapıda olduğu, reform ve ilerlemenin mümkün olduğu, bireylerin bu dünyada fark yaratabileceği, düşüncelerimizin yanlış olabileceği, hangi davranışın ahlaki olduğu kararının her bir olay bazında verilebileceği ve düşüncelerimizin işlerliği konusunda yaşadıklarımıza bakarak görüş edinilebileceği yolundaki varsayımlara" dayanmaktadır (Doğan, 2003: 84).

Bu varsayımlar doğrultusunda pragmatizm zıt görüşler arasında bir bağ, onları dengeleyen ve sentezini oluşturan bir köprü olarak görülebilir. Bu açıdan "pragmatizmin evrimsel bir liberal felsefeye sahip olduğu ve önyargılara, dogmatizme, otoriter çözümlere karşı olup, açık düşünceye, bilime, çoğulculuğa ve hümanizme önem verdiği" söylenebilir (Doğan, 2003: 83).

Görüldüğü gibi pragmatizm her konuda ve her alanda değişmeye ve gelişmeye izin veren bir yöntemsel bakışı benimsemektedir. Bu anlamda mutlak ve değişmez gerçeklikler aramak yerine gözlemlenebilir ya da duyumsanabilir verilerden hareket ederek olayları ve olguları anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Pragmatizm, böyle bir yöntemsel tutum benimsemesine rağmen, kendisine ait bir anlam teorisi (*theory of meaning*), bir doğruluk teorisi (*theory of truth*), bir araştırma teorisi (*theory of inquiry*) ve bir etik teorisi (*theory of ethics*) geliştirebilmiştir (Çelik, 2008: 9-10).

Pragmatistik bilim felsefesinin kurucularından olan Charles Peirce, pragmatizmi bir anlam teorisi olarak ele almaktadır. Peirce'e göre pragmatizm anlaşılması güç olan kavramların anlamlarını daha açık hale getirme yöntemidir. Peirce, kavramların anlamlarının daha açık bir hale nasıl getirileceğini ise pragmatik maksim olarak nitelendirdiği ilke ile açıklamaktadır. Bu-

na göre, anlamları açık olmayan kavramlar, anlamları açık olan kavramlarla kavramın anlamında gerçek bir açıklık sağlanıncaya kadar yer değiştirecektir. Bu işlem sonunda, Peirce'e göre kavram pragmatik açıdan daha açık hale getirilecek, diğer bir deyişle nesnel ya da duyusal açıklığa ulaşılabilecektir. Peirce, metafizik ve soyut kavramlarda ise bu tür bir açıklık elde edilemeyeceği için bu tür kavramların bilimin dışına atılması gerektiğini düşünmektedir (Çelik, 2008: 14).

Görüldüğü gibi, Peirce, herhangi bir şey üzerindeki görüşümüzün o şeyin hissedilebilir etkilerinden oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu anlamda, Peirce bir kavramın anlamının gerçek yaşamda nesnel ve duyumsanabilir gözlemler ile belirlendiğini düşünmekte ve bu anlamda deneyimlerimizin sonuçlarının bize bu kavramın gerçek anlamını verdiğini ileri sürmektedir. Peirce bunu pragmatik anlam olarak nitelendirmektedir. Pragmatik anlam, adından da anlaşılabileceği gibi eylem ve uygulama ile ilişkili olup kavramlarda pragmatik açıklığın sağlanması ile ortaya çıkacak olan anlamdır. Peirce'e göre pragmatik anlam araştırma sürecinin temel amacı olarak ortaya çıkmaktadır. Bir araştırma sürecinin ortaya çıkabilmesi için ise o kavramın pragmatik açıklığı konusunda bir şüphe ortaya çıkmalıdır. Dolayısıyla, Peirce'e göre araştırma süreci kuşku ile başlamaktadır. Bu anlamda, Peirce'e göre bir araştırmanın temel amacı kuşkudan doğan rahatsızlığın giderilmesi ve bir inancın ya da düşüncenin oluşturulmasıdır. Peirce, kuşkuyu kaçınmak istediğimiz rahatsız edici ve tatmin olmamış bir durum olarak nitelendirmektedir. Kuşku, yok oluncaya kadar insanı araştırmaya iten temel güdüdür. Kuşkunun rahatsız edici bir durum olması insanın bu kuşkudan kurtulmak için acil bir şekilde çabalamasına neden olur (Peirce, 1934 [1878]: 253).

Görüldüğü gibi, Peirce araştırma sürecinin kuşku ile başladığını ve bir inanca ulaşılması ile de son bulduğunu ileri sürmektedir. Peirce'e göre, inancın temelini ise bir alışkanlığın kurulması oluşturmaktadır. Bu anlamda, Peirce isteklerimizin ve eylemlerimizin inançlarımız tarafından yönlendirildiğini ve bu anlamda inanma duygusunun doğamızda davranışlarımızı be-

lirleyecek bir alışkanlığın olduğunun aşağı yukarı kesin bir göstergesi olduğunu ileri sürmektedir. Şüphe ise Peirce'e göre asla böyle bir etkide bulunmaz. Tam tersine, şüphe endişe verici (*uneasy*) ve tatmin edilmemiş bir durumdur. Bu duygudan kurtulabilmek için diğer bir deyişle şüphenin ortadan kaldırılması için çalışılması gerekir. Bilimsel araştırmanın temelini bu nedenle kuşkudan kurtulmak oluşturur (Peirce, 1934 [1877]: 230).

William James ise pragmatizmi hem bir anlam kuramı hem de bir gerçek kuramı olarak görmüştür. Bu çerçevede, James pragmatizmi fikirlerimizde açıklık elde etme yöntemi olduğu kadar onların anlamlarının ne olduğunu dikkate alma yöntemi olarak da ele almaktadır. James'e göre bir fikrin ya da bir düşüncenin anlamı onun pratik etkilerinden ibarettir. Bu bağlamda, James'e göre bir fikir sadece pratik etkileri varsa anlamlıdır (Olin, 1992: 3).

James'e göre bir fikir eğer gerçeklikle uyuşuyorsa doğrudur, uyuşmuyorsa yanlıştır. Bu çerçevede, James'e göre doğru fikirler özümseyebileceğimiz, onaylayabileceğimiz, destekleyebileceğimiz ve doğrulayabileceğimiz fikirlerdir. Dolayısıyla, James'in felsefesinde gerçeklikle uzlaşma doğrulanabilirlikle tanımlanmaktadır. James, kavramlarda daha büyük bir açıklığın elde edilebilmesi için anlamın doğruluğunun ve doğrulanabilirliğinin araştırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Çünkü, James'e göre doğrulanabilir fikirler bizim beklentilerimizi ve böylece bu beklentilere dayanan eylemlerimizin başarısına katkıda bulunur. James'e göre bir fikrin doğruluğu o fikrin içinde saklı ve durağan bir özellik değildir. Düşünce olaylar tarafından doğrulandığı zaman doğru olur. Fikrin ya da önermenin doğruluğu bu önermenin kendisini doğrulama sürecidir ya da onun doğrulanması sürecidir. Dolayısıyla, James'e göre gerçek değişkendir ve insan yapımıdır (Olin, 1992: 7).

Görüldüğü gibi, James doğruluğu çoğulcu bir şekilde ele almakta ve bu anlamda bir fikrin ya da önermenin doğruluğunu ise onun pratik faydasına bağlamaktadır. Bu çerçevede James, bütün gerçekliğin bizim eylemimizi etkileyeceğini düşün-

mekte ve o eylemin etkisinin ise gerçeğin anlamı olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla James'e göre felsefenin işlevi, bu veya şu dünya görüşünün gerçek olması durumunda, bunun insanlar için ne gibi kesin bir fark yaratacağını bulmak olmalıdır (James, 1992: 41).

James, bu anlamda doğruluğu "bir düşünce doğru olduğu için yararlıdır" ya da "yararlı olduğu için doğrudur" şeklinde ele almaktadır. James'e göre doğruluk (*truth*) mutlak olarak elde edilebilecek bir şey değildir, her zaman ortaya çıkacak biricik bir ilişki de değildir. Doğru deneyimlerle ortaya çıkar. Dolayısıyla, James'in doğruluk anlayışı mutlak bir doğruya değil, deneyimlerle ortaya çıkan ve zaman içinde değişebilen bir doğruluğa işaret etmektedir. Bu bağlamda, James bireyin sahip olduğu bilgi stokunu deneyimleriyle birleştirdiğini söyler. Eğer bireyin deneyimleri mevcut bilgi stoku ile çelişirse yeni bilgi bireyin bilgi stokunu kısmen değiştirebilir. Dolayısıyla James'e göre akıl ve deneyim birlikte çalışır (James, 1992: 47).

James'e göre pragmatik yöntem aksi halde asla bitmeyecek metafizik tartışmaları ortadan kaldırma yöntemidir. Bu bağlamda, pragmatik yöntem her bir fikri onun olası pratik sonuçları bakımından yorumlamaktadır. Eğer bir düşünce herhangi bir pratik etkide bulunmuyorsa, alternatif anlamlar pratik olarak aynı yapıda demektir. Bu da tartışmanın boş olduğu anlamına gelir. Buna göre ne kadar ciddi olursa olsun bir tartışmanın anlamlı olabilmesi için önceki düşüncelere göre pratik bir fark yaratması gerekir (James, 1992: 30). Bu doğrultuda, James'e göre bir hipotezin yararlılığı onun doğruluğu için mükemmel bir testtir (Pratt, 1992: 160).

Pragmatizmin diğer bir öncüsü olan John Dewey ise pragmatizmi bir araştırma kuramı olarak ele almıştır. Dewey'e göre bir araştırmanın amacı çevredeki sorunlara çözüm bulmak olmalıdır. Araştırma kuramı olarak pragmatizm kendimizi diğer insanlar aracılığıyla tanıyabileceğimiz, fikirlerin diğer fikirler aracılığıyla belirginleşeceği, kavramların diğer kavramlar aracılığıyla açıklığa kavuşturulacağı ve belirli kanaatlerimizin de diğer kanaatlerle ilişkili olduğu konusundaki düşünceye da-

yanmaktadır. Bu anlamda pragmatizm olayları ikili ayrımlarla açıklama yaklaşımına karşı çıkmakta ve karşılıklı etkileşimlerin önemine vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede, pragmatizmde araştırma sürecinde özellikle araçların amaçları ya da amaçların da kullanılacak araçları etkileyeceği belirtilerek araştırma sürecindeki amaç araç ayrımına karşı çıkılmaktadır (Doğan, 2003: 86).

Görüldüğü gibi, Peirce, James ve Dewey'in pragmatizmde bir teorinin ya da kuramın üstünlüğü hayata ilişkin sorunları çözme kapasitelerine bağlanmaktadır. Dolayısıyla bir kuram ya da teorinin geçerliliği ve üstünlüğü topluma sağladığı yararlılık ile sınırlandırılmaktadır. Böyle bir anlayışta bilgi de aynı şekilde yaşamı kolaylaştıracak bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda, bilim, bilim adamlarının karşılaştıkları entelektüel sorunları çözmekten çok insanların yaşamlarını sürdürürken karşılaştıkları sorunların çözümüne hizmet etmelidir. Dolayısıyla, pragmatistik bilim felsefesinde bilimin soyut bir düşünceler dizgesinden ibaret olmasına karşı çıkılmaktadır. Aynı şekilde, pragmatik bilim felsefesi bilimi önceden belirli amaçlara ulaşmayı amaçlayan mekanik bir meşrulaştırma yöntemi olarak değil bir inceleme süreci olarak ele almaktadır (Şenalp, 2007: 52-53).

Veblen'in bilimsel bilgi ve evrimsel iktisat anlayışları

Veblen'in bilimsel bilgi ve evrimsel iktisat anlayışı ile ilgili görüşlerini en açık olarak "İktisat Neden Evrimsel Bir Bilim Değildir?" ("Why is Economics not an Evolutionary Science?") başlıklı makalesinde görmek mümkündür. Bu makalede, Veblen neoklasik iktisadın bilim anlayışını evrimsel bir çizgiden uzak olması dolayısıyla eleştirmekte ve iktisadın evrimsel bir temelde "Post-Darwinci" bir bilim olarak yeniden kurulmasını önermektedir. Bu çerçevede, Veblen bilimi Darwin öncesi (doğal) ve Darwin sonrası (modern) olarak ikiye ayırmaktadır. Veblen'e göre Darwin öncesi bilim tanımlama ve sınıflandırma-

ya dayanmakta ve bu yolla nedensellik süreci ile doğal yasalara ulaşmaya çalışmaktadır. Darwin sonrası bilim ise nedensellik sürecinin yanı sıra ilk neden ile son etki arasındaki sürecin kendisine önem vermektedir. Bu ayrıma göre modern öncesi bilimde takdir edilmiş ve önceden kabul edilmiş gerçekliklerle ilgilenilirken, modern bilimde hayata ve topluma dair somut gerçekliklerle ilgilenilmektedir. Üstelik hayata ve topluma dair somut gerçeklikler evrimsel bir yaklaşımla neden ve etkileri bakımından incelenmekte ve olaylar kümülatif bir şekilde analiz edilmektedir (Veblen, 1998 [1898]: 377-8).

Veblen bu makalede Darwin öncesi bilimlerin ereksel (*teleologic*), animistik ve sınıflandırmacı (*taxonomic*) olduğuna işaret etmekte ve böyle bir bilim anlayışının içerisinde çok sayıda metafizik ve normatif unsur bulundurduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, Veblen bilimin bu metafizik ve normatif unsurlardan arındırılması gerektiğine işaret etmektedir.

Veblen'e göre, Darwin öncesi bilimlerin teleolojik olmasının ardında bu tür bilim anlayışında olayların nedenleri ve etkileri bakımından incelenmemesi ve olayların bir takım ön kabullerle mutlak bir sona ulaşılacak bir şekilde hareket edeceği varsayımı bulunmaktadır. Bu noktada Veblen modern öncesi bilimlerin temelini oluşturan özellikle doğal yasa anlayışına karşı çıkmaktadır. Mutlak gerçek (*absolute truth*), gelişen trend (*meliorative trend*) ve doğal düzen (*natural order*) gibi ereksel kavramlardan vazgeçilerek özelde iktisat biliminin genelde de bütün sosyal bilimlerin Darwin sonrası bilim temelinde gelişmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Veblen'e göre Darwin öncesi bilimlerin bir diğer özelliği de bu bilimlerin içerisinde animistik unsurlar barındırmasıdır. Veblen, animizm terimini neoklasik iktisatçıların doğanın kendisine atfettiği yarı ilahi (*quasi spiritual*) özelliği vurgulamak amacıyla kullanmaktadır (Coats, 1954: 529). Veblen bilimin animistik kavramlardan ya da unsurlardan ayrıştırılması gerektiğine inanmaktadır. Bu çerçevede, Veblen, Darwin sonrası bilimin yükselmesi ile animizmin çöküşü arasında güçlü bir ilişki kurmaktadır.

Veblen'e göre Darwin öncesi bilimlerin bir diğer özelliği de bu bilimlerin sınıflandırmacı bir bilim olmasıdır. Veblen'e göre sınıflandırmacı bir bilim anlayışında olgular yalnızca ardarda mantıklı bir bütün olacak şekilde sıralandırılır. Olgular arasındaki neden sonuç ilişkileri kümülatif bir şekilde ele alınmaz. Oysa Veblen'e göre bilim, olayların ya da olguların ardı ardına ve düzenli ve mantıklı bir bütün oluşturacak şekilde sıralanmasından daha fazla bir işleve sahip olmalıdır. Bu işlevin gereği olarak toplum, ekonomi ya da inceleme nesnesi her ne ise olaylar kümülatif şekilde ve bunların arasındaki neden sonuç ilişkileri dikkate alınacak bir şekilde ele alınmalıdır. Bu şekilde, toplum dinamik bir şekilde ele alınabilecek ve toplumun değiştiği ve evrildiği gerçeği analizin içine sokulabilecektir. Böylece, Veblen toplumsal ve ekonomik olayları kümülatif bir süreç içinde geçmişteki düşünce alışkanlıklarının bir toplamını yansıtan insan bilgisinin ve yeteneğinin bir bileşimi olarak değerlendirmektedir.

Veblen, modernite öncesi bilimlerin özelliklerinden yola çıkarak neoklasik iktisadı Darwin öncesi bilimler sınıfına sokmakta ve bu doğrultuda neoklasik iktisada eleştiriler yöneltmektedir. Veblen'in neoklasik iktisada yönelttiği eleştiriler genel olarak neoklasik iktisadın dayandığı varsayımlar ve benimsediği yöntemsel yapıya ilişkindir. Bilindiği gibi, neoklasik iktisat yöntem olarak yöntemsel bireyciliği (*methodological individualism*) benimsemekte ve toplumsal ve ekonomik olayları birey davranışlarından hareketle açıklamaya çalışmaktadır. Veblen ise birey davranışlarından yola çıkarak ekonomik ve toplumsal olayların analiz edilemeyeceğini ileri sürmektedir. Çünkü Veblen'e göre birey davranışlarından yola çıkarak ekonomik ve toplumsal olayların analiz edilmesi toplumun bireylerin toplamından ibaret olduğu ve bireylerin sadece ekonomik güdülerle hareket ettiği yolundaki insana ilişkin iki temel varsayıma dayanmaktadır. Veblen, bireyin bu şekilde ele alınıyor olmasını aşırı indirgemeci bir tutum olarak değerlendirmekte ve insanı toplumsal ve kültürel yaşamın bir parçası olarak ele almaktadır.

Bu doğrultuda, Veblen toplumun sadece bireylerin toplamından ibaret olmadığını ve bu nedenle de birey davranışı ile grup davranışının birbirlerinden farklı sonuçlar yaratabileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla, Veblen insanın sahip olduğu güdüleri sadece kişisel çıkara indirgeyen ve insanların davranışlarını da sadece rasyonalite temelinde açıklayan neoklasik iktisadın yöntemsel bireyciliğine karşı olarak, son derece karmaşık insan eylemlerini, birey ve toplum arasındaki karşılıklı ilişkileri göz önünde bulundurarak açıklamayı amaçlayan yöntemsel bütüncülüğü benimsemektedir.

Veblen'in neoklasik iktisadın sadece ekonomik güdülerle hareket eden, kişisel çıkarını maksimize etmeye çalışan rasyonel birey anlayışına yönelttiği eleştiriler en belirgin bir şekilde 1900 yılında yayınladığı "The Preconceptions of Economic Science" isimli makalesinde yer almaktadır. Bu makalede Veblen'in neoklasik iktisadın dayandığı hazcı (*hedonistic*) düşünceyi eleştirmesinin en temel nedenlerinden biri böyle bir birey anlayışın insanların amaç yönlü faaliyetlerini göz ardı etmesidir (Veblen, 1990: 242-3). Bu çerçevede, Veblen, iktisat biliminin bireylerin sadece hazcı davranışlarını değil, aynı zamanda amaçlı ve alışkanlıklara dayalı eylemlerini de incelemesi gerektiğini düşünmektedir

Çünkü neoklasik iktisadın hazcı birey anlayışı insanı edilgen, sabit ve değişmez bir varlık olarak ele almaktadır. Veblen'e göre "hazcı insan kavramı belirli bir alanda yer değiştiren, fakat onu hep sabit tutan bir uyarıcının etkisi altında, mutluluğun hazzının tek türlü bir küreciğine benzeyen bir şeyin sarkaç hareketi yapmakta olduğu bir haz ve elem hesap makinesidir. Böyle bir insanın ne öncesi ne de sonrası vardır. O, onu bir veya diğer doğrultuda yerinden harekete geçirici güçlerin yumrukları haricinde istikrarlı bir dengede duran yalıtılmış bir insan verisidir" (Veblen, 1973 [1899]: 389). Dolayısıyla, Veblen'in ifade ettiği gibi insanın hazcı bir şekilde ele alınması insanın ve toplumun geçirdiği evrimi de göz ardı etmektedir. Bu nedenle, eğer iktisat evrimsel bir bilim sınıfına dahil edilecekse öncelikle insanın hazcı bir şekilde ele alınmasından vazgeçil-

mesi gerekmektedir. Veblen bu anlamda insan doğasının sadece zevk ve acı çekme ile sınırlandırılamayacağını ve insanın sadece bir arzular demetinden ibaret olmadığını düşünmektedir. Bu çerçevede, Veblen insanın eğilimleri ve alışkanlıkları olan varlıklar olarak ele alınmasının gerekli olduğunu ileri sürmektedir (Veblen, 1973 [1899]: 390).

Veblen'in bireyi eğilimleri ve alışkanlıkları olan bir varlık olarak kavramsallaştırması aynı zamanda bireyin öz olarak toplumsal bir varlık olduğunu da göstermektedir. Çünkü bireyin eğilimleri ve alışkanlıkları büyük ölçüde içinde yaşadığı toplumsal ve kültürel çevre tarafından belirlenmektedir. Bu anlamda, söz konusu eğilimler ve alışkanlıklar geçmiş deneyimleri, gelenekleri ve maddi koşulların birikimli bir şekilde insanlığın var oluşundan beri aktarılmasının bir sonucudurlar. Dolayısıyla, bireyler de aslında toplumlar ve kurumlar gibi evrilip değişmektedir. Bu anlamda, bireyin sahip olduğu bugünkü yaşam biçimlerini dünden gelen yaşam alışkanlıklarına borçlu olduğu söylenebilir (Veblen, 1973 [1899]: 390-1).

Görüldüğü gibi, Veblen'in analizinde alışkanlıkların çok büyük bir önemi bulunmaktadır. Analizinin temelini oluşturan kurumu da "belirli bir dönemde yaygın olarak kabul edilen düşünce ve davranış alışkanlıkları" olarak alışkanlık kavramı temelinde tanımlamaktadır (Veblen, 1973 [1898]: 133). Böyle bir kurum tanımı Veblen'in bilimsel bakış açısını anlamak açısından son derece önemlidir. Çünkü kurumlar, Veblen'in analizinde geçmişten devralınan düşünce alışkanlıklarının bir toplamını yansıtmakta ve bireylerin eğilimlerini, tercihlerini ve değerlerini biçimlendiren önemli bir unsur olarak ele alınmaktadır (Rutherford, 2001: 174).

Kurumların geçmişten devralınan düşünce alışkanlıkları biçiminde tanımlanması, mevcut kurumsal yapının anlaşılabilmesi için, kurumların gelişim evrelerinin, diğer bir deyişle toplumsal evrim sürecinin anlaşılmasını gerekli hale getirmektedir. Böyle bir çaba, aynı zamanda insan düşüncesinin geçirdiği evrimi de göstermektedir. Bu bağlamda Veblen tarafından insan düşüncesinin ortaya çıkardığı bilimsel bilgi de toplumsal evrim süreci-

nin bir parçası olarak görülmektedir. Dolayısıyla Cangiani'nin (2004) de belirttiği gibi Veblen toplumsal evrim (özelde iktisadi evrim) ile bilimsel bilginin (özelde iktisat teorilerinin) evriminin karşılıklı ilişki içinde olduğunu düşünmektedir. Söz konusu karşılıklı ilişkinin sonucu olarak Veblen bilimsel bilginin evrimi ile toplumsal evrimin kurumsal bir çerçevede tarihsel olarak birbirine bağlı ve bir bütün içinde değerlendirilmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Cangiani, 2004: 441).

Yukarıdaki görüşlere paralel bir şekilde, Veblen toplumun maddi koşullarındaki değişmeyle birlikte düşünce alışkanlıklarının değiştiğini kabul etmekte ve düşünce alışkanlıklarının değişmesinin de bilimsel yaklaşımları değiştireceğini ileri sürmektedir. Çünkü, Veblen'e göre bilim toplumsal bir sürecin ürünüdür ve kümülatif özellikler sergilemektedir. Bu nedenle toplumun maddi koşullarındaki değişme bilimsel yaklaşımları da zorunlu bir şekilde değiştirmektedir. Veblen "Modern Uygarlıkta Bilimin Yeri" ("The Place of Science in Modern Civilisation") başlıklı makalesinde modern kültürün bütün çağlarda ve bütün kültürel bölgelerde entelektüel aktiviteler bakımından en üstün olduğunu düşünmektedir. Modern kültürün entelektüel ve bilimsel faaliyetler bakımından üstün olmasının nedenini bu zamana kadar gelmiş geçmiş ve onunla rekabete geçmiş diğer bütün kültürel aktiviteler üzerinde pratik avantajlara sahip olmasına bağlamaktadır. Veblen, modern kültürün pratik avantajlara sahip olmasının nedenini ise modern medeniyetin *"ayağı yere basan"* türü bir bilgi anlayışı benimsemesine bağlamaktadır. Bu önemli ölçüde sübjektif unsurlardan arınmış gözlemlere dayanan nesnel bir bilgidir. İşte Veblen'e göre modern kültürün büyümesinin ve toplumda egemen olmasının ardında bu tür bir bilgi anlayışı yatmaktadır. Böyle bir bilgi anlayışı makine endüstrisinin teknolojisinin ortaya çıkmasına neden olarak maddi uygarlığın gelişmesini ve böylece modern kültürün yayılmasını sağlamıştır (Veblen, 1932 [1919]: 1-2).

Veblen, bu anlamda yaşadığı dönem olan makine çağının gereklerine uygun bir şekilde iktisat biliminin de değişmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda, Veblen, o çağda hâ-

kim olan iktisat anlayışının makine çağının gereklerinin gerisinde kaldığını düşünmektedir. Veblen'e göre makine sürecine yakın alanlardaki fizik kimya gibi bilimler bu doğrultudaki evrimlerini daha çabuk tamamlayabilmişlerdir. Buna karşılık teknolojinin uzağına düşen etik, siyaset bilimi ve iktisat gibi bilimlerde makine sürecinin düşünce alışkanlıkları üzerindeki etkisi gecikmiştir (Yılmaz, 2007: 98-9).

Veblen neoklasik iktisadın zamanın gerisinde kalmasının nedeni olarak iktisadın evrimsel bir bilim olmamasını göstermektedir. Bu çerçevede, Veblen, neoklasik iktisadın sınıflandırıcılıktan öte bilimsel bir analiz geliştiremediğini ileri sürmekte ve iktisadın çağın gereklerine uyum sağlayabilmesi için evrimsel bir biçimde ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Bu bağlamda, iktisadın evrimsel bir bilim olabilmesi için iktisadi değişimin karşılıklı ve birikimli nedensellik olgusuna bağlı olarak ortaya çıkan bir toplumsal süreç olarak anlaşılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir (Veblen, 1973 [1899]: 377).

Veblen neoklasik iktisada yönelttiği bu eleştirilerle neoklasik iktisadın dayandığı bilim anlayışının aşırı soyutlayıcı olduğunu ve bunun sonucu olarak somut gerçekleri açıklamakta başarısız olduğunu ileri sürmektedir. Bu bakımdan, Veblen bilimin somut gerçekleri açıklaması diğer bir deyişle işlevsel olması gerektiğine işaret etmektedir. Böyle bir bilimsel analizin yapılabilmesi için de toplumsal olaylar ve olgular her türlü boyutu ele alınarak değerlendirilmeli ve bunu sağlamak için bilimler arasında bir işbirliği yapılmalıdır. Bu nedenle ekonomik, kültürel, toplumsal ve ideolojik yönler sosyal bilimlerde bir arada düşünülmelidir. Dolayısıyla, Veblen toplumsal ve ekonomik evrim analiz edilirken sosyoloji, iktisat, antropoloji ve siyaset bilimi gibi bütün sosyal bilimlerden yararlanılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Görüldüğü gibi Veblen, iktisat biliminin diğer sosyal bilimlerden de faydalanarak olayların farklı boyutlarıyla birlikte analiz edilmesi ve bu şekilde somut gerçeklikleri açıklayabilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Veblen iktisadın bu şekilde ele alınarak her bir olay ya da olgunun çok farklı yönlerden ve bu

yönlerin karşılıklı ilişkileri göz önünde bulundurulmak suretiyle analiz edilebileceğine işaret etmektedir. Ancak böyle bir analiz içinde söz konusu farklı yönler ve bunlar arasındaki ilişkiler birbirinden bağımsız olarak değiştiği ve dolayısıyla karmaşık ilişkiler ağına sahip bulunduğu için bu değişmelerin önceden öngörülmesi mümkün değildir (Davis, 1945: 133). Veblen'in böyle bir analiz tarzı benimsemesi iktisadi olaylara ilişkin mutlak ve değişmez yasaların bulunmasını da engellemektedir.

Veblen'in iktisadi analizinde mutlak ve değişmez yasalar aramaması iktisadi faaliyetinin veri toplamaktan ibaret olduğu ve bu anlamda sadece betimleyici (*descriptive*) bir analiz yürüttüğü anlamına gelmemektedir. Veblen'in teori oluşturmadığı ya da teoriyi ihmal ettiğini söylemek de mümkün değildir. Bu noktada, Veblen'in özellikle endüstriyel sistemin işleyişi ve evrimi konusunda gerek sosyolojide gerekse de iktisat disiplinlerinde kabul gören ciddi teorik çalışmalar yaptığını da özellikle vurgulamak gerekir.

Sonuç yerine

Veblen'in genel olarak sosyal bilimlerde özel olarak da iktisatta Darwin öncesi bilim anlayışının benimsenmesini eleştirmesi bunun yerine iktisadın Darwin sonrası bilim anlayışına dayalı olarak ele alınmasını önermesi aslında Veblen'in pragmatistik felsefeden etkilendiğini açık bir şekilde göstermektedir. Çünkü bir önceki bölümde de belirtildiği gibi Darwin sonrası bilim "*ayağı yere basan*" bilgi anlayışına dayanmakta ve somut gözlemlerden yola çıkarak olayları kümülatif bir şekilde değerlendirmektedir. Bu anlamda böyle bir bilgi anlayışı "olması gerekeni" ya da ideal durumun ya da klasik iktisatçıların normal durum olarak tanımladığı durumların dışında olanın diğer bir deyişle gerçeğin bilgisini vermektedir. Bu da pragmatizmin temel ilkeleriyle tutarlı görünmektedir.

Bu bağlamda, Veblen bilginin pragmatik bir özelliğe sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Veblen'e göre bilgi tamamlanmamış (*inchoate*) bir eylemdir ve tamamlanacak bir şekilde

bir sona yöneltilmelidir. Bu anlamda Veblen'in anlayışında bütün bilgi işlevsel (*functional*) yani doğanın kullanımına açık olmalıdır. Veblen'e göre Darwin sonrası bilimlerin dayandığı bilgi bu özelliği sağladığı için işlevsel ve pragmatik bir bilimdir.

Veblen'in benimsediği evrimsel iktisat anlayışı toplumun ve iktisadi sistemlerin dinamik bir yapıya sahip olduğu ve değiştiği ve evrildiği gerçeğini göz ardı etmemektedir. Oysa neoklasik iktisat anlayışında bu değişme ve evrim sürekli olarak göz ardı edilerek ekonomide belirli bir andaki denge noktası ile ilgilenilmektedir. Bu yönüyle neoklasik iktisat son derece soyut bir bilimdir. Neoklasik iktisadın son derece soyut bir bilim olması onun somut gerçeklikleri açıklamada başarısız olmasına neden olmaktadır.

Bu bağlamda, pragmatistik bilim felsefesi ile Veblen'in bilimsel bilgi anlayışı arasındaki en temel benzerlik neoklasik iktisadı ve dayandığı Kartezyen felsefeyi eleştirmeleridir. Bu anlamda gerek Pragmatistik Okul'un temsilcileri gerekse de Veblen insanın pasif ve edilgen bir varlık olmadığını; aksine insanların eylemleriyle içinde bulundukları dünyayı değiştirebilme potansiyeline sahip olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla, Veblen insanın zekâsını kullanarak içinde yaşadığı dünyayı daha iyi hale getirebilecek güce sahip olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla birey hem toplumsal ve kurumsal yapıdan etkilenen hem de toplumsal ve kurumsal yapıyı etkileyen bir konuma sahiptir. Veblen, insan zekâsının çevresel kısıtları aşmada etkili olduğunu kabul etmekle birlikte bu konuda pragmatistler kadar iyimser bir tutum içinde değildir. Veblen bu anlamda insan zekâsının bütün sosyal problemleri çözebileceği düşüncesini kabul etmemektedir. Veblen, insanların sadece makine çağının düşünce alışkanlıklarını benimseyerek oluşturduğu teknoloji ile yaşamlarını nasıl iyileştirebilecekleri meselesine odaklanmaktadır. Bu nedenle çalışmalarında özellikle "*ayağı yere basan*" türü bilgiye ve makine sürecine vurgu yapmaktadır. Oysa pragmatistler, özellikle de Dewey, insan zekâsının çevresel kısıtları kaldırmadaki gücü konusunda çok daha iyimserdir. Her ne kadar Veblen insanların ideal bir düzen içinde rasyonel davrana-

bilme potansiyellerine sahip olduğu konusunda Dewey'le görüş birliği içinde olsa da mevcut kurumsal yapı içinde insanların bu potansiyellerini gerçekleştiremeyeceğini düşünmektedir. Çünkü, Veblen'e göre insan davranışları büyük ölçüde mevcut kurumsal yapı tarafından kontrol edilmektedir (Tillman, 1984: 748-9).

İnsanın sadece haz peşinde koşan pasif bir varlık olarak değil de sosyal bir varlık olarak ele alınabilmesi için gerek Veblen gerekse de pragmatistik bilim felsefesi analizlerinde alışkanlık kavramını yoğun bir şekilde kullanmışlardır. Alışkanlık kavramı ile insanların toplum içinde yaşarken kurumsal ve toplumsal yapı içinde birikmiş bir takım alışkanlıklar elde ettiği ve bu alışkanlıkların insanların sahip olduğu içgüdüler ile birlikte insan davranışlarını yönlendirdiği kabul edilmektedir. Bu anlayışa göre, insan davranışlarını yönlendiren temel güdü acılar ya da hazlar değildir. Burada gerek Pragmatistik Okul'un yazarlarının gerekse de Veblen'in alışkanlık kavramı ile birlikte içgüdü kavramını da insan davranışlarını yönlendiren temel unsurlardan biri olarak ele alması insanın hem kültürel ve toplumsal yapıdan etkilenen ve onun ürünü olan bir varlık olarak ele alındığını hem de bir takım doğal içgüdülere sahip özgün bir birey olarak ele alındığını göstermektedir. Bu anlamda içgüdü kavramı insanın doğuştan ve özgün olan eğilimlerine ve dolayısıyla bireysel özgüllüklere, alışkanlık kavramı ise bireyin toplumsal ve kültürel sistem tarafından biçimlendirilen yönlerine işaret etmektedir (Kilpinen, 2003: 298).

Görüldüğü gibi pragmatistik bilim felsefesinin özellikle de William James'in geliştirdiği alışkanlık kavramının Veblen'in evrimsel iktisat anlayışında çok büyük bir yeri bulunmaktadır. Alışkanlık kavramı insan davranışlarının sadece rasyonellikten ibaret olmadığını ortaya koymakta ve bu anlamda insanların alışkanlıkları ve içgüdüleri olan varlıklar olarak kavramsallaştırılmasına yardımcı olmaktadır. Bu şekilde insanın sadece kendi çıkarını maksimize etmeye çalışan soyut bir varlık olarak kavramsallaştırılmasından vazgeçilmektedir. Dolayısıyla alışkanlık kavramı ile dünyanın daha gerçekçi bir şekilde açıklanabilmesi

mümkün hale gelmektedir. Çünkü alışkanlık kavramı düşünce ve eylemin birbiriyle ilişkilendirilmesini sağlamakta ve bu bağlamda Kartezyen felsefenin yaptığı zihinsel (*mental*) ve fiziki (*physical*) dünya arasındaki ayrımı ortadan kaldırmaktadır (Hodgson, 1996: 407).

Bu bağlamda Peirce 1878 yılında yazdığı "How to Make Our Ideas Clear" başlıklı makalesinde "Düşüncenin tüm işlevi eylem alışkanlıkları üretmektir" diyerek insan düşüncesi ile eylemi arasındaki ilişkiyi belirtmektedir (Peirce, 1934 [1878]: 256-257). Bu bağlamda, Peirce her düşüncenin bir sonraki düşünce ile yorumlanacağını ileri sürerek düşünceyi başlangıcı ve sonu olmayan, devam eden (*ongoing*) bir süreç olarak ele almaktadır. Bu tür bir algılama Veblen'in kümülatif nedensellik anlayışına benzemektedir. Hatırlanacağı gibi Veblen kümülatif nedensellik anlayışı ile olaylar ve olgular arasındaki nedenselliği karşılıklı ve birikimli bir şekilde ele almaktadır. Buna göre her olgu ve olay kendinden önceki olgu ve olayların karşılıklı etkileşimi ile irdelenerek ele alınmaktadır. Bu noktada gerek Veblen gerekse de Peirce Kartezyen felsefenin aksine bilginin bir başlangıcı ve sonu olduğuna inanmamaktadır. Dolayısıyla, Veblen ve Peirce teleolojiye karşı çıkmaktadır. Onların benimsediği evrim anlayışında evrimin bir başlangıç ve bir bitiş noktası bulunmamaktadır. Peirce'e göre insan eylemi ayrı bireysel eylemlerin bir toplamı olmaktan çok sınırsız bir aktivite sürecidir ya da sürekli bir eylem değişimidir (Kilpinen, 1998: 24-25).

Gerek pragmatistik felsefede gerekse de Veblen'in analizinde insan eylemi sürecinin sürekli devam eden ve bu nedenle başlangıcı ve sonu olan bir eylem olarak ele alınmaması bilginin de mutlak olmadığı anlamına gelmektedir. Çünkü bireysel eylemin sürekli devam ettiği düşünüldüğünde, mevcut bilgi daima sonraki bilgilerle yeniden yorumlanacağı ve bu yorumlama esnasında değişikliğe uğrayabileceği için mutlak bir bilgiye ulaşmak söz konusu olmayacaktır.

Görüldüğü gibi Veblen "*ayağı yere basan*" tür bir bilgi anlayışına dayanan evrimsel iktisat anlayışı ile pragmatistik bilim felsefesine yakın bir duruş sergilemiştir. Bu çerçevede, prag-

matistik bilim felsefesi gibi insan doğasını pasif bir şekilde ele alan neoklasik iktisadı ve dayandığı Kartezyen felsefeyi eleştirmiştir. Alışkanlık kavramı ile bireyi sosyal ve kültürel bir varlık olarak ele alarak toplumu ya da ekonomiyi daha gerçekçi bir şekilde analiz edebilmiştir.

Schumpeter'de Denge-Dengesizlik İkilemi: Walrascı ve Marxçı Vizyonlar

DERYA GÜLER AYDIN

Giriş

Schumpeter'in eserleri dikkate alındığında ilk çalışmalarında, özellikle *Essence*'da[1] (1908) iktisadi teorinin yöntemsel ilkeleri ve bu yöntemsel ilkeler çerçevesinde incelenmesi gereken konuları ele almış olması dikkat çekicidir. Bu dönemde Schumpeter'in Walrascı statik teorinin temellerini incelediği ve özellikle saf iktisadi teorinin çerçevesini dikkate aldığı söylenebilir. Ayrıca bu dönemde iktisadi teori, kendi ilkeleri olan özerk bir disiplin olarak görülmektedir (Kestling, 200 6: 3-4). Schumpeter'in *İktisadi Gelişme Teorisi* eserini ortaya koyduğu daha sonraki dönemde (1912), statik teorinin sınırlarının aşılması gerektiği görüşü yer alır. Schumpeter, *İktisadi Gelişme Teorisi* adlı eserinde Walrascı teoriyi değişmeyi içermeyen niteliği dolayısıyla eleştirmektedir. Schumpeter, amacının iktisadi gelişmeyi içeren teorik bir model ortaya koymak olduğunu ifade ettiği bu dönemde, statik yöntemi sorgulamaktadır. Schumpeter, statik yöntemin sınırlarının genişletilmesinin iktisadi değişmeyi içeren bir model

1 Schumpeter'in 1908 yılında yayınlamış olduğu eserinin tam ismi *Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalokonomie* (*The Essence and Main Content of Theoretical Economics*) olup kısaca *Essence* olarak kullanılmaktadır.

oluşturmak için yeterli olmayacağını, bu nedenle statik ve dinamiğin farklı araştırma alanları olduğunu, farklı konuları ve farklı yöntemleri olması gerektiğini ortaya koyar (Schumpeter, 1934). Schumpeter *İktisadi Gelişme Teorisi*'ni yayınladığı bu dönemde, yeniliği ve girişimciyi dikkate alan bir iktisadi gelişme analizi yapmaya çalışmıştır. Ancak bu dönemde de hâlâ iktisat, diğer alanlardan bağımsız özerk bir disiplin olarak algılanmaktadır.

Bir başka dönem Schumpeter'in iktisadi sosyoloji yazılarının başlangıcı olan 1912-1933 dönemidir. Bu dönemde, Schumpeter'in Schmoller üzerine yazdıkları dikkatleri çekmekte ve Schumpeter'in yöntem konusunda düşüncelerini gözden geçirdiği iddia edilmektedir. Ampirik çalışmaların önemsendiği ilk dönemden farklı olarak 1912-1933 yılları arası tarihselliğin önemsendiği ve Shumpeter'in, Marx ve Alman Tarihçi Okulu'na yakınlaştığı dönemdir. Schumpeter, iktisadın tarih ile olan ilişkisinin önemini fark ettikten sonra, iktisat teorisinin dışa kapalı özerk bir disiplin olduğu görüşünü terk ederek, iktisadı iktisadi sosyoloji gibi büyük bir yapının odalarından biri olarak tanımlamaya başlamıştır. Buna karşın Schumpeter'in teorik iktisat ve ampirik yaklaşıma olan sempatisi devam etmektedir. Schumpeter'e göre, iktisadi analizin dört unsuru vardır. Bunlar, tarih, teori, istatistik ve iktisadi sosyolojidir.

Schumpeter'in *Business Cycles* (1933-1942 dönemi) adlı eserinde kapitalist sürecin teorik, tarihi ve istatistiksel analizini yapmaya çalıştığı söylenebilir. *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi* (1943) adlı eserinde ise, kapitalist gelişme sürecini ve sistemin kurumsal dönüşümünü incelemiştir. Ancak her iki dönemde de iktisadi sosyoloji idealleri ile teoriyi birleştirebildiğini söylemek mümkün değildir.

Schumpeter'in iktisadi analizi ile yöntemi arasında oldukça güçlü bir bağ vardır. Schumpeter'in entelektüel yaşamındaki en önemli kırılma 1918 yılına dayanır. Bu dönemden önce Schumpeter iktisadi analizi farklı kapalı disiplinlerden biri olarak görmektedir. Böyle olunca bu dönemde iktisat teorisi Walrascı anlamda saf teori demektir. *İktisadi Gelişme Teorisi* statik teorinin sınırlarının genişletilmiş hali olarak algılanmaktay-

dı. Bu dönemden sonra, Schumpeter, iktisadın tarihle ilişkisini dikkate alarak, iktisat teorisinin diğer disiplinlerle olan ilişkisini önemser hale gelmiştir. Schumpeter modern dinamik kapitalizmin analizini yapmıştır. Schumpeter, dinamik iktisadi gelişmenin Walrascı saf teorik yapının sınırlarını aştığını fark ettiği anda tarihçi okula ve Marx'a yaklaşmıştır. Bu çerçevede Schumpeter'in iktisadi değişmeyi içeren bir denge analizinin olup almadığını araştırdığı söylenebilir. Buradan yola çıkılarak, Schumpeter'in denge konusunda Walras'a, değişme ve dolayısıyla dengesizlikler noktasında Marx'a yakın durduğu söylenebilir. Kapitalizmin işleyişi noktasında birbirlerinden oldukça farklı vizyonlara sahip olan bu iki düşünürden etkilenmiş olan Schumpeter'in kendi vizyonunun ne olduğu sorusunun cevabı çalışmanın ilerleyen bölümlerinde verilmeye çalışılmaktadır.

Schumpeter'in bilim tanımlamaları

Schumpeter, *İktisadi Analiz Tarihi* (1954) adlı eserinde çeşitli bilim tanımları yapmıştır. Bunlardan ilki, bilimin kendini geliştirmeye dönük bilinçli bir çaba (*conscious effort*) olduğudur. Schumpeter, bu tanımla bilimsel bilgiyi diğer bilgi türlerinden ayırmaktadır. Buradaki "bilinçli çaba" bilimsel faaliyetin kurallarını ve bilimsel gelişimin hangi yolla gerçekleşeceğini belirleyen kriterlerin sunulması anlamına gelir. Bu tanımlamanın esas itibariyle ampirik gözlem ve mantıksal analize dayanan pozitivist bakış açısının kurallarını ortaya koyduğu söylenebilir.[2] Schumpeter, bilimin sıradan düşünme biçimlerinden kullandığı özel yöntemler noktasında ayrıldığını ve bilimin epistemolojik kuralları olduğunu ortaya koyar.

Schumpeter'in bilim konusundaki ikinci tanımı, ilkini tamamlar biçimde, bilimin herhangi bir bilgi alanında geliştirilmiş özel bir teknik ve açıklama biçimi olduğudur. (Schumpeter, 1954: 7). Bu tanımda ifade edilen özel teknikler, Schumpeter'in bilimi sınıflandırırken kullandığı teori, matematik, ista-

2 İktisatta pozitivist yöntemin kullanılmasına yönelik eleştiriler konusunda detaylı bilgi için bkz. Aydın ve Dinar, 2008.

tistik ve kurumsal analiz olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada söz konusu olan tarih ve istatistik gözlem ve deney tarafından doğrulanabilir gerçekler iken, teori ve matematik doğrulanabilir gerçekten mantıksal çıkarım yapmaya yarayan tekniklerdir. İktisadi sosyoloji kurumsal verileri içeren daha karmaşık bir tekniktir (Shionoya, 1997: 55). Schumpeter'e göre her bir teknik değişebilen gerçekliği ortaya koymaya yardımcı birer araç konumundadır. Bu iki tanımdan yola çıkarak Schumpeter'e göre bilimin belli bir tekniğe dayalı bilinçli bir çaba olduğunu söylenebilir.

Diğer bir bilim tanımı ise, bilimin belli insan gruplarını, araştırmacıları ve bilim adamlarını bir araya toplayan bir bilgi alanı olduğudur. Bilim sosyolojisi özel bilimsel bir aktivitenin üretildiği süreç ve sosyal faktörleri analiz eder. Bu bilim tanımı bilimin mantıksal kriterinden ziyade, bilimsel faaliyetin sosyal aktörler ve bunların faaliyetlerini geliştirme koşulları ile ilişkili olduğu ortaya koymaktadır. Bir anlamda, bilim sosyolojisi olarak ifade edilecek bu tanımlamanın, bilim felsefesi ile birlikte Schumpeter'in bilim anlayışının temelini oluşturduğu söylenebilir.

Schumpeter'in bilimle ilgili diğer bir tanımı ise, bilimin damıtılmış ortak duyarlılık (*refined common sense*) ve araçlı bilgi (*tooled knowledge*) türü olduğudur (Schumpeter, 1954: 7). Burada ifade edilen damıtılmış ortak duyarlılık, toplumun genelinde yaygın olarak kullanılmayan bir tekniğin, kullanılan yaygın bir tekniğe dönüşmesi anlamına gelir. Schumpeter, bu tanımında bilimin deneyimlerle ortaya çıkan sistematik ve damıtılmış ortak duyarlılık olduğunu belirtirken, bilimin tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığını ifade etmektedir. Schumpeter'e göre bilim insanların ilgisini çeken pratik bir sorunla başlar, sistematik olmayan bu düşünceler ortak duyarlılıkla ve zaman içinde kendi tekniğini geliştirir. Bilimin gerçeği anlamada bir araç olması veya araçlı bilgi türü olarak tanımlanması ise, Schumpeter'in bilim felsefesindeki araççı (*instrumentalist*)[3] yönüne işaret eder (Shionoya, 1997: 56).

3 Kuramları birer alet olarak görmek anlamında kullanılan araççılık hakkında detaylı bilgi için bkz. Redman, 1993.

Schumpeter bilim felsefesi çerçevesinde okullar olmadığını buna karşın, bilim sosyolojisi çerçevesinde, ideoloji ve okulların varlığını kabul eder. Schumpeter'in bilimsel çalışmaları statik, dinamik ve iktisadi sosyolojiyi ve meta teorisi ise bilim sosyolojisi, bilim yöntemi ve bilim tarihinden oluşan üç alanı kapsar. Schumpeter'in bilim tanımlamalarından yola çıkıldığında, bilimin, belli kuralları olması bakımından bilim felsefesinin, belli bir sosyal çevre içindeki bilim adamları tarafından yürütülmesi bakımından da bilim sosyolojisinin unsuru olduğu söylenebilir. Bu çerçevede ilk iki tanımlama bilim felsefesi, diğer iki tanım bilim sosyolojisi kapsamına dahil edilebilir.

Bilim felsefesi ve bilim sosyolojisi arasındaki fark ortaya konulacak olursa, bilim felsefesi bilimin yapı, işlev ve fonksiyonlarını dikkate alırken, bilim sosyolojisinin bilimsel faaliyetin sosyal çevre içindeki fiili durumunu dikkate aldığı, büyüme ve gerileme ya da ampirik ve dinamik olguları açık hale getirmeye çalıştığı söylenebilir. Bu ayrım dikkate alındığında, Schumpeter'in bilim felsefesinden çok, bilim sosyolojisiyle ilgilendiği söylenebilir. Schumpeter, sosyal faktörlerin bilimi olumlu ve olumsuz yönlerde etkilediğine, bilim sosyolojisinin, özellikle de iktisadi sosyolojinin evrensel sosyal bilimin önemli bir parçası olduğuna dikkat çeker.

Schumpeter'in evrensel sosyal bilim anlayışını daha açık hale getirebilmek üzere, sosyolojinin sosyal yaşamın çeşitli unsurları arasındaki etkileşimi, bilim sosyolojisinin ise, düşünce ve toplum arasındaki ilişkiyi, iktisadi sosyolojinin de ekonomi ve toplum ilişkisini temel aldığı söylenebilir. Schumpeter, bilim sosyolojisi ve iktisadi sosyoloji kavramlarında, toplumun çeşitli alanları arasındaki ilişkiden çok, bilimin bir dalı olarak gelişen alanı araştırdığını, bu yönüyle de bilim sosyolojisinin bilim felsefesine, yine benzer şekilde, iktisadi sosyolojinin de iktisat teorisine dayandığını belirtmektedir (Shionaya, 1997: 57 ve Williams, 1982).

Marx'ın tarih anlayışının temelinde üretim ilişkileri vardır ve iktisadi alan olarak tanımlanan altyapı, düşüncenin de içinde yer aldığı, üstyapıyı belirlemektedir. Buna karşın Schumpeter,

bilginin sosyal oluşum sürecini dikkate alarak, bilim sosyolojisi yanında iktisadi sosyolojiye önem vermiş ve böylece altyapı ile üstyapı arasındaki karşılıklı etkileşimi vurgulamıştır (Schumpeter, 1949). Schumpeter'in bilim sosyolojisini ortaya koyabilmek için, bilim sosyolojisinin bilim tanımlamaları yanında, iktisadi sosyoloji ile olan ilişkisi dikkate alınmalıdır. Bu çerçevede iki sosyal faktör bilimi etkilemektedir. Bunlardan ilki, bu çalışmanın temel araştırma konusu olan ideoloji veya kimi zaman ideoloji anlamında kullanılan vizyon, diğeri ise okullardır.

Schumpeter'de "bilim ile vizyon" ilişkisi

Gözlemin kuram yüklü olduğu düşüncesi, N.R Hanson tarafından sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Gözlemin kuram yüklü olması, aynı olguya bakarken farklı şeyleri görmeyi ifade eder. Kısaca, kişinin gördüğü, bilgisine, deneyimlerine ve inandığı kuramlara bağlıdır. Bir başka ifade ile, araştırmacının gözlemi daha önceki bilgi ve deneyimlerine bağlıdır. Buradan yola çıkarak, bilim adamının dünya görüşlerinin, kişisel ilgi ve isteklerinin onun bilimsel çalışmalarının hem içeriğini hem de yönünü etkilediğini düşünebiliriz (Yazıcı, 82). Bu düşünce Bacon 1620 tarafından *Yeni Organon* adlı eserinde ortaya konulmuştur. Bacon, burada, bilim adamının doğru bilgiye ulaşmasını engellen, zihnini kaplayan dört tip idolden (put, kalıplaşmış düşünceler) bahseder. Bunlardan ilki, kabile (soy) idolleridir. Kabile idolü insanın her şeyi kendisi ile olan ilişkisi çerçevesinde görmesi, ya da insanın kendini "her şeyin ölçüsü" olarak görmesidir (Bacon, 1999: 15-16). İkincisi, mağara idolleri olarak tanımlanan, herkesin dış dünyayı kendi açısından görme eğilimidir. Mağara idolleri, tümüyle bireyden bireye değişmekte olan kişisel özellikleri ifade eder. Piyasa idolleri insanların ticari ve toplumsal ilişkilerinden doğan idollerdir. Sonuncusu ise, tiyatro idolleridir. Tiyatro idolleri kabul görmüş felsefe anlayışını, özellikle Aristotelesçi bilim felsefesi anlayışını, ifade eder (Bacon, 1999: 128). Bacon'ın burada kastettiği, bilim adamının bilimsel faaliyetini etkileyen çeşitli unsurların var olduğudur.

Bu çerçevede, Hanson'un bilimsel gözlemlerin kurama bağlı olması ve bu nedenle öznel unsurlar içermesi sorunu özellikle sosyal bilimler açısından önemlidir. Bu bağlamda, Schumpeter'in pre-analitik vizyon kavramının bilim felsefesindeki bu önemli sorunla ilişkisi kurulabilir. Schumpeter "Bilim ve İdeoloji" ("*Science and Ideology*", 1949) adlı makalesinde, araştırmacının vizyonunun, geçerli ve önemli olguların neler olduğunu belirlemesi bakımından modeli etkilediğini iddia etmektedir. Schumpeter'e göre vizyon, araştırmacının bilimsel faaliyetinde önemli ve belirleyici bir unsurdur.

Vizyon bir araştırmanın temel alınan olgularının neler olduğunun belirlenmesi noktasında oldukça önemlidir. Model bu unsurlar ya da değişkenler ortaya konulduktan sonra inşa edilmektedir. Bu çerçevede, Schumpeter vizyonun model oluşturma aşamasında ve dolayısıyla bilimsel etkinlikteki önemine dikkat çekmektedir. İktisattaki düşünce okulları ve analitik çerçeveler dikkate alındığında bu yaklaşımın geçerli olduğu söylenebilir. İktisadi düşünce okullarının analitik çerçevelerinin araştırma şeklinin ne olduğunu ortaya koyduğu düşünülürse, değişim perspektifi ile üretim perspektifinin iktisadi düşüncedeki iki temel vizyon olduğu söylenebilir. İnşa edilen modeller esas olarak bu iki vizyondan hangisinin temel sorun olduğuna bağlı olarak oluşmakta ve modelin temel değişkenleri bu çerçevede sunulmaktadır. Kısaca Schumpeter, pek çok çağdaş felsefecinin yaptığı gibi, vizyon ve modeli ayırmak yerine vizyonun modeli etkilediğini ortaya koymaktadır.

Schumpeter'e göre araştırmacı çalışmasına başlarken kendi vizyonunu formüle etme niyetinde değildir; çalışmaya mevcut bilimsel sistem ne ise, oradan başlar. Schumpeter, Kuhn'un (1995) paradigması ve Lakatos'un (1999) araştırma programı ile örtüşür biçimde, iktisadi düşünce tarihindeki büyük düşünce sistemlerinin vizyon ile ilişkisini dikkate almaktadır.

Schumpeter iktisatta okullar olmadığını ve pek çok iktisatçının aynı sorun üzerinde durduğunu, aynı disiplin, aynı öğreti ve kurum içinde çalışma yürüttüğünü ortaya koyar. Bununla birlikte Schumpeter, farklı teorik yapı ve amaçları olsa da iktisa-

dın tek bir "bilim" olduğunu kabul etmektedir. Kısaca Schumpeter'e göre bilim felsefesi çerçevesinde farklı okullar yoktur.

Schumpeter, bilimsel okulların varlığını bilimsel faaliyetin dinamik araçlarının parçaları olduğu noktada kabul eder. Bir okulun düşüş ya da yükselişi, esas olarak sosyolojik bir olgu olan liderlik ile ilişkilidir. Böyle bir "liderlik," şüphesiz Schumpeter'in iktisadi gelişme teorisindeki liderine benzemektedir. Bilindiği üzere, statik düzeni ve düzenliliği, dinamik ise değişimi ve süreksizliği ifade etmek üzere kullanılır. Bilim okullarında devrim yapan kişiler arkalarında bir grup araştırmacıyı da sürükler. Bu yönüyle Schumpeter, bilim adamlarını liderin peşinden sürüklenen balıklara benzetmektedir. Okullar arasındaki çatışmalar genellikle temel yaklaşım farklarından, problemde esas alınan nedensel ilişkilerden kaynaklanır. Bu çerçevede bilim dünyasında anlaşmalardan çok çatışmalar yer alır.

Schumpeter'e göre, "doğa sıçrama yapmayabilir" ancak içinde bilginin yer aldığı kültür sıçramalarla dolu bir süreçtir. Bu yönüyle bilimsel gelişme yeninin eskinin köklerinde temellendiği, gelişmenin durağan olmadığı bir süreçtir. Schumpeter'e göre bilimsel faaliyet temel nosyonlar üzerine inşa edilmiş mantıksal tutarlılığı olan bir süreç değildir. Gelişmeye açık bir keşif süreci de değildir. Bilimsel faaliyet yaratıcı gücü ile mücadele içinde olan, mantık sınırlarını zorlayan ve yeni ihtiyaçlar, yeni gözlemler ve de yeni kişilerin ortaya çıkmasına yol açan bir süreçtir (Schumpeter, 1954: 4). Bu nedenle bilim, mantıksal olarak tutarlı olan bir mimariden çok, içinde pek çok unsurun olduğu tropik bir ormana benzemektedir (Schumpeter, 1954: 10).

Schumpeter'in okullarla ilgili düşüncesini şu şekilde özetlemek mümkündür. Schumpeter'e göre, bilimde sorunlar ve yöntemler anlamında değiştiremeyeceğimiz gerçekler vardır. Bilim insanı için, veriler, problemler, daha önce ortaya atılmış doktrinler değişmez. Bunlara büyük doğrular da denilebilir. Schumpeter'e göre, bilimsel gelişme bilim adamalarının tarihle diyalogları ya da geçmişle olan yeniden keşif ve yeniden açıklamaları yoluyla gerçekleşir. Bu diyalogların kurulabilmesi için

vizyon ve ideoloji gerekir. Kısacası geçmiş inançlar, yani değişmez veri, tekrarlanan ideolojilerdir ve bilimsel faaliyetin sürekli yeniden üretimi için gereklidir. Bu noktada çalışmanın temel sorusuna, Schumpeter'in kendi vizyonunun ne olduğu sorusuna yeniden dönmek gerekir.

Schumpeter'in "kendi" vizyonu

Schumpeter'in analizinin temel özelliği statik ve dinamik teori arasındaki dikotomidir. Schumpeter'in analizindeki temel dinamik olgu "yenilikler"dir (*innovations*). Schumpeter'e göre analizin temel dinamiği olan iktisadi gelişme, yeni mallar, yeni üretim teknikleri, yeni hammadde kaynakları, yeni teknik ve yeni organizasyon biçimlerinden oluşan beş unsuru içerir (Schumpeter, 1934). Yeniliklerin statik analizde yol açtığı etki, analizin parametrelerini değiştirmesi ve ekonominin mevcut yapısını bozmasıdır.

Statik-dinamik ilişkisiyle ilgili, "Statik teori yerine dinamik teori konulabilir mi?" sorusu sorulduğunda cevap, dinamik pek çok unsuru bünyesinde barındırdığı için, bunun mümkün olamayacağı, statik ile "gelişme" kavramlarının birbirini dışladığı şeklindedir. Bununla birlikte, statik soyutlama esas olarak piyasa mekanizmasının işleyişini esas alan, farklı piyasa örgütlenmelerini ve de gelişmeyi dışarıda bırakan bir analizdir. Bu çerçevede gelişmeyi içeren dinamik teorinin gerçeğe daha yakın olduğu söylenebilir. Ancak bu durum statik teorinin yerini, dinamik teorinin alabileceği anlamına gelmez. Bunun nedeni statik ve dinamik teorilerin esas itibariyle farklı sorunları dikkate almasıdır. Böyle olunca dinamik teorinin daha gerçekçi olup olmaması gibi bir nitelik önemsiz kabul edilebilir.

Schumpeter, statik ve dinamik dikotomisini dört farklı ikili çerçevesinde genişletmiştir. Bunlar, iki teorik yaklaşım olan statik ve dinamik teori; iki reel süreç olarak, dengeye yakınsama ve dengeden sapmalar; iki tip birey, yönetici ve girişimci; ve de iktisadi yaşamın iki periyodu olarak bunalım ve genişleme dönemleridir. Schumpeter'de statik-dinamik dikotomisi ile du-

rağan-evrimci dikotomi iktisadi ve sosyal çalışmalarındaki en temel vizyonu oluşturur (Andersen, 1991).

Neoklasik teori, veri değişkenleri çerçevesinde üretim faktörleri ve çeşitli malların miktarları ve fiyatı için tek bir denge noktası belirleyebilmektedir Schumpeter'in analizinde ise yenilikler sosyal yaşamın dengesinin yıkıcı unsurudur. Ekonomide yıkıcı güçler ortaya çıktığında piyasanın bu yeniliklere adapte olması ve bunun sonucunda yeni bir dengenin ortaya çıkmasına iktisadi düzen denir.

Araştırma olguları çerçevesinde statik ve dinamik iki ayrı olgudur. Yöntem açısından düşünüldüğünde statik ve dinamik teoriler birbirinden bağımsız değildir. Dinamik teoriyi de içerecek şekilde statik, iktisadın otonom bir bilim olmasını sağlar. Dinamik ise; statik model yardımıyla gelişme olgusuna yeni önermeler eklenmesini sağlar. Bu çerçevede denge analizi ekonominin otonom bilim olmasının temel aracı, Schumpeter'in deyimiyle "Magna Carta'sı" olmaktadır (Schumpeter, 1939: 41).

Genel denge teorisi Schumpeter'in Walras'a yönelik hayranlığının kaynağıdır. Schumpeter, Walras'ı iktisat teorisyenlerini en büyüğü olarak görmektedir ve Walras'ın saf statik çerçevede ortaya koymuş olduğu genel denge modelini, dinamik unsurları da içerecek şekilde ele almak gerektiğini *İktisadi Gelişme Teorisi* adlı eserinde ortaya koymuştur. Schumpeter'e göre denge teorisi, ekonominin anlaşılmasının en önemli ve gerekli parçasıdır. Bunun gerekçelerinin başında, soyut denge teorisinin iktisadi mantığın omurgası olması, denge teorisinin iktisadi sistemin tasvirini sunması vardır.

Shumpeter'e göre denge teorisi, tüm iktisadi yapının epistemolojik dayanağını ortaya koyar. Bununla birlikte, genel denge bir kurgudan ziyade iktisadi güçlerin piyasada dengeye yakınsamasıdır. Böylece iktisadi analizin kapsamı ve biçimi noktasında, yani denge ve düzen anlamında, Schumpeter'in Walras'ın görüşünü benimsediği söylenebilir. Bu durum, Schumpeter'de karşımıza çıkan çelişkili vizyondan ilki, yani Walras'ın kendi vizyonudur. Bir başka ifadeyle, Schumpeter'in çelişkili

görülebilecek yaklaşımlarının ilk nedeni olarak statik Walrascı vizyonu tanımlayabiliriz.

Walrascı vizyon

Schumpeter, iktisadi gelişme teorisinde, statik durum, iş çevrimleri gibi kavramları dinamik değişimi vurgulamak ve dinamik değişime dikkat çekmek için kullanmıştır. Schumpeter, kapitalist piyasa ekonomisindeki dinamikleri araştırmış ve dinamiğin yöntemsel olarak statik temeller üzerine oturtulması gerektiğini savunmuştur. Kısacası, Schumpeter'deki denge, teknik anlamda oldukça dinamiktir ve yöntemsel bir ilke ya da iktisadi sistemin döngüsel hareketinden ziyade firmanın davranışları ve uyum sürecinin açıklanmasıdır. Denge, kurgu ya da retorik bir araç değil, gerçeğin önemli bir parçası olarak, Schumpeter'in analizinin önemli bir parçası olarak karşımıza çıkar.

Schumpeter'in analizindeki statik ve dinamik arasındaki ilişkiyi Lakotos'un yöntemsel yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. Lakotos'un bilimsel araştırma programı üç unsurdan oluşmaktadır: sert çekirdek, koruyucu kuşak, pozitif ve negatif anlama araçları. Lakatos'un araştırma programında sert çekirdek, inançları da içinde bulunduran metafizik öğeleri kapsar. Vizyon, *a priori* önermeler, postülalar ve aksiyomlar seti anlamında kullanılan sert çekirdek tüm araştırma programlarını karakterize eden temel unsurdur. Sert çekirdeği koruyan hipotezler koruyucu kuşaktır. Sert çekirdek değişmez iken, koruyucu kuşak sert çekirdeğe göre daha esnektir, yani değişebilmektedir. Bununla birlikte, her araştırma programının negatif ve pozitif olmak üzere iki anlama aracı vardır. Negatif anlama aracı, sert çekirdeğin araştırılmasına izin vermezken, pozitif anlama aracı araştırma programının reddedilebilir, değişebilir uzantılarını ortaya koyar. Bu çerçevede, Schumpeter'in araştırma programına geçmeden önce, Walras'ın araştırma programı incelenebilir (Lakatos, 1999: 87-92).

Walras'ın analizinin katı çekirdeği, fiyat teorisinin temel önermeleri olarak kabul edilebilir. Karar birimlerinin rasyonel

olması ve dengenin değişmesi, pozitif anlama araçlarıdır. İrrasyonel davranışların genel denge teorisinde herhangi bir işlevinin olmaması, dengesizliğin dikkate alınmaması ve katı çekirdeği oluşturan önermelerin test edilememesi de negatif anlama araçları olarak tanımlanabilir.

Weintraub (1985), Schumpeter'in iktisadi gelişme teorisini neo-Walrascı araştırma programı olarak adlandırır. Schumpeter'in statiğe dayalı dinamik analizi yöntemsel açıdan Lakotoscu çerçevede incelenecek olursa, Walrascı ideolojinin ürünü olan genel denge teorisinin Schumpeter'in analizinin katı çekirdeğini oluşturduğu söylenebilir. İktisadi gelişme konusundaki önermeler de analizin koruyucu tabakasını oluşturmaktadır. Schumpeter'in iktisadi gelişme teorisinin önermeleri, esasında kapitalist sistemi geliştirmek üzere kullandığı önermelerdir. Schumpeter'in piyasa mekanizmasına olan inancı ve fiyat teorisi negatif anlama aracı, iktisadi gelişme teorisi çerçevesinde geliştirdiği iktisat teorisi de pozitif anlama aracı olarak nitelendirilebilir. Bir başka pozitif anlama aracı, dinamik unsurlar (yenilikler) nedeniyle sistemde dengesizlikler söz konusu olsa da piyasa güçlerinin dengelenme eğilimi içinde olmasıdır. Schumpeter'in girişimcisi rasyonel davranan bir karar biriminden çok romantik bir karar birimidir. Bu nedenle Schumpeter'in girişimcisi pozitif ya da negatif anlama aracı kategorileri içinde ele almak uygun olmayacaktır. Çünkü Schumpeter'in girişimcisi rasyonel olmamakla beraber, irrasyonel de değildir.

Schumpeter'in iktisadi gelişme teorisinin çerçevesi değil, temeli statiktir. Kısacası, Schumpeter'in dinamik iktisadi gelişme teorisi statik teoriye dayanmaktadır. Schumpeter'de statik ve dinamik farklı unsurları gösteren farklı araçlar olsa da, Lakatoscu araştırma programı açısından değerlendirildiğinde esasında birbirini tamamlar nitelikte olduğu söylenebilir. Bir başka ifadeyle, statik negatif, dinamik ise pozitif anlama aracı olarak görülebilir. Ancak Schumpeter'in analizinin vizyonunu Walras'la sınırlamak eksik olacaktır. Walras'ınki kadar Schumpeter'i etkileyen bir başka vizyon Marx'ın vizyonudur.

Marxçı vizyon

Schumpeter, *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi* (1943) adlı eserinde kapitalizmin tarihsel evrimini iktisadi ve iktisadi olmayan olguların birbiri ile karşılıklı etkileşimi çerçevesinde açıklar. Kapitalizmin evrimi konusunda incelenmesi gereken temel değişken "yeniliktir." Yenilikler Schumpeter'in analizinin temel içsel değişkenleridir. Schumpeter kendisini iktisadi alan ile sınırladığında kapitalizmi üç kurum ile açıklar: piyasa mekanizması, özel mülkiyet ve banka kredisi. Daha geniş çerçevede ise kapitalizm, politik sistem, sınıf yapısı, değerler sistemi, bilim, sanat gibi unsurları da içeren bir uygarlık biçimidir. Kapitalizmin evrimi bu alanlar arasındaki karşılıklı etkileşimin ürünüdür. Ekonomik gelişme sadece iktisadi alan çerçevesinde kavranmaya çalışılırsa kapitalist toplumun tarihsel davranışını ortaya koymak mümkün değildir. Bu çerçevede Schumpeter'in iktisadi gelişme teorisi, Marx'ın iktisadi gelişme teorisine "içsel değişme" noktasında benzemektedir.

Schumpeter, kapitalist toplumdaki değişme sürecini sadece iktisadi boyutu ile değil, bir bütün olarak incelemiştir. Schumpeter Marx'ın sosyal teorisinin içeriğini ve biçimini övmektedir. Schumpeter tarihsel çerçevede Marx'ın iktisadi yapının değişimini içsel değişmeye bağlı olması noktasında kabul etmektedir. Schumpeter'i Marx'tan ayıran bir başka nokta da kapitalizmin çöküşü hakkındaki farklı düşünceleridir. Marx'a göre kapitalizmin çöküşü kendi iç çelişkisine ve proletarya devrimine bağlı iken, Schumpeter kapitalizmin çöküşünü kendi başarısızlığının değil, başarısının ürünü olarak görür. Kısaca Schumpeter kapitalizm konusunda, Marx'ın içsel değişme ve sistemi yok edecek dinamiklerin sitemin kendi içinde olması anlamında kendinden yıkım (*self destruction*) anlayışını kabul etmektedir (Elliot, 1980). Bu durum Schumpeter'in vizyonunun ikinci parçası olan Marksçı ideolojidir.

Marx'ın maddeci tarih anlayışının temeli, güçlerin evrimi, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çelişki ile açıklanabilir (Marx, 1970). Marx'ın analizinin temelinde toplum-

sal sınıfların çatışması vardır. Toplumun sınıf yapısını belirleyen unsur da üretim yapısının kendisidir. Bu çerçevede üretim süreci toplumsal evrim sürecinin en temel unsuru olmaktadır. Marx'a göre, emek ve sermaye arasındaki çelişkili ilişki, üretim ilişkilerinin temeli olup, sosyal, politik ve kültürel süreçleri kapsayan üstyapının temel belirleyicisidir (Marx ve Engels, 1970: 20). Kısacası Marx'ta sınıf yapısı üstyapıyı belirleyen temel değişken olması noktasında, iktisadi ve sosyal yapının belirleyenidir ve bu anlamda monolitik özelliktedir. Schumpeter, Marx'ın tarih ve toplumsal dönüşüm açıklamalarının sınıfsal yönünü ve iktisat ve sosyoloji ayrımını kabul etmemektedir. Schumpeter, üstyapının altyapı olarak tanımlanan iktisadi unsurlarca belirlenmesi görüşünü reddeder. Schumpeter'e göre, üstyapı iktisadi süreci belirlemekte hatta sınıfsal ilişkiler iktisadi alan dışında başka unsurlardan etkilenmektedir. Schumpeter, daha dinamik bir olgu olan sınıfların içeriğine dikkat çekmiş ve bu içeriği her zaman başka başka insanlarla dolu bir otele benzetmiştir (Schumpeter, 1939). Kısacası Schumpeter, Marx'ın emek değer teorisini ve sosyal sınıf teorisini kabul etmemekte ama kapitalist gelişme sürecinin içsel unsurlarına önem vermesi bakımından Marx'ın vizyonundan etkilenmektedir.

Bu çerçevede, Schumpeter'in ideolojisinin birbiri ile uzlaşmaz iki parçası olduğu söylenebilir. Bir tarafta piyasa mekanizmasının ürünü olan genel denge ve bunun mimarı Walras, diğer tarafta ise, kapitalist gelişme sürecinin bir sonu olduğu düşüncesini farklı analitik araçlarla ortaya koyan Marx, Schumpeter'in analizinde iki ideolojik unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Schumpeter, analizinin içerdiği çelişki ve paradokslar noktasında pek çok eleştiri almış ve bu eleştirilerin çoğu, statik-dinamik dikotomisi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu çerçeveye Schumpeter'de karşımıza çıkan Walrascı-Marxçı ideolojile-

ri eklemek, söz konusu çelişkilerin daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Ancak burada önemli olan, iktisadi alan ile diğer sosyal alanların birbiri ile olan etkileşimidir.

Sosyal olayların birbiri ile olan ilişki ve etkileşimi, eşanlı olduğu kadar, zamanlar arası bir ilişkidir. Eş anlı ilişkiler Walras'ın analizinin, zamanlar arası ilişkiler ise Marx'ın toplumsal evriminin parçasıdır. Toplumsal dönüşüm ise sadece iktisadi değil, sosyal alanı da kapsamakta ve bu nedenle *ceteris paribus* varsayımını aşan, tarihsel bir bakış açısının ürünüdür. Walrascı ve Marksçı ideoloji arasındaki çelişki sadece soyut düzeyde değildir. Tarihsel açıdan, kapitalist gelişme sürecinin bir sonu olacağı ya da kapitalizmin tarihsel bir sürecin ürünü olması gerçeği, kapitalizmin başarılı iktisadi unsurlarını iktisadi olmayan unsurlarca başarısız hale gelebilmesine, kısaca, iktisadi olmayan unsurların, iktisadi unsurların başarısını azaltmasına neden olabilmektedir.

İktisadi olmayan alanlardaki değişmenin iktisadi gelişme sürecinin bir ürünü olduğu dikkate alınırsa, iktisadi ve iktisadi olmayan alanlar arasında söz konusu olabilecek daha büyük bir genel denge teorisinden ve bunun zaman içindeki değişiminden yola çıkmak mümkün olur. Bu durum Schumpeter'de Walrascı ve Marksçı ideolojinin birleşmiş halidir (Shionoya, 82).

Bilindiği üzere, Schumpeter'de iktisadi ve iktisadi olmayan unsurlar arasındaki etkileşimde, sınıfsal ilişkiler değil, yenilik etkin unsurdur. Yenilik kavramı Walrascı ve Marksçı ideolojinin unsurlarını taşır biçimde Schumpeter'de karşımıza çıkar. Kapitalist sistemin yeniliğe adapte olma kapasitesi yüksektir (denge), buna karşın, yani yeniliğin büyümeye ve refaha yol açan etkisine karşın, kapitalist sistem yaşamaya devam edemez. Buradan yola çıkıldığında, gerek sistemin yeniden dengeye gelişi, gerekse de yok oluşu, Lakatoscu araştırma programı açısından, Schumpeter'in araştırma programının katı çekirdeğini oluşturduğu söylenebilir.

Schumpeter'in pre-analitik vizyon görüşünü destekleyen bu durumdan çıkarılması gereken sonuç şudur; sosyal bilimlerin araştırma nesnesi ile öznesi karşılıklı etkileşim içindedir ve

gözlem kuram yüklüdür. Bir başka ifade ile, Schumpeter'in çelişkisinin kaynağını ortaya koymaya çalışan bu çalışma, sorusunun cevabını "iktisadı felsefe ile düşünerek" bulmaya çalışmıştır. Daha detaylı biçimde ifade edecek olursak, insan çevresinde olup bitenleri kendi bakış açısından ya da kendi penceresinden yorumlar. Diğer bir değiş ile, aynı olguları farklı özneler farklı görebilir. Örneğin kimilerine göre kapitalizm iyi işleyen dengeli bir sistemken, kimilerine göre dengesizliklerin ve iç çelişkilerin olduğu bir sistemdir. Hatta kimilerine göre kapitalizm insanlık için tek ve en iyi sistemken kimilerine göre bireyi insanlıktan çıkaran, tarihsel gelişme sürecinde bir aşamadır. Görüldüğü gibi, kapitalizmle ilgili bu değişik yaklaşımlar, iktisadi gerçeğe farklı pencerelerden bakıyor olmanın, değişim ya da üretim pencerelerinden birini diğerine tercih ediyor olmanın sonucudur. Schumpeter'in kapitalist sistemle ilgili görüşlerinde, Walrascı ve Marksçı vizyonların etkileri denge içinde dengesizlikler noktasında kendini göstermektedir.

EYÜB ÖZVEREN Orta Doğu Teknik Üniversitesi lisans mezunu. New York Eyalet Üniversitesi'nde yüksek lisans ve doktora (1990) yaptı. Aynı üniversitede Fernand Braudel Center for the Study of Economies, Historical Systems and Civilizations'da çalıştı. 1991'den beri Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü'nde öğretim üyesidir. İktisadi Düşünce Tarihi, İktisat Tarihi ve Kurumsal İktisat alanlarında yoğunlaştı. Bir kısmı Adam Smith'le ilgili olmak üzere, yurtiçi ve yurtdışında çok sayıda etkinlikte yer almışlığı ve yayını var.

FERİDUN YILMAZ 1969 yılı Bulgaristan doğumlu. Marmara Üniversitesi İİBF (İngilizce) mezunu. Yüksek lisans ve doktorasını Uludağ Üniversitesi'nde yaptı. Halen Uludağ Üniversitesi İktisat Bölümü'nde öğretim üyesidir. Felsefe, iktisat felsefesi, politik iktisat, iktisat metodolojisi ve iktisadi düşünce tarihi alanlarında çalışmaktadır. *Journal of Economic Issues, ODTÜ Gelişme Dergisi, Toplum ve Bilim, Doğu Batı* gibi dergilerde makaleleri yayımlanan yazarın *Rasyonalite İktisat Özelinde Bir Tartışma* (Paradigma, 2009) adlı bir kitabı vardır.

METİN ARSLAN İTÜ İnşaat Fakültesi'nden mezun olduktan sonra ABD'de altyapı sistemleri planlama/yönetim ve ekonomik etkileri üzerine mühendislik ve ekonomi doktora çalışmaları yaptı. Man-

tık ve Bilimsel Yöntem, Fizik/Sosyal Bilim Felsefesi, Sistem Analizi/Akışkanlar Mekaniği, dersleri verdi ve ekonomik modeller ve ülke riski konulu danışmanlık yaptı. 1994-2007 döneminde Hacettepe İktisat Bölümünde öğretim üyesi olarak çalıştı. DPT de halen politika danışmanlığı görevini sürdürmektedir. İlgi alanları ve interdisipliner çalışmaları arasında iktisadi düşünce, sosyal/fizik bilim/matematik/mantık felsefesi ve metodolojisi, modelleme, yeni yükselen paradigmalar ve postmodern tartışmalar var. metin.hoca@gmail.com

OZAN İŞLER 1981 yılında Bursa'da doğdu. Lisans eğitimini Yale Üniversitesi'nde aldıktan sonra (2003) yüksek lisans (2006) ve doktorasını (2009) California Üniversitesi'nin Riverside Kampüsü'nde tamamladı. Türkiye'deki düşünsel ortamı tanımak ve bu sürece katkıda bulunmak için 2010 yılında ülkeye dönen yazar Eylül ayından beri Doğuş Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. İktisat felsefesi ve yöntembilimi, siyasal iktisat, iktisadi düşünce tarihi, iktisadi antropoloji ve mikroekonomi alanlarında çalışmaktadır.

KAAN ÖĞÜT İstanbul Teknik Üniversitesi, Matematik Mühendisliği bölümünden mezundur. Yüksek lisans ve doktorasını Yıldız Teknik Üniversitesi, Ekonomi bölümünde yapmıştır. Bahçeşehir Üniversitesi, Ekonomi Bölümü'nde, öğretim üyesi olarak çalışmakta, *Matematik, Lineer Cebir, Diferansiyel Denklemler ve Dinamik Ekonomik Modellere Giriş* ve *İleri Makro Ekonomi* dersleri vermektedir. Dinamik ve nonlineer makroekonometrik modellerin yanı sıra İktisadın, Fizik ve Matematik ile etkileşimleri üzerine çalışmaktadır.

RAGIP EGE Strasbourg Üniversitesi (Fransa), Ekonomi ve İşletme Bilimleri Fakültesi'nde öğretim ve araştırma görevlisi. Araştırmalarını CNRS'e bağlı *Bureau d'Economie Théorique et Appliquée* - BETA ("Kuramsal ve Uygulamalı Ekonomi Bürosu") adlı laboratuarda sürdürmektedir. Çalışmaları iktisadî düşünce tarihi alanında, özellikle 18. ve 19. yüzyıl iktisatçıları ve düşünürleri üzerinde yoğunlaşmıştır. ragip.ege@gmail.com

ERCAN EREN 1957 yılında Denizli'de doğdu. 1978 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ni bitirdi. İktisat Fakültesi'nde yüksek lisans ve doktora yaptı. 1980-1993 yılları arasında Uludağ Üni-

versitesi'nde araştırma görevlisi, yardımcı doçent ve doçent olarak çalıştı. 1994 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'ne profesör olarak atandı. İki dönem İktisat Bölüm Başkanlığı yaptı. Evli ve bir çocuk babasıdır. Prof.Dr. Ercan Eren'in *İktisatta Yöntem, Piyasa-Özgürlük ve Eşitlik, Makro İktisat, Mikro İktisat, Türkiye'de 1998-1999 Krizinde Yönetici Davranışları ve Geçmişten Günümüze Anadolu'da Bira* adlarında yayımlanmış altı kitabı vardır. Prof.Dr. Ercan Eren'in iktisatta yöntem, iktisat eğitimi, iktisadi düşünce tarihi, piyasa ve etkinlik sorunları, geçiş ekonomileri, makro iktisat, siyaset ekonomisi alanlarında yüzden fazla makalesi yayımlanmıştır.

BAHAR ARAZ TAKAY Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü'nde "Evrimsel İktisat ve Sosyo-Ekonomik Değişim" konulu doktora tezimi 2009 yılında tamamlayarak doktora derecemi aldım. Politik iktisat, evrimsel iktisat, iktisat felsefesi, iktisadi düşünce tarihi ilgilendiğim konular.

GÜLENAY BAŞ DİNAR Lisans ve yüksek lisans eğitimini Abant İzzet Baysal Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Doktora eğitimi, Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü'nde devam etmektedir. Halen aynı bölümde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. İktisadi düşünce tarihi ve yöntemsel iktisat alanları ile ilgilenmektedir. gulenayc@hacettepe.edu.tr

DERYA GÜLER AYDIN Yüksek lisans (2002) ve doktorasını (2008) Hacettepe Üniveristesi'nde tamamladı. İktisadi analiz tarihi, iktisat metodolojisi ve iktisat felsefesi alanlarında çalışma yapmaktadır. Ulusal ve uluslararası dergilerde yayımlanmış eserleri bulunan yazar Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü'nde görev yapmaktadır.

KAYNAKÇA

Adaman, Fikret ve Eyüp Özveren (2007), "Dünyada ve Türkiye'de İktisat, İktisadi Düşünce Tarihi ve Yöntembilim İlişkileri", Fikret Şenses, der., *İktisat Öngörü Çalışması, 2003-2023.* Ankara, Türkiye Bilimler Akademisi içinde, s. 139-51.

Akyıdız, H ve M.A. Dulupçu (2003), "Kavramsal ve Diyalektik Süreç Olarak Yabancılaşma", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi*, C. 8, S. 3, 27-48.

Alada, A.D. (2004), "İktisat Düşüncesinde Felsefi Yaklaşımın Önemi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 59-2.

Alada, A.D., *İktisat Felsefesi ve Belirsizlik*, Bağlam Yayınları, 2000.

Allen, R.G.D. (1965), *Mathematical Economics*, ikinci baskı, Macmillian and Company Limited.

Althusser, Louis ve Etienne Balibar (1977), *Reading Capital.* Londra: New Left Books.

Amariglio, J., "The Body, Economic Discourse, and Power: An Economist's Introduction to Foucault", *History of Political Economy* 20, 4(1988): 583-613.

Andersen, E.S. (1991), "Statics and Development: A First Approximation to Schumpeter's Evolutionary Vision", *Schumpeter and the Analysis of Economic Evolution* çalışmasından bir rapor, University of Aalborg, Ağustos.

Arestis, P. (1996), "Post Keynesian Economics", *Cambridge Journal of Economics.*

Arrow, K. ve Hahn, F.H. (1971), *General Competitive Analysis*, Holden-Day, California.

Arslan, M. (2006 a), "Karmaşıklığın Bilimi, Postmodern Söylem ve Yükselen Paradigmaların Metafizik Arka planı: Kaos, Gödel Sonrası Matematik, Fuzzy Mantık, Sanal Gerçeklik ve Gaia Hipotezi - Ortak Lisan ve Kategorik Değişimi Araştırmak", *Kaos ve Karmaşık Sistemler: I. Disiplinlerarası Kaos Sempozyumu, Uluslararası Katılımlı.* 12-13 Mayıs, İstanbul.

Arslan, M. (2006 b), "Deterministik ve Kaotik Sistemlerde Kararlılık ve İndeterminizm arasındaki Trade Off İlişkisi", *Kaos ve Karmaşık Sistemler: I. Disiplinlerarası Kaos Sempozyumu, Uluslararası Katılımlı.* 12-13 Mayıs, İstanbul.

Arslan, M. (2008), "Modelleme ve Yeni Yükselen Paradigmalarla Başlayan Farklılaşma: Kaos, Gödel Sonrası Matematik, Fuzzy Mantık, Sanal Gerçeklik ve Gaia Hipotezi ve Postmodern Bilim Söylem.", *Bilimde Modern Yöntemler Sempozyumu, BMYS'2008.* 15-17 Ekim, Eskişehir.

Arslan, M. (2010), "İktisatta Yeni Yaklaşımlar, Heterodoks İktisat ve Yapıçözüm: Karmaşıklığın Bilimi ve Postmodern Bilim Bağlamında Bir Değerlendirme", *İktisatta Yeni Yaklaşımlar*, (der). İstanbul: İletişim Yayınları.

Arthur, B. (1999), "Complexity and the Economy", *Science*, cilt 284, s. 107-109.

Arthur, B. (1995), "Complexity in Economic and Financial Markets", *Complexity*, cilt 1, no. 1.

Arthur, B. (1994), "Inductive Reasoning and Bounded Rationality", *The American Economic Review*, cilt 84, No. 2, Mayıs.

Arts, New York: The Viking Press.

Ayres, Clarence E. (1962), *The Theory of Economic Progress: A Study of the Fundamentals of Economic Development and Cultural Change.* New York: Schocken Books [1944].

Backahouse, R.E. (1994), "The Lakatosian Legacy in Economic Methodology", R.E. Backhouse (der.) *New Directions in Economic Methodology*, Londra: Routledge içinde, s. 173-193.

Backhouse, R.E. (1998), *Explorations in Economic Methodology from Lakatos to Empirical Philosophy of Science*, Londra: Routledge.

Bacon F. (1999), *Novum Organum*, çev. Sema Önal Akkaş, Ankara.

Baranzini, R. (2007), "Léon Walras' Socialism and His Economics", http://www.unil.ch/webdav/site/cwp/ users/neyguesi/public/roberto/Baranzini2007.pdf.

Bernstein, R.J. (1983), *Beyond Objectivism and Relativism*, University of Pennslyvania Press. (Bernstein, R.J. (2009), *Objektivizmin ve Rölativizmin Ötesi*, çev. F. Yılmaz, İstanbul: Paradigma Yayınları.)

Besomi, D. (2005), "Formal Modeling vs Insight in Kalecki's Theory of the Business Cycle".

Bhaskar, Roy (1975), *A Realist Theory of Science.* Leeds: Leeds Books.

Bird, A. (2008), "The Historical Turn in the Philosophy of Science", S. Psillos ve M. Curd (der.) *The Routledge Companion to Philosophy of Science*, Londra: Routledge içinde, s. 67-77.

Blaug, M. (1992 [1980]), *The Methodology of Economics or How Economists Explain*, Cambridge: Cambridge University Press.

Boland, L.A. (1997), *Critical Economic Methodology: a personal odyssey*, Londra: Routledge.

Boland, L.E. (1994), "Scientific Thinking without Scientific Method: Two Views of Popper", R.E. Backhouse (der.) *New Directions in Economic Methodology*, Londra: Routledge içinde, s. 154-172.

Boumol, J., Benhabib, J. (1989), "Chaos: Significance, Mechanism, and Economic Applications", *The Journal of Economic Perspectives*, cilt 3, No. 1.

Bourdieu, Pierre (1990), *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.

Bowles S. ve H. Gintis (2000), "Walrasian Economics in Retrospect", *The Quarterly Journal of Economics*, s. 1411-1439.

Boylan, T. A. ve P. F. O'Gorman (1995), *Beyond Rhetoric and Realism in Economics Towards a Reformulation of Economic Methodology*, Londra: Routledge.

Butterfield, H. (1957), *The Origins of Modern Science*. New York: The Free Press.

Bürgenmeier, B. (1994), "The Misperception of Walras", *The American Economic Review*, 84 (1): 342-352.

Caldwell, B. (1994 [1982]), *Beyond Positivism Economic Methodology in the Twentieth Century*, Londra, Routledge.

Camerer, C., G. Loewenstein ve D. Prelec (2005), "Neuroeconomics: How Neuroscience Can Inform Economics", Journal of Economic Literature, 43 (1): 9-64.

Cangiani, M. (2004), "Veblen's Critique of Political Economy", *International Review of Sociology*, 14 (3): 441-453.

Carbone, A. (2007), "Where Do We Stand on Econophysics?", Physica A, 382.

Chiang, A.C. (1984), *Fundamental Methods of Mathematical Economics*, McGraw Hill.

Chiarella, C. (1992), "Developments in Nonlinear Economic Dynamics: Present and Future, Past", University of Technology Sydney, School of Finance and Economics, Working Paper No. 14.

Cirillo, R. (1980), "The 'Socialism of Leon Walras and His Economic Thought", *American Journal of Economics and Sociology*, 39 (3): 295-303.

Cirillo, R. (1981), "The Influnce of Aguste Walras on Léon Walras", *American Journal of Economics and Sociology*, 40 (3): 309-316.

Clark, C. (1992), *Economic Theory and Natural Philosophy*, Aldershot: Edward Elgar.

Coats, A.W. (1954), "The Influence of Veblen's Methodology", *The Journal of Political Economy*, 62 (6): 529-537.

Colander, D., "Complexity and the History of Economic Thought", Middlebury College Economics Discussion Paper No. 08-04, 2008.

Cooke, Maeve (1994), *Language and Reason: A Study of Habermas's Pragmatics*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

Cramer, F. (1998), *Kaos ve Düzen*, çev. Veysel Atayman, Alan Yayıncılık.

Cullenberg, S. (1994), The *Falling Rate of Profit*: Recasting the Marxian Debate. Colorado: Pluto.

Cullenberg, S., Amariglio, J., ve Ruccio, D. (2001), *Postmodernism, Economics and Knowledge*. Routledge.

Çelik, S. (2008), *Pragmatizm Pratik Bir Felsefe: John Dewey, William James, Charles S. Peirce*, İstanbul: Doruk Yayınları.

Dancy, J. (1985), *Introduction to Contemporary Epistemology*. Oxford: Basil Blackwell.

Davidson, P. (1978), *Money and Real World*, Londra, Macmillan.

Davidson, P. (1994), *Post Keynesian Macroeconomic Theory*, Edward Elgar.

Davis, A.K. (1945), "Sociological Elements in Veblen's Economic Theory", *The Journal of Political Economy*, 53 (2): 132-149.

Day, R., H. (1994), *Complex Economic Dynamics*, MIT Press.

De Landa, M. (2005), *Çizgisel Olmayan Tarih*, çev: Kılıç, E., Metis Yayınları, İstanbul.

Dequech, D.(2001), "Bounded Rationality, Institutions, and Uncertainty", *Journal of Economic Issues*, cilt 35, No. 4, Aralık.

Descartes, R. (1637), *Discours de la méthode*, in *Oeuvres et Lettres*, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1987, s.125-179; [*Metot Üzerine Konuşma*, çev. K. Sahir Sel, Sosyal Yayınlar, Dünya Klasikleri Kültür Dizisi, 1994 (bu çeviri çalışmamızda değiştirmelerle kullanılmıştır)].

Dewey, John (1884), "Kant and Philosophic Method," *The Journal of Speculative Philosophy*. XVIII: 162-74.

Dewey, John (1908), "What Does Pragmatism Mean by Practical?" *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, cilt 4: 85-99.

Dewey, John (1957a), *Human Nature and Conduct: An Introduction to Social Psychology*. New York: The Modern Library, [1922].

Dewey, John (1957b), *Reconstruction in Philosophy*. Boston: Beacon Press, [1920].

Dewey, John (1970), *Characters and Events: Popular Essays in Social and Political Philosophy*. I & II New York: Octagon Books.

Diasakos, T. (2007), "Complexity and Bounded Rationality in Individual Decision Problems", http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=diasakos

Diesing P. (1982), *Science &Ideology in The Policy Sciences*. New York: Aldine Publishing Company.

Diggins, J.P., (1977), "Animism and the Origins of Alienation: The Anthropological Perspective of Thorstein Veblen" *History and Theory* 16, no. 2, s. 113-36.

Diggins, J.P., (1999), "Thorstein Veblen: Theorist of the Leisure Class", Princeton University Press.

Dilthey, W. (1988), *Introduction to the Human Sciences*, (İngilizceye çeviren Ramon J. Betanzos), Detroit: Wayne State University Press.

Doğan, N. (2003), "Pragmatizmin Felsefi Temelleri", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20: 83-93.

Dow, S. (2003), "Critical Realism and Economics", P. Downward (der.), *Applied Economics and the Critical Realist Critique*, Londra: Routledge içinde, s. 12-26.

Dugger, William M. (1992), *Underground Economics: A Decade of Institutionalist Dissent*. Armonk, New York: M.E. Sharpe.

Edgell, S. ve J. Townshend (1993), "Marx and Veblen on Human Nature, History and Capitalism: Vive la Difference", *Journal of Economic Issues* cilt XXVII, no: 3, s. 721-738.

Edwards, Penney (2006), *Diferensiyel Denklemler ve Sınır Değer Problemleri*, Palme Yayın.

Ege, R. (1992), "Emergence du marché concurrentiel et évolutionnisme chez Hayek", *Revue Economique*, 43 (6): 1007-1036.

Ekelund, Jr., Robert B. ve Robert F. Hébert (1990), *A History of Economic Theory and Method*. New York: McGraw-Hill.

Elliot, J.E. (1984), "Karl Marx's Theory of Socio-Institutional Transformation in

Late- Stage Capitalism", *Journal of Economic Issues*, cilt 18, No: 2, s. 383-391.

Eren, E. (1989), "Léon Walras ve 'Bilimsel' Sosyalizm Anlayışı", *Maliye Yazıları*, s. 40-44.

Eren, E., Öğüt, K., "Matematik ve Fizik ile Etkileşimi Çerçevesinde Yerleşik İktisadın Değişimi ve Yeni İktisat", 2. Ulusal Yönetim ve Ekonomi Bilimleri Konferansı'nda Sunulan Bildiriler Kitabı.

Ergil, D. (1978), "Yabancılaşma Kuramına İlk Katkılar", *Ankara Universitesi SBF Dergisi*, cilt 33, sayı 1, s. 93-108.

Esin, P. (1982), *İşbölümü, Yabancılaşma ve Sosyal Politika*, Ankara Üniversitesi SBF yayınları No: 502, Ankara.

Farmer, D., Shubik, M., Smith, E. (2005), "Economics: The Next Physical Science", Cowles Foundation Discussion Paper No. 1520, Haziran.

Ferguson, A. (2004), *An Essay on the History of Civil Society*, Kessinger Publishing [1767].

Ferguson, B.S., Lim, G. C. (1998), *Introduction to dynamic economic models*, Manchester University Press.

Festenstein, Matthew (1997), *Pragmatism & Political Theory: from Dewey to Rorty*. Chicago: The University of Chicago Press.

Feynman, R.P. (2005), *Fizik Yasaları Üzerine*, çev. Arık, N., Tübitak.

Fleetwood, S. (1999), "Situating Critical Realism in Economics", S. Fleetwood (der.) *Critical realism in economics: development and debate*, Londra: Routledge içinde, s. 127-135.

Foucault, Michel (1972), *The Archeology of Knowledge And The Discourse On Language*. New York: Pantheon.

Friedman, Milton (1953), *Essays in Positive Economics*. Chicago: The University of Chicago Press.

Fromm, E. (1967), "Beyond the Chains of Illusion: My Encounter with Marx and Freud", The Continiuum International Publishing Group, NY 10017, 2001.

Gabisch G., Lorenz, H.W. (1989), *Business Cycle Theory*, Springer-Verlag.

Gadamer, H.-G. (1977), *Philosophical Hermeneutics*, (İngilizceye çeviren David E. Linge), Berkeley: University of California Press.

Gadamer, H.-G. (1989), *Truth and Method*, ikinci baskı, (İngilizceye çev. J. Weinsheimer ve D.G. Marshall), New York: Crossroad.

Gadamer, H.-G. (1995), "Dilthey'ın Tarihselciliğin Güçlüklerinde Dolanışı", Doğan Özlem (der. ve çev.), *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Ankara: Ark içinde, s. 151-188.

Gadamer, H.-G. (2004), "From Word to Concept the Task of Hermeneutics as Philosophy", (İngilizceye çev. R.E. Palmer), B. Krajewski (der.) *Gadamer's Repercussions Reconsidering Philosophical Hermeneutics*, Berkeley: University of California Press, s. 1-12.

Galbraith, J. K. (1994), "Keynes Einstein and Scientific Revolution".

Gandolfo, G. (1997), *Economic Dynamics*, Springer.

Garrison, R. W. (1995), "The Persistence of Keynesian Myths", *Economics Education: What Should We Learn About the Free Market?*, Ed. Ebeling, R., Hillsdale College Press içinde.

Gassler, R.S. (2007), *Socialism without an Auctioneer: Walras as a Heterodox Economist*, http://www.fep.up.pt/conferencias/eaepe2007/Papers%20and%20abstracts_CD/Gassler.pdf.

Gaus, G.F. (2009), *The Evolution of Society and Mind: Hayek's System of Ideas*, http://philpapers.org/rec/GAUTEO.

Ghadimi, K. "Walrasian Philosophy and Theory of General Equilibrium", http://econc10.bu.edu/ec onomic_systems/Theory/Neoclassical/walras.htm

Gijsel, P. (2001), "On The Role of General Equilibrium Theory in Walras's Theory of Just Society", ed. D.A. Walker, *The Legacy of Léon Walras* içinde, cilt 2, EE: 239-250.

Gleick, J. (1997), *Kaos*, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

Gordon, Wendell ve John Adams: *Economics as Social Science: An Evolutionary Approach*. Riverdale, Maryland: Riverdale Press.

Gribbin, J. (2005), *Schrödinger'in Kedisinin Peşinde*, çev. Nedim Çatlı, Metis.

Griffin, Robert (1998), "What Veblen Owed to Peirce - The Social theory of Logic", *Journal of Economic Issues*. XXXII, 3: 733-758.

Guillen, M. (1999), *Dünyayı Değiştiren Beş Denklem*, çev. G. Tanrıöver, Tübitak.

Gul, F., ve W. Pesendorfer (2008), "The Case for Mindless Economics", A. Caplin ve A. Schotter (der.), *The Foundations of Positive and Normative Economics: A Handbook*, New York: Oxford University Press içinde, s. 3-39.

Güler Aydın D. ve G. Dinar. (2007), "J.A. Schumpeter'in Bilimsel Bilgi Anlayışı Çerçevesinde Pozitivizme Eleştirel Bir Yaklaşım", *6. Bilgi Ekonomi Yönetim Uluslararası Kongresi*.

Güler Aydın, D. (2008), "Kapitalizmin İstikrarsız Doğası: K. Marx ve J.A. Schumpeter", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, yayınlanmamış Doktora tezi.

Habermas, J. (1984), *The Theory of Communicative Action*, (1. Cilt) (Ingilizceye çev. T. McCarthy), Boston: Beacon Press.

Habermas, J. (1995), "Dilthey'ın Anlama Kuramı: Ben-Özdeşliği ve Dilsel İletişim", Doğan Özlem (der. ve çev.), *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Ankara: Ark içinde, s. 123-150.

Habermas, Jürgen (1992), *Postmetaphysical Thinking: Philosophical Essays*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.

Halliday, D., Resnick R. (1991), *Fiziğin Temelleri*, çev. Yalçın, C., Arkadaş Yayınevi.

Hands, D.W. (1993), "Popper and Lakatos in Economic Methodology", U. Maki, B. Gustafsson ve C. Knudsen (der.) *Rationality, Institutions, and Economic Methodology*, Londra: Routledge içinde, s. 61-75.

Hands, D.W. (1994), "The Sociology of Scientific Knowledge: Some thoughts on the Possibilities", R. E. Backhouse (der.) *New Directions in Economic Methodology*, Londra: Routledge içinde, s. 75-107.

Hanson N.R. (1958), "Patterns of Discovery", Cambridge University Press.

Hanusch, H. ve A. Pyka (der.) (2007), *Elgar Companion to Neo-Schumpeterian Economics*, Cheltenham: Edward Elgar.

Harris, E.E. (1993), *The Foundations of Metaphysics in Science*. New Jersey: Humanities Press.

Hausman, D.M. (1994), "Kuhn, Lakatos and the Character of Economics", R.E. Backhouse (der.) *New Directions in Economic Methodology*, Londra: Routledge içinde, s. 195-215.

Hawking, S.W. (2010), *Her Şeyin Teorisi*, çev. Kerem Işık, Şenocak Yayıncılık.

Hawking, S.W., (1989), *Zamanın Kısa Tarihi*, çev Sabit Say, Murat Uraz, Milliyet Yayınları.

Hayek, A.F. (1967), *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, The University of Chicago Press.

Hayek, F.A., (1937), "Economics and Knowledge", Economica, New Series, cilt 4, No. 13, s. 33-54.

Hayek, F.A., 1945, "The Use of Knowledge in Society", *The American Economic Review*, cilt 35, No. 4, s. 519-530.

Hayek, F.A. (1944), *The Road of Serfdom*, Univesity of Chicago Press, 1969; (*Kölelik Yolu*, çev. Turhan Feyzioğlu ve Yıldırım Arsan, Liberte Yayınları, 2004).

Hayek, F.A. (1952), *The Sensory Order: An Inquiry into the Foundations of Theoretical Psychology*, University of Chicago Press, 1976.

Hayek, F.A. (1966), "Lecture on a Master Mind. Dr. Bernard Mandeville", *Proceedings of the British Academy*, cilt LII, Oxford University Press, 1967: 125-141.

Hayek, F.A. (1982), *Law, Legislation, Liberty. A new statement of the liberal principles of justice and political economy*, Routledge &Kegan Paul, 3 cilt; [Kısmî Türkçe çeviri: *Hukuk, Yasama ve Özgürlük. Özgür bir Toplumun Siyasi Düzeni*, çev. Doç. Dr. Mehmet Öz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1997 (bu çeviri çalışmamızda kullanılmamıştır)].

Hayles, K. (1989), "Chaos as Orderly Disorder", *New Literally History*, cilt 2, No. 20, kış.

Hegel, G.F.W (1807 (1998)), *The Phenomenology of Spirit*, çev. A.W. Miller, India.

Heylighen, F., Cilliers, P., Gershenson, C. (2006), "Complexity and Philosophy". http://cogprints.org/4847/

Hilinger, C., (2005), *Evidence and Ideology in Macroeconomics: The Case of Invetment Cycles*, http://epub.ub.uni-muenchen.de

Hodgson, G.M. (1993), *Economics and Evolution: Bringing Life Back into Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Hodgson, G.M. (2004), *The Evolution of Institutional Economics: Agency, Structure and Darwinism in American Institutionalism*, Routledge: Londra.

Hodgson, G.M. (2006), *Economics in the Shadows of Darwin and Marx Essays on Institutional and Evolutionary Themes*, Cheltenham: Edward Elgar.

Hodgson, G.M. (1996), "Varieties of Capitalism and Varieties of Economic Theory", *Review International Political Economy*, 3 (3): 380-433.

Hodgson, Geoffrey M. (2004), *The Evolution of Institutional Economics: Agency, Structure and Darwinism in American Institutionalism*. Londra: Routledge.

House of Representatives, Committee on Oversight and Government Reform Hearing, "The Financial Crisis and the Role of Federal Regulators." Stenographic Minutes, (23 Ekim, 2008): 33-37. Net.

http://homepage.newschool.edu/het//profiles/walras.htm

http://socserv2.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/veblen/ownersh.

Ingrao B. ve G. Israel (2001), "Léon Walras's Mathematical Economics and the Mechanical Analogies", D.A. Walker (der.), *The Legacy of Léon Walras* içinde, EE: 101-142 (Orijinal çalışma 1990 yılında yayımlanmıştır).

Isler, O. (2010), *From Scarcity to Surplus: A Contribution to the Critique of Neoclassical Foundations*. Doktora tezi, University of California, Riverside.

Jaffé, W. (1980), "Walras's Economics as Others See It", *Journal of Economic Literature,* 18 (2): 528-549.

James, W. (1992), "What Pragmatism Means", D. Olin (der) *William James Pragmatism in focus* içinde, Londra ve New York: Routledge.

Jessop, Bob (1982), *The Capitalist State*. New York: New York University Pres.

Jolink, A. (1996), *The Evolutionist Economics of Léon Walras*, Routledge.

Jolink, A. ve J. Van Daal (2001), "Leon Walras's Mathematical Economics and the Mechanical Analogies", D.A. Walker (der.), *The Legacy of Léon Walras* içinde, EE: 93-100 (Oiijinal çalışma 1989 yılında yayımlanmıştır).

Jones, B. (1999), "Bounded Rationality", *Annual Review of Political Sciences.*

Kaldor, N. (1940), "A Model of the Trade Cycle", *The Economic Journal*, cilt 59, No.197.

Kalecki, M., "A Macrodynamic Theory of Business Cycles", Econometrica, cilt 3, No. 3, Temmuz 1935

Kamenka, E., ed., *The Portable Karl Marx*. New York: Penguin, 1983.

Kant, I. (1965), *Critique of Pure Reason*. İngilizceye çev. Norman Kemp Smith, New York: S. Martin's.

Kesting, P. (2006), "The Interdependence Between Economic Analysis and the Methodology in the work of J. A. Schumpeter", 13, 3: 387-410.

Keynes, J.M., 1937, "The General Theory of Employment," *The Quarterly Journal of Economics*, cilt 51, No. 2, s. 209-223.

Keynes, J. M. [1964, (1936)], *The General Theory of Employment, Interest and Money*, A Harvest/HBJ Book,.

Kızılkaya, E. (2007), "Weber, Veblen ve Kapitalizmin Ruhu" E. Özveren (der), *Kurumsal İktisat*, İmge Kitapevi, Ankara içinde, s. 143-199.

Kilpatrick, H. (2001), "Complexity Spontaneous Order and Hayek", *Complexity*, cilt 6, No. 3.

Kilpinen, E. (1998), "The Pragmatic Foundations of the Institutionalistic Method: Veblen's Preconceptions and their Relation to Peirce and Dewey", Sasan Fayazmanesh ve Marc R. Tool (der), *Institutionalist Method and Value: Essays in Honour of Paul Dale Bush* içinde, cilt 1, ABD: Edward Elgar.

Kilpinen, E. (2003), "Clarence Ayres Memorial Lecture: Does Pragmatism Imply Institutionalism?", *Journal of Economic Issues*, 37 (2): 291-304.

Kilpinen, Erkki (2003), "Clarence Ayres Memorial Lecture: Does Pragmatism Imply Institutionalism?" *Journal of Economic Issues*. XXXVII, 2: 291-304.

Knor-Cetina, K. (1981), *The Manufacture of Knowledge*. Oxford: Pergamon.

Kolm, S.C. (1968), "Léon Walras's Correspondence and Related Papers: The Birth of Mathematical Economics, A Review Article", *The American Economic Review*, 58 (5): 1330-1341.

Koppl, R. (1995), "The Walras Paradox", *Eastern Economic Journal*, Kış 1995. http://college.holycr oss.edu/eej/Volume21/V21N1P43_55.pdf.

Koppl, R. (2001), "Price Theory as Physics: The Cartesian Influence in Walras", D.A. Walker (der.), *The Legacy of Léon Walras*, EE: 199-210 (Orijinal çalışma 1992 yılında yayımlanmıştır).

Koukovistas, T., "Economics and Thermodynamics", 2004, http://www.costis.name/homouniversalis.org/Economics_and_Thermodynamics_by_Theodore_Koukovistas.pdf

Koyré, A. (1991), *From the Closed World to the Infinite Universe*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Krugman, P. (2000), "What Economists Can Learn From Evolutionary Theorists - and vice versa", *Institutions and The Evolution of Capitalism*, Groenewegen J. ve J. Vromen (Der.), Northhampton: Edward Elgar.

Krugman, P. (2009), "How Did Economists Get It So Wrong?" *New York Times Magazine*, 2 Eylül 2009.

Kuhn, T. (1962), *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: Chicago University Press.

Kuhn, T. (1970), *The Structure of Scientific Revolutions*, ikinci baskı Chicago: University of Chicago Press.

Kuhn, T. (1995), *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş, Alan Yayıncılık, İstanbul.

Laclau, E., Mouffe, C. (2001), *Hegemony and Socialist Strategy*. New York: Verso.

Lakatos, I. (1999), "Yanlışlama ile Bilimsel Araştırma İzlencelerinin Yöntembilgisi", *Çoğulculuğun Kuramcısı: Lakotos* (der. Cemal Güzel), s. 33-162.

Latsis, S.J. (der.) (1976), *Method and Appraisal in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Laudan, L. (1977), *Progress and its Problems*. Berkeley: University of California Press.

Lavoie, D. (der.) (1991), *Economics and Hermeneutics*, Londra: Routledge.

Lawson, T. (1997), *Economics and Reality*, Londra: Routledge.

Lawson, T. (1999), "Developments in Economics as Realist Social Theory", S. Fleetwood (der.), *Critical realism in economics: development and debate*, Londra: Routledge içinde, s. 3-20.

Lawson, T. (2003), *Reorienting Economics*, Londra: Routledge.

LeBaron, B. (1994), "Chaos Nonlinear Forecastability in Economics and Finance", Proceedings of the Royal Society.

Lévi-Strasuss, Cl. (1983), *Le regard éloigné*, Plon.

Liebhafsky, E.E. (1993), "The Influence of Charles Sanders Peirce on Institutional Economics", *Journal of Economic Issues*. XXVII, 3: 741-54.

Lindberg, D.C., Numbers, R. L. (der.) (1986), *God and Nature*. Berkeley: University of California Press.

Lorenz, H.W. (2009), "Complexity in Economic Theory and Real Economic Life", *European Review*, cilt 17, No. 2, s. 403-421.

Lorenz, H.W. (1997), *Nonlinear Dynamical Economics and Chaotic Motion*, Springer Verlag.

Lux, T. (2008), "Applications of Statistical Physics in Finance and Economics", *Handbook of Research on Complexity*, Ed: Rosse, J. B., Haziran 2008.

Magnus, B. (1985), "The End of 'The End of Philosophy' ", H.J. Silverman ve D. Ihde (der.) *Hermeneutics and Deconstruction*, New York: State University of New York Press içinde, s. 2-10.

Magnusson, L. (der.) (1994), *Evolutionary and neo-Schumpeterian Approaches to Economics*, Boston: Kluwer Academic Publishers.

Maki, U. (2008), "Economics", S. Psillos ve M. Curd (der.) *The Routledge Companion to Philosophy of Science*, Londra: Routledge içinde, s. 543-554.

Mandelbrot, B. (1963b), "New Methods in statistical Economics", *The Journal of Political Economy*, Ekim.

Mandelbrot, B. (1963a), "The Variation of Certain Speculative Prices", *The Journal of Business*, cilt 36, s. 394-419.

Mandelbrot, B. (2005), *Finans Piyasalarında Saklı Düzen*, Güncel Yayınevi.

Mandeville, B. (1714), *Fable of the Bees: or Private Vices, Publik Benefits*, Ed. Jack Lynch, Online. Available HTTP: < http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/hive.html >

Manfredi, P., Fanti, L., (2003), Cycles in Continous-Time Economic Models Discussion Papers.

Manson, S.M. (2001), "Simplifying Complexity: A Review of Complexity Theory", Geoforum, 32.

Marchionatti, R. (2007), "On the application of Mathematics to Political Economy, The Edgeworth-Walras-Bortkievicz Controversy, 1889-1891", *Cambridge Journal of Economics*: 291-307.

"Market Crisis 'Will Happen Again'", *BBC News*. 8 Eylül 2009. news.bbc.co.uk

Marx, K. "Letter From Marx To Arnold Ruge", Eylül 1843. Marxists.org

Marx, K. (1844 (1976)), *1844 El Yazmaları*, Sol Yayınları, Ankara.

Marx, K. [1857-1858 (1979)], *Grundrisse*, Birikim Yayıncılık, Ankara.

Marx, K. [1867(1990)], *Capital, Volume I*, Penguin Books, Londra.

Marx, K. (1975), "Economic and Philosophical Manuscripts", *Early Writings*. Harmondsworth: Penguin Books içinde, s. 279-400, [1844].

Marx, K. ve F. Engels (1970), *The German Ideology*, C.J. Arthur (yay.), New York International Publishers.

Marx, K. (1970), *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Maurice Dobb. (yay.), New York: International Publishers.

McCloskey, D. (1985), *Rhetoric of Economics*, Madison: University of Wisconsin Press.

McCloskey, D. (1994), *Knowledge and Persuasion in Economics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Menard, C. (2001), "The Lausanne Traditon: Walras and Pareto", ed. D.A. Walker, *The Legacy of Léon Walras*, cilt 1. EE: 143-1998 (Orijinal çalışma 1990 yılında yayımlanmıştır.)

Merchant C. (1983), *The Death of Nature*. San Francisco: Harper&Row Publishers.

Mikailov, F., San, S.E. (2008), *Termodinamik ve İstatistik Fizik*, Papatya Yayıncılık.

Milonakis D. ve B. Fine (2009), *From Political Economy to Economics: Method, the Social and The Historical in The Evolution of Economic Theory*, Routledge.

Mirowski, P. (1984), "Physics and the 'Marfinal Revolution", *Cambridge Journal of Economics*, 8: 361-370.

Mirowski, P. (1988), *Against Mechanism: Protecting Economics From Science*, New Jersey: Rowman and Littlefield.

Mirowski, P. (1989), *More Heat Than Light: Economics as Social Physics*, New York: Cambridge University Press.

Mirowski, P. (2002), *Machine Dreams: Economics becomes a Cyborg Science*, New York: Cambridge University Press.

Mirowski, P. (der.) (1994), *Natural Images in Economics: Markets Read in Tooth and Claw*, New York: Cambridge University Press.

Mirowski, Philip (1987), "The Philosophical Bases of Institutional Economics," *Journal of Economic Issues*. XXI, 3: 1001-1038.

Mirowski, Philip, ed. (1994), *Natural Images in Economic Thought: "Markets read in Tooth and Claw"*. Cambridge: Cambridge University Press.

Moore, G.E. (1903), *Principia Ethica*. Cambridge: Cambridge University Press.

Morris, Charles (1970), *The Pragmatic Movement in American Philosophy*. New York: George Braziller.

Nelson, R. (1995), "Recent Evolutionary Theorizing About Economic Change", *Journal of Economic Literature*, Mart, s. 48-90.

Novack, George (1975), *Pragmatism versus Marxism: An Appraisal of John Dewey's Philosophy*. New York: Pathfinder.

Olin, D. (1992), "Introduction", Doris Olin (der), *Williams James Pragmatism in focus* içinde, Londra ve New York: Routledge.

Oliver, I. (1983), "The 'old' and the 'new' Hermeneutic in Sociological Theory", *British Journal of Sociology*, 34 (4): 519-553.

Ormerod, P. (2009), "Keynes, Hayek and Complexity", *Coping with the Complexity of Economics New Economic Windows*.

Özveren, Eyüp (1998), "An Institutionalist Alternative to Neoclassical Economics?", *Review, A Journal of the Fernand Braudel Center*. XXI, 3/4: 469-530.

Özveren, Eyüp (2006), "Sokakta Ayak Sesleri: Kurumsal İktisat'ın Penceresinden Felsefe ve Sosyal Bilimler", *Felsefe ve Sosyal Bilimler. Muğla Üniversitesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildirileri*, Ankara: Vadi içinde, s. 121-38.

Peirce, C.S. (1934 [1878]), "How to Make Our Ideas Clear", Charles Hartshorne ve Paul Weiss (ed), *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* içinde, cilt V, Cambridge: Harvard University Press.

Peirce, C.S. (1934 [1878]), "The Fixation of Belief", Charles Hartshorne ve Paul Weiss (ed), *Collected Papers of Charles Sanders Peirce* içinde, cilt V, Cambridge: Harvard University Press.

Penrose, R., *Kralın Yeni Usu*, cilt 3, çev: Tekin Dereli, Tübitak, 1997.

Plerou, V. (2000), "Econopysics: Financial Time Sries from a Statistical Physics Point of View", Physica A, 279.

Polanyi, Karl (2008), *Büyük Dönüşüm*. İstanbul: İletişim.

Popper, K. R. (1998), *The Open Universe*, Routledge.

Potier, J.P. (2001), "Léon Walras and Applied Scence: The Significance of The Free Competition principle", D.A. Walker (der.), *The Legacy of Léon Walras*, cilt 2, EE: 302-340.

Poulantzas, Nicos (1978), *Classes in Contemporary Capitalism*. Londra: Verso.

Prasch, R., "Complexity and Economic Method", Selected Papers from the History of Society Conference, Routledge, 2000.

Pratt, J.M. (1992), "Truth and Its Verification", içinde: Doris Olin (der), *Williams James Pragmatism in focus*, Londra and New York: Routledge.

Prendergast, R. (2006), "Schumpeter, Hegel and the vision of Development", Journal of Evolutionary Economics, sayı 30, s. 253-275.

Prigogine, I., "Is Future Given? Changes in our Description of Nature", Is Future Given, World Scientific Publishing, 2003a.

Prigogine, I., Antoniou, I., "Laws of Nature and Time Symmetry Breaking", Is Future Given, World Scientific Publishing [1999] 2003b.

Prigogine, I., Nicolis, G., Exploring Complexity, Verlag, 1998.

Prigogine, I., Stengers, I., Kaostan Düzene, Çev, Demirci, S., İz Yayıncılık, 1998.

Prigogine, I., The End of Certainty, The Free Press, 1996.

Prokhorov, A., B., Nonlinear Dynamics and Chaos Theory in Economics: a Historical Perspective December 13, 2001 https://www.msu.edu/~prohorov/paper.pdf

Puu, T., Nonlinear Economic Dynamics, Springer, Forth Edition, 1997.

Quine, W.V.O. (1953), "Two Dogmas of Empiricism", içinde: *From a Logical Point of View*, 20-46. Cambridge: Harvard University Press.

Ragin, C. (2000), *Fuzzy Set Social Science*, Chicago: University of Chicago Press.

Ranke, L.V. (Der.) (1964), *Tagebücher*. Munich: Walter Fuchs, R. Oldenbourg.

Redman D. (1993), *Economics and Philosophy of Science*, Oxford University Press.

Rickless, D., "Econophysics and the Complexity of Financial Markets", Handbook of the Philosophy of Science, Cilt 10.

Ricoeur, P. (1992), *Hermeneutics and the Human Sciences, Essays on Language, Action and Interpretation*, (İngilizceye çeviren John B. Thompson), Cambridge: Cambridge University Press.

Robbins, Lionel (1935), *An Essay on the Nature & Significance of Economic Science*. Londra: Macmillan.

Rochberg-Halton, Eugene (1986), *Meaning and Modernity: Social Theory in the Pragmatic Attitude*. Chicago: The University of Chicago Press.

Roegen, N., G., Analytical Economics, Economic, Harward University Press, 1967

Roegen, N., G., The Entropy Law and the Economic Process, Harward University Press, 1971.

Rorty, Richard (1991), *Objectivity, Relativism, and Truth*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rosser J.B, "Complex Dynamics and Post Keynesian Economics".

Rosser J.B, "Econophysics" The New Palgrave Dictionary of Economics, 2nd Edition, Ocak 2006. www.cob.jmu.edu/rosserjb/ECONOPHYSICS.New.Palgrave.entry.doc

Rosser J.B, "Econophysics and Economic Complexity", May 2008, http://cob.jmu.edu/rosserjb

Rosser J.B, "Integrating the Complexity Vision into Mathematical Economics", Complexity and Teaching of Economics, Ed. Colander, D., Edward Elgar, 2000

Rosser J.B, "On the Complexities of Complex Economic Dynamics", *Journal of Economic Perspectives*, cilt 13, Güz 1999, s. 169-192.

Ruccio, D. F. ve J. Amariglio (2003), *Postmodern Moments in Modern Economics*, Princeton: Princeton University Press.

Ruelle, D. (1996), *Rastlantı ve Kaos*, çev D. Yurtören, Tübitak Yayınları.

Rutherford, M. (2001), "Institutional Economics: Then and Now", *The Journal of Economic Perspectives*, 15 (3): 173-194.

Sahakyan, V., *Complexity, Bounded Rationality and Decision Making*, 2003.

Samuelson P.A. "Interactions Between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration", *The Review of Economic Studies*, cilt 21, No. 2, s. 75-78, 1939.

Sandelin, Bo, Hans Trautwein, ve Richard Wundrak (2002), *A Short History of Economic Thought*. Stockholm: SNS Förlag.

Sandıno, A. (2007), "Leon Walras and the Nobel Peace Prize", *JEP*, 21(4): 217-228.

Sargent, T. (1993), *Bounded Rationality in Macroeconomics*, Clarendon Press, Oxford.

Schabas, M. (2005), *The Natural Origins of Economics*, Chicago: The University of Chicago Press.

Schumpeter J.A. (1934), *The Theory of Economic Development*, Cambridge Mass: Harvard University Press.

Schumpeter J.A. (1949), "Science and Ideology," *American Economic Review*, sayı 39, s. 345-59.

Schumpeter J. A. (1954), *History of Economic Analysis*, Londra: Allen and Unvin.

Schumpeter, J.A. (1943), *Capitalism, Socialism and Democracy*, Londra: George Allen and Unwin Ltd.

Schumpeter, J.A. (1939), *Business Cycles*, New York: McGraw Hill.

Schumpeter, Joseph A. (1954), *History of Economic Analysis*. New York: Oxford University Pres.

Screpanti, Ernesto ve Stefano Zamagni (1995), *An Outline of the History of Economic Thought*. Oxford: Clarendon Pres.

Seckler, David (1975), *Thorstein Veblen and the Institutionalists: A Study in the Social Philosophy of Economics*. Boulder, Colorado: Colorado Associated University Press.

Seebohm, T.M. (1985), "The End of Philosophy: Three Historical Aphorisms", H. J. Silverman ve D. Ihde (der.), *Hermeneutics and Deconstruction*, New York: State University of New York Press içinde, s. 11-23.

Sent, E. (1997), "Sargent versus Simon: Bounded Rationality Unbound", *Cambridge Journal of Economics*.

Shackle, G.L.S. (1958), *Time in Economics*, North Holland.

Shapere, D. (1984), *Reason and the Search for Knowledge*. Dordrecht: D. Reidel.

Shionoya, Y. (1997), *Schumpeter and the Idea of Social Science: A Metatheoretical Study*, Cambridge University Press, New York.

Shone, R. (2002), *Economic Dynamics*, Cambridge University Press.

Simon, H. (1991), "Bounded Rationality and Organizational Learning", *Organization Science*, Cilt 2, No. 1, özel sayı: Organizational Learning: Papers in Honor of (and by) James G., Mart 1991.

Simon, H.A. (1986), "Rationality in Psychology and Economics", *The Journal of Business*, cilt 59, No. 4, Ekim.

Smith, A. [1776 (1973)], *The Wealth of Nations*, Ed. Andrew Skinnert, Penguin Books, 1. cilt; [*Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006 (bu çeviri çalışmamızda değiştirmelerle kullanılmıştır)].

Smith, Adam (1976), *The Theory of Moral Sentiments*. Indianapolis: Liberty Classics.

Sraffa, Piero (1960), *Production of Commodities by Means of Commodities*. Cambridge: Cambridge University Press.

Stanley, E. (2000), "Econophysics: What Can Physicists Contribute to Economics", *International Journal of Theoretical and Applied Finance*, cilt 3, No. 3.

Stanley, E. (1999), "Econophysics", *Computing in Science and Engineering*, Ocak-Şubat.

Stiglitz, J., "Needed: A New Economic Paradigm", *Financial Times*, 19 Ağustos 2010.

Şenalp, M.G. (2007), "Dünden Bugüne Kurumsal İktisat", Eyüp Özveren (der), *Kurumsal İktisat*, İstanbul: İmge Kitabevi içinde.

Taleb, N. (2007), *Siyah Kuğu, Olasılıksız Görünenin Etkisi*, çev. N. Arıbaş, Varlık Yay., İstanbul.

Tilman, R. (1984), "Dewey's Liberalism versus Veblen's Radicalism: A Reappraisal of the Unity of Progressive Social Thought", *Journal of Economic Issues*, 18 (3): 745-769.

Tilman, Rick (1984), "Dewey's Liberalism versus Veblen's Radicalism: A Reappraisal of the Unity of Proggressive Social Thought," *Journal of Economic Issues*. XVIII, 3: 745-69.

Toulmin, S.E. (1990), *Cosmopolis: The Hidden Agenda of Modernity*. Chicago: The University of Chicago Press.

Turk, M.H. (2006), "The fault line of axiomatization: Walras' Linkage of Physics with Economics", *Euro. J. History of Economic Thought* 13 (2): 195-212.

Tversky, A., Kahneman, D. "Rational Choice and the Framing of Decisions", *The Journal of Business* 59.4 (1986): 251-278.

Uebel, T. (2008), "Logical Empiricism", S. Psillos ve M. Curd (der.), *The Routledge Companion to Philosophy of Science*, Londra: Routledge içinde, s. 78-90.

Upanishadlar, çev. Korhan Kaya, İş Bankası Kültür Yayınları, Istanbul, 2008.

Van Daal J. ve A. Jolink (1993), *The Equilibrium Economics of Léon Walras*, Routledge.

Van Daal, J. (2006), "Léon Walras's Economics: From Pure to Normative?", Jürgen G. Backhaus ve J. A. Hans Maks (Der.), *From Walras to Pareto*, Springer içinde, s. 51-68.

Veblen, T. (1900), "The Preconceptions of Economic Science", *The Quarterly Journal of Economics*, 14 (2): 240-269.

Veblen, T. (1909), "The Limitations of Marginal Utility", *Journal of Political Economy*, 17 (9): 620-636.

Veblen, T. (1932 [1919]), "The Place of Science In Modern Civilization", *The Place of Science In Modern Civilization and Other Essays* içinde, New York: The Viking Press.

Veblen, T. (1954 [1934]), *Essays In Our Changing Order*, New York: The Viking Press.

Veblen, T. (1973 [1899]), *The Theory of Leisure Class*, Boston: Houghton Mifflin Company.

Veblen, T. (1998 [1898]), "Why is Economics not an Evolutionary Science?", *Cambridge Journal of Economics*, 22: 403-414.

Veblen, T. B. [1899 (1973)], *The Theory of the Leisure Class*, Boston: Houghton Mifflin.

Veblen, *T. B.* [1914 (1946)], *The Instinct of Workmanship: And the State of the Industrial.*

Veblen, T.B (1898), "The Beginning of Ownership", *American Journal Of Sociology*, cilt 4.

Veblen, Thorstein (1884), "Kant's Critique of Judgment," *The Journal of Speculative Philosophy*. XVIII: 260-74.

Veblen, Thorstein (1898), "Why is Economics not an Evolutionary Science?", *Quarterly Journal of Economics*. XII, 3, 373-97.

Veblen, Thorstein (1914), *The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts*. New York: Huebsch.

Veblen, Thorstein (1915), "The Opportunity of Japan," *The Journal of Race Development*. VI: 23-38.

Veblen, Thorstein (1919), *The Vested Interests and the Common Man*. New York: Huebsch.

Veblen, Thorstein (1961), "The Place of Science in Modern Civilization", *The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays* içinde, New York: Russell & Russell, s. 1-31 [1906].

Veblen, Thorstein (1964), *Absentee Ownership and Business Enterprise in Recent Times: The Case of America*. New York: Augustus M. Kelley, [1923].

Ven, V., "Wall Street Driven by Optimal Rationality or Irrational Exuberance", Swiss Consulting Group 2003.

Veneziani, R., *Structural Stability and Goodwin's A* Growth Cycle. *A* Survey.

Walker, D.A (2001), "Introduction", D.A. Walker (der.), *The Legacy of Léon Walras* içinde, EE.

Walker, D.A. (1991), "Economics as Social Physics", *The Economic Journal*, 101 (406): 615-631.

Walker, D.A. (2001), "Is Walras's Theory of General Equlibrium a Normative Scheme", D.A. Walker (der.), *The Legacy of Léon Walras* içinde, EE: 56-80 (Orijinal çalışma 1984 yılında yayımlanmıştır).

Walker, D.A. (2001), "Léon Walras in the Light of His Correspondence and Related Papers", D.A. Walker (der.), *The Legacy of Léon Walras* içinde, EE: 29-45 (Orijinal çalışma 1970 yılında yayımlanmıştır).

Walker, D.A. (2005), *Walrasian Economics*, Cambridge University Press.

Waugh, J. ve R. Ariew (2008), "The History of Philosophy and the Philosophy of Science", S. Psillos ve M. Curd (der.), *The Routledge Companion to Philosophy of Science*, Londra: Routledge içinde, s. 15-25.

Weintraub, E.R. (1985), *Genaral Equilibrium Analysis*, Cambridge.

White, H. (1973), *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth Century Europe*. Baltimore: John Hopkins University Press.

Wible, J. (2000), "What is Complexity", *History of Economic Society Staff.*, Routledge, s. 15-30.

Williams, P. (1982), "Olağan Bilim, Bilimsel Devrimler ve Bilim Tarihi", *Bilginin Geişimi ve Bilginin Gelişimi ile İlgili Teorilerin Eleştirisi*, (Lakatos ve Musgrave ed.), çev. Hüsamettin Aslan, s. 57-59.

Yazıcı, S. (1999), *Felsefeye Giriş*, Alfa Basım Yayım.

Yılmaz, F. (2007), "Avrupa'da Kurumsal İktisat: G.M. Hodsgon Örneği", Eyüp Özveren (der), *Kurumsal İktisat*, İstanbul: İmge Kitabevi içinde.

Yılmaz, F. (2009), *Rasyonalite İktisat Özelinde Bir Tartışma*, İstanbul: Paradigma Yayınları.

Yılmaz, F. (2009), *Rasyonalite*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul.

a priori/a posterior 62, 63, 84, 199
A. Walras 139, 141, 149
adalet modeli 150
adaptif sistemler 108, 153
aksiyomatik-dedüktif metod 61-63, 66
alışkanlık 13, 22, 24-26, 30, 33, 79, 118, 164, 166, 179-183, 185-188
Alman Tarihsel Okulu 21-23
analitik/sentetik 62, 63, 65, 85, 195, 202, 203
animistik (animistic) bilim 165, 166, 178
araçsal değer 31
araçsalcılık 33
Avusturya iktisadı 22, 47
Ayres, Clarence E. 26, 30-32

Bachelier 99,100
Batı düşüncesi 39, 55
belirsizlik 75, 87, 102, 107, 109, 111
Bentham, Jeremy 20, 116, 118, 119
bilgi felsefesi 12, 72-74, 76, 78, 79, 92
bilgibilim 34, 37
bilim felsefesi 6, 11, 13, 40-42, 45-49, 171-173, 177, 185-188, 192-196, 206
bilimin birliği 63
birincil-ikincil özellikler 61, 65
biyoloji 12, 25, 26, 34, 52, 54, 94-97, 106, 111, 129, 153
Boltzman 95, 99
Brown 99, 100
Büyük Toplum 131-133

Clausius 95, 106
Commons, John R. 24
constructivist rationalism 116, 117, 119, 120, 122, 124, 133

çalışma içgüdüsü 29, 156, 157, 162-169
çatallanma 97, 98, 104
çoğulculuk 5, 7, 59, 69
çoklu denge 101-103, 105, 109, 152

dağıtıcı (disipatif) 98
Darwinizm 52
davranışsalcılık 32, 33
değer 26, 30-32, 61, 63, 65-67, 73, 76-78, 80, 82, 88-92, 97, 99-108, 117, 133, 134, 140, 147-150, 163-167, 169, 171, 181, 201, 202
deneme yanılma 30, 33, 120
Descartes, René 6, 12, 62, 115, 116,

118-124, 128, 129, 133-135, 140, 143, 144
Dewey, John 25-33, 171, 176, 177, 185, 186
dil 74-76, 78-81, 89, 116, 128, 129
Dilthey 43, 44
dinamik teknolojik kurumlar 25
Dirac 94
doğa bilimleri 9, 12, 39-48, 50-52, 54, 55, 94, 105, 111
doğalcılık 41, 54

Einstein 94, 99
ekonofizik 98, 98
eleştirel gerçekçilik 9, 33, 36, 50
entropi 94, 95, 97, 98, 106
epistemoloji 9, 34, 40, 43, 44, 50, 60, 62-64, 67, 79, 191, 198
ereksel (teleologic) bilim 178
ergodik 109, 111
evrensel sembol 82, 91
evrim 25, 94, 96, 105, 106, 108, 156, 166, 167, 181-183, 185, 187, 202
evrimci yaklaşım 120, 128
evrimsel iktisat 172, 177, 185-187, 207

fayda fonksiyonu 87-91
felsefi görgücülük 25
Ferguson, Adam 100, 130, 131
Foucault, Michel 81, 82, 84
Fourier 95, 96
fraktal 101
Fransız rasyonalist düşüncesi 139
Friedman, Milton 22, 48

Gadamer 40, 42-45
Gauss 99, 100
geisteswissenschaften 40, 43
gelenek 116, 117
genel denge 137-140, 142, 150, 152, 198, 200, 202, 203
gerçekçilik 9, 18, 33, 36, 50
gizli varsayım 12, 82, 83, 85, 87-92
Gödel 64
Goodwin 103, 104
göreli özerklik 35-37
gösteriş tüketimi 162, 163, 165, 166, 168, 169
Greenspan, Alan 70-72, 75-77, 87

Habermas, Jürgen 33, 44, 54
hakikatin mütekabiliyeti teorisi 64
hakikatin tutarlılık teorisi 64
Hayek, Friedrich A. 6, 12, 93, 94, 98, 105-108, 111, 115-125, 127-135
hayvani içgüdü 107, 109
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 21, 39, 42, 116, 156-159, 167
Heidegger 44
hermeneutik 9, 11, 41, 43-49, 55
Hume, David 62, 130

ideal tip 140, 144
ideoloji 75-86, 89, 123, 124, 135, 193-195, 197, 203
iktisadın matematikleşmesi 143
iktisat metodolojisi 9, 48-50, 205, 207
ilerleme 25, 63, 64, 66, 67, 96, 126, 130, 166, 173
iş bölümü 159, 168
istatistiksel fizik 98, 99

James, William 26, 171, 175, 186
Japonya 27, 28
Jevons, William Stanley 22, 137, 139, 141, 143

Kahneman, Daniel 90
Kaldor 93, 103, 104
Kalecki 93, 102
kamusal yararlılık 31
kant 19
Kant, Immanuel 24, 27, 43, 59, 61-63, 65, 66, 73
kaos 95, 97, 101, 104
kaos teorisi 101, 103
karmaşıklığın bilimi (science of complextity) 60, 66
kendiliğinden organize olabilen 97
Keynes, John Maynard 12, 60, 93, 94, 98, 102, 104-108, 111, 126
Keynesyen10, 60, 102, 104, 105, 107, 109, 111

klasik politik iktisat 11, 20, 21
kökten şüphe 123, 133-135
kompleksite 6, 12, 93, 94, 98, 104-107, 109-111, 152
kosmos 128, 131, 132
Krugman, Paul 71, 72, 74
Kuhn 46, 48, 49, 65, 195
kuram yüklü gözlem 194, 204
kurum 23, 24, 30, 130, 181, 195
kurumsal iktisat 10, 23-25, 27-37, 205

Laclau, Ernesto 82, 84
Lakatosçu araştırma programı 200, 203
Lévi-Strauss, Claude 129
limit çevrim 103, 104
lineer (teorik/kurgusal) Tarih 67, 101, 104, 153, 206
lineer olmayan (nonlinear) 98, 101-104, 206

Malthus, Robert 126
Mandelbrot 100, 101, 110, 111
Mandeville, Bernard 124-127, 130-132
marjinalist devrim 21
marjinalizm 21, 22
Marshall, Alfred 22, 24, 93, 106
Marx, Karl 8, 10, 11, 13, 19, 21, 60, 64, 67, 73, 76-79, 90, 116, 137, 138, 148, 156-164, 168, 190, 191, 193, 200-203
matematiksel indirgemecilik/nedensellik 43, 61-63, 178, 183, 187
matter of fact 171
Maxwell 94, 99
Mead, George Herbert 25, 26, 29
Menger, Carl 22, 137
metafizik 8, 42, 45, 46, 60, 64-66, 83, 86, 92, 174, 176, 178, 199
Mill, James 20
Mill, John Stuart 8, 19, 20, 51
modernite/postmodernite 59-6, 1, 64-66, 179
modernizm 49, 73, 74, 76, 78-80, 83, 86, 87, 89, 91
Mouffe, Chantal 82, 84

Naturwissenschaften 40, 43
neoklasik iktisat 11, 22-24, 29, 72, 137, 142, 151, 178, 179, 185
Newton 62-64, 66, 93, 94, 106, 108, 140, 142-144
Newton fiziği 93, 140, 142
nöroekonomi 41, 52-56
numen/fenomen 62

ontoloji 9, 34, 40, 44, 50, 54, 60, 63, 66, 74, 77-80, 83
ortaya çıkışçılık 33, 36
●rwell, Georges 131

özel mülkiyet 25, 159-164, 168, 201

patika bağımlı 98, 109
pazar 115, 116, 124, 132, 134, 135
Pierce, Charles Sanders 24, 171, 173
post-Keynesyen 10, 109, 111
pozitif-normatif 65, 67
pozitivizm 9, 23, 45, 48, 49, 172
pragmacı felsefe 20, 24, 25, 28, 31-33
pragmacılık 11, 24-27, 36
pragmatizm 6, 9, 171-173, 175-177, 184
Prigogine 95-98, 107
pür doğal ekonomi 147
pür iktisat 143-148, 152, 153
pür moral ekonomisi 147

rassal yürüyüş 99, 100
rasyonalizm/empirisizm 62, 64, 65, 140
rasyonel seçim teorisi 53, 85, 87, 88
retorik 9, 49, 50, 199
Ricardo, David 20, 139
Robbins, Lionel 22
Rorty, Richard 33
Russell, Bertrand 25

Samuelson 48, 100, 102, 139, 142
Schmoller, Gustav von 22, 190
Schrödinger 94
Schumpeter, Joseph A. 6, 13, 19, 20, 52, 60, 144, 151, 189-204
Shackle 102, 111

simetri tezi 63
Simon 59, 110, 111, 116
sınıflandırmacı (taxonomic) bilim 178, 179
sınırlı rasyonalite 108, 110
Smith, Adam 8, 11, 12, 18-21, 34, 59, 66, 67, 73, 130-132, 139, 205
sosyal adalet 133, 134
sosyal bilimler 8, 11, 32, 33, 39-42, 45-48, 50, 51, 54, 66, 73, 81, 91, 96, 138, 140, 146, 171, 178, 183, 184, 195, 203
sosyal ekonomi 145-149
sosyal felsefe 21, 37
sosyal teori 59, 65, 67, 201
sosyal uyum/çatışma 12, 59, 60, 67
sosyal yapılandırmacılık 60, 65
söylem 9, 12, 17-19, 38, 47-49, 51, 80, 82-84, 86
söylemsel düzen 84
söylemsel hegemonya 82, 84, 92
soyut kurallar 121, 128-130, 132
soyutlama 85, 86, 89, 143-145, 197
Spontaneus Order 115, 124, 129-132
Sraffa, Piero 20, 21
Stiglitz, Joseph 70-72
süreç 8, 18, 23, 27, 28, 31-34, 36, 38, 40, 43, 53, 59, 60, 62, 63, 65, 70, 73, 75-87, 89-102, 104, 106-111, 117, 120, 121, 126-130, 132-134, 142, 144, 149, 151, 152, 156, 158, 160, 163, 165, 167, 168, 171, 174, 175, 177-179, 181-183, 185, 187, 190, 192, 194, 196, 197, 199, 201-204, 206

şişman kuyruk 99, 100

tabula rasa 63, 117, 119
termodinamik 12, 94-96, 106, 142
tersinmez zaman/ süreçler 6, 93-97, 109, 111
törensel kurumlar 25, 31
tümdengelimcilik 20, 22, 50, 141
tümevarımcılık 20, 22
Tversky, Amos 90

uygulamalı doğal ekonomi 147
uygulamalı iktisat 145, 147
uygulamalı moral ekonomisi 147

üs yasası 100, 101

varlık/oluşum felsefesi 59, 60, 67
varlıkbilim 34, 37
varsayım 6, 9-12, 25, 34, 35, 49, 59-64, 66, 69, 72-74, 78-80, 82-92, 98, 103, 104, 108, 118, 133, 134, 173, 178, 179, 203
Veblen, Thorstein 6, 10, 13, 24-33, 52, 155-157, 159, 162-169, 171, 172, 177-187
vizyon 6, 13, 189, 191, 194, 195, 197-204

Walras, Léon 6, 13, 22, 137-153, 189-191, 198-200, 202-204
Walrasçı genel denge iktisadı 137
Walrasçı iktisat 137, 151, 152
Walrasçı müzayede 144 (Kitapta müzayada diye geçiyor!)
Weber, Max 19, 60
William James 26, 171, 175, 186

yabancılaşma 6, 13, 117, 155-169
yarar, yararcılık 19-21, 23, 24, 26, 29-32, 34, 36-38, 69, 73, 91, 104, 106, 120, 122, 131, 134, 164, 173, 176, 177, 183
yeni yükselen paradigmalar 206
yöntembilim 20-22, 34, 37, 71, 206
yöntemsel bireycilik 179, 180
yöntemsel bütüncülük 180

zaman oku 94, 95, 106

Derleyenler
MİNE KARA - N. EMRAH AYDINONAT

Görünmez Adam Smith

238 sayfa

Adam Smith, sadece iktisat değil bütün sosyal bilimlerin halen tartıştığı, fikirlerine başvurduğu veya cevap yetiştirdiği, zihin açıcı düşünürlerden biri. Öte yandan oldukça basmakalıp yargılarla ve kendi çalışmalarıyla değil o çalışmaları yorumlayan isimler üzerinden hatırlanıyor. Bu eksikliği gidermeye çalışan, Smith'i Aydınlanma bağlamında ele alan, çağını aşan görüşleri ve ünlü görünmez el kavramı çerçevesinde irdeleyen makalelerden oluşan bir kitap elinizdeki. Bir başka özelliği daha var ki memleket sathında az bulunur türden bir kolektif çalışmaya dayanıyor. İktisadi düşünce tarihi konusunda uzmanlaşmış bir grup Türkiyeli akademisyenin oluşturduğu İktisadi Düşünce Girişimi, Smith'i çeşitli yönleriyle ele alan bir çalıştay düzenledi. *Görünmez Adam Smith* kitabı, bu çalıştayda sunulan bildirilerden oluştuğu gibi, girişimin iktisatla ilgili benzer nitelikte çalışmalarının da ilkini oluşturuyor.

Eyüp Özveren, Dinç Alada, Feridun Yılmaz, Ragıp Ege, Mine Kara, Emrah Aydınonat, Hüseyin Özel ve Metin Sarfati kitaba katkıda bulunan iktisatçılar... Smith'i keşfetmek, anlamak ya da hatırlamak için iyi düşünülmüş, emek verilmiş, ne anlattığını bilen gerçekten güzel bir başvuru kitabı...

Derleyen ve Yayına Hazırlayan
FİKRET ŞENSES

Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma

774 sayfa

Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma, yaşadığımız dönemin kaotik değişimlerini, piyasa temelli çözüm önerilerini ve bunlara rağmen günbegün derinleşen yoksulluğu iktisat temelinde inceliyor. Marx, Keynes ve Polanyi'yi irdelerken küreselleşen dünyada kalkınma iktisadının yerini sorguluyor. Ekonomik değişimlere karşı geliştirilen çözüm önerilerinin yetersizliği, tarihsel başarısızlıklar ve nedenleri sorgulanıyor. Neoliberal küreselleşmenin karşı konulmaz etkileri, kalkınma politikalarının yeni bir yanıt olma imkânları, tarım, sanayi ve dış ticarete getireceği alternatifler tartışılıyor. Küreselleşme karşısında gelişmekte olan ülkelerin hangi politikaları uygulayacağına dair yorumlarda bulunması, mevcut denemelere yönelik sorgulayıcılığı çalışmayı dikkat çekici kılan etkenlerden biri.

Fikret Şenses'in derlediği bu kapsamlı kitap, sadece öğrencilere ve akademisyenlere değil, hemen herkese yönelik bir kılavuz niteliği taşıyor.

İletişim'den

Derleyenler AHMET H. KÖSE - FİKRET ŞENSES - ERİNÇ YELDAN

Korkut Boratav'a Armağan

Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar

533 sayfa

Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar başlığı altında toplanan makaleler, Türkiye kapitalizminin globalleşme sürecine bağlı dinamiklerinin çözümlenmesine yoğunlaşıyor. Süreç, kredi piyasası, mali birikim - reel birikim ilişkisi, büyüme, gelir dağılımı, işgücü piyasası, sendikalar vb. birçok özgül alandaki boyutlarıyla ele alınıyor. Öte yandan sözkonusu sürecin, gerek akademik-kuramsal gerek siyasal-hegemonik ideolojik düzeylerdeki değerlendirilmesi de kitapta geniş yer tutuyor.

Kitabın yazarları: Oktar Türel, Lance Taylor, Hasan Ersel, Ahmet H. Köse, Ahmet Öncü, Ahmet Tonak, Tülin Öngen, Ayşe Buğra, Aydın Çeçen, İzzettin Önder, Fatma Doğruel, Suut Doğruel, Fikret Şenses, Çağlar Keyder, Zafer Yenal, Şevket Pamuk, Kemal Öke, Senem Kurt, Erinç Yeldan, Galip Yalman, Yılmaz Akyüz, Heiner Flassbeck, Richard Kozul-Wright, A. Ahmet Dikmen, Ergin Yıldızoğlu, Tülay Arın, Fuat Ercan.

İletişim'den

FİKRET ŞENSES
Kalkınma İktisadı

360 sayfa

Kalkınma İktisadı, 1940'lardan 80'lere kadar sadece iktisatçıların değil, "dünya meseleleri" üzerine düşünen hemen herkesin ilgi odağıydı. Özellikle "azgelişmiş" ülkelerde, yani Üçüncü Dünya'da 21. yüzyıla yaklaşırken bu konu kenara itilmiş görünüyor. Oysa Üçüncü Dünyalıların sorunları derinleşerek sürüyor. Dünya nüfusunun yüzde 75'ini oluşturan bu ülkelerin gelişme sorunlarını dert eden iktisatçıların da nesli tükenmiş değil, neyse ki... Prof. Dr. Fikret Şenses, elinizdeki kitapta, bu çizgideki bir dizi iktisatçının önemli makalelerini derledi. Şenses, Üçüncü Dünya ülkelerinin iktisadî ve sosyal sorunlarının piyasa ağırlıklı yaklaşımlarla çözülmeyeceğine, *Kalkınma İktisadı*'nın ayrı bir bilim dalı olarak gerekliliğine dikkat çekiyor. Kitapta, Üçüncü Dünya ekonomilerinin gelişme tarihinin ve gelecek perspektiflerinin analizine dönük kapsamlı makaleler yer alıyor. Yine sadece iktisatçıları değil herkesi ilgilendiren temel konu başlıkları hakkında çözümlemeler var: Kalkınma sorununun tarihsel yönü, enflasyon ve istikrar politikaları; uluslararası borç krizi; sanayileşme ve dünya ekonomisi; azgelişmiş ülkelerin sanayileşme tecrübelerinden çıkarılacak dersler; devletin sanayileşme politikasına etkisi...

İktisat ile felsefenin ilişkisi, bir baba-oğul veya aşk-nefret hikâyesine benzetilebilir. Pek çok sosyal bilim alanında olduğu gibi iktisat da felsefeden farklı ve kendine özgü bir hayat alanı açmayı amaçlamış, tarihteki ayrışma hatlarına bakılırsa, bunu oldukça keskin bir tarzda yapmıştır. Felsefeyi spekülatif bulmak, pozitivist referansların dışında kabul etmek ve şüphecilik ile eleştirelliği de iktisadın dışına itmek, söz konusu ayrışmayı pekiştiren popüler yargılardandır. Bu yüzden geçtiğimiz yüzyılda felsefeyi yönlendiren isimler arasında iktisatçılar anılmamışlardır. Yakın dönemde sosyal bilimleri birbirine yakınlaştıran yöndeşme, iktisatla felsefe arasındaki tarihsel ilişkiyi yeniden hatırlatan gelişmelere vesile olmuştur. İktisadi düşünce tarihi konusunda uzmanlaşmış bir grup Türkiyeli akademisyenin oluşturduğu "İktisadi Düşünce Girişimi" bu kez iktisadı felsefeyle düşünmeyi hedefleyen bir kitapla karşımızda.

Eyüp Özveren, Feridun Yılmaz, Metin Arslan, Ozan İşler, Kaan Öğüt, Ragıp Ege, Ercan Eren, Bahar Araz Takay, Gülenay Baş Dinar, Derya Güler Aydın kitaba katkıda bulunan iktisatçılar.

İktisatla felsefe arasındaki ilişkinin kökenlerini sorgulayan, iktisatçı felsefecileri tartışan ufuk açıcı bir başvuru kitabı daha...

İLETİŞİM 1614
ARAŞTIRMA İNCELEME 266

ISBN-13: 978-975-05-0906-3